

ISSN:2518-5039

تحقیقی مجلہ

پارکھ
چھماہی
لاہور

مسلسل شماره نمبر 13

شعبہ پنجابی
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
2022

ڈاکٹر بشری مرزا، وائس چانسلر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
 پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

سرپرست اعلیٰ:
 مدیر:

مس اینیلا سرور (پی ایچ۔ ڈی ریسرچ سکالر)

نائب مدیر:

ایڈیٹوریل بورڈ:

ڈاکٹر انجم طاہرہ (ڈائریکٹر اورک)، ڈاکٹر راحت اجمل (LCWU)، ڈاکٹر سبحانہ کوثر
 (صدر شعبہ اُردو)، ڈاکٹر نسرتین مختار (ایسوسی ایٹ پروفیسر ریٹائرڈ LCWU)،
 ڈاکٹر عابدہ حسن (ریٹائرڈ اسٹنٹ پروفیسر LCWU)، ڈاکٹر شمینہ بتول

مجلس ادارت:

ایڈوائزر بورڈ:

پروفیسر ڈاکٹر دلشاد ٹوانہ (ریٹائرڈ پروفیسر اپوا کالج لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن
 (چیئر پرسن پنجابی پنجاب یونیورسٹی لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹہ (چیئر پرسن جی
 سی یو لاہور)، ڈاکٹر صفی صدف (ڈائریکٹر پلاک)، ڈاکٹر نوید شہزاد (پروفیسر پنجابی
 پنجاب یونیورسٹی لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد (دیال سنگھ کالج لاہور)،
 ڈاکٹر محمد منیر (چیئر پرسن سرگودھا یونیورسٹی)، پروین ملک (چیئر پرسن پنجابی ادبی
 بورڈ)، ڈاکٹر جسوند سنگھ (ریٹائرڈ پروفیسر پیالہ یونیورسٹی انڈیا)، پروفیسر ڈاکٹر دھنوت
 کور (پروفیسر پیالہ یونیورسٹی انڈیا)، عجائب سنگھ چٹھہ (چیئر مین انٹرنیشنل پنجابی کانفرنس
 کینیڈا)، ڈاکٹر مرغوب حسین طاہر (پروفیسر اوسا کا یونیورسٹی جاپان)، ڈاکٹر محمد ادریس
 (صدر شعبہ پنجابی پیالہ یونیورسٹی انڈیا)

مجلس مشاورت:

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور۔

پتہ:

فون نمبر: +92-334-4050347, 042-99203806-297

email: parakhjournal@gmail.com

website: www.parakh.ga

-500 روپے پاکستانی، بیرون ملک 10 امریکی ڈالر

شمارے داخل:

نوٹ: پارکھ وچ چھپن والے مقالیاں بارے مقالہ نگاراں دی رائے نال ادارہ پارکھ دا متفق ہونا ضروری نہیں۔

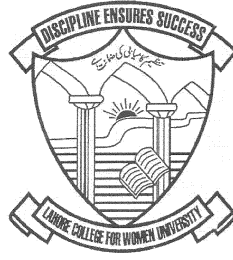
پارکھ

شماره نمبر 1

جنوری۔ جون 2022ء

جلد 7

مسلسل شماره نمبر 13

چیف پیٹرن

پروفیسر ڈاکٹر بشری مرزا

مدیر

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

2022ء

مقالہ نگاراں لئی

- 1- تحقیقی مجلہ پارکھ وچ انجیہ تحقیقی مقالے چھاپے جان دے نیں جیہڑے پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دی ترقی داسبب بن سکے۔ ایس لئی ضروری اے کہ مقالہ نگار حضرات پارکھ دے تحقیقی مزاج نوں سامنے رکھن۔
- 2- کسے وی مقالے وچ پیش کیستی جان والی رائے مقالہ نگار دی ذاتی رائے سمجھی جائے گی۔ ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔
- 3- مقالہ نگار جیہڑی لکھت پارکھ وچ چھپن لئی بھجوان، اوہ کسے ہو رسالے یا اخبار نوں نہ گھلن۔
- 4- مقالہ نگار مقالے دے نال مقالے دا Abstract (تلخیص) جیہڑا 300 سولفظاں توں ودھ نہ ہووے تے انگریزی زبان وچ ہووے ضرور گھلن۔ Abstract نہ گھلن دی صورت وچ مقالہ چھپت وچ رلت نہیں کر سکے گا۔
- 5- پارکھ وچ چھاپن توں پہلے ہر مقالے بارے گھٹوگٹ دو ماہراں (اک بیرون ملک تے اک پاکستان وچوں) دی لکھتی رائے (Blind Review) لئی جاندی اے تے ایسے رائے دی روشنی وچ مقالے پارکھ وچ شامل کیستے جان دے نیں۔
- 6- مقالہ نگار حضرات مقالہ کمپوز کر کے پوری احتیاط نال پروف ریڈنگ کرن توں بعد سی ڈی سمیت بھجوان۔
- 7- مقالہ مناسب خط وچ کمپوز کیتا جاوے تے اصلاح/کانٹ چھانٹ لئی آسے پاسے تے فٹ نوٹ لئی مناسب تھاں چھڈی جائے۔
- 8- مقالہ تو اترا نال لکھیا جائے تے سارے حوالے APA یا MLA سٹائل نال دتے جان۔
- 9- حوالے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دتے جان۔ مثلاً:
لکھاری داناں، کتاب داناں، مقام اشاعت، سن اشاعت، صفحہ نمبر
- 10- ہر قسم دی خط کتابت تھلے دتے ہوئے پتے اُتے کیستی جاوے۔

مجلہ پارکھ - شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

E-mail: parakhjournal@gmail.com

Ph: +92-334-4050347

رب زونى علماء

اے میرے رب میرے علم وچ وادھا کر

فہرست

13	ڈاکٹر احمد بلال، ڈاکٹر عائشہ بلال	1	اے قیامت نہیں آئی: منو بھائی دی پنجابی شاعری
25	رضوان علی رضوان، ڈاکٹر نبیلہ رحمن	2	تاریخی سائنس دا اک سروپ
35	عابد حسین، ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق	3	نویاں سوچاں دا لکھاری۔۔۔ مسعود چودھری
43	ڈاکٹر شوکت حیات	4	ہیرو وارث شاہ وچ دنیا دی بے ثباتی
51	ڈاکٹر کرامت علی مغل، ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان	5	آغا علی مدثر دی کہانی کار
61	ڈاکٹر قمر النساء ڈاکٹر نوید شہزاد	6	پنجابی سیرتی ادب
75	دلشاد رسول کسانہ، ڈاکٹر نبیلہ رحمن	7	سلیم خاں گمی دی افسانہ نگاری
87	ماریہ طاہر، ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق	8	زاہد حسن دے ناول تے ترقی پسند تحریک
3	پریمیندر سنگھ (انڈیا)	9	ਅਣਗੌਲਿਆ ਸ਼ਾਇਰ - ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਲਹਿਮੀ (ਚੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ لیتے ہوئے پانچ دے پرستار ਵ ہیں)
11	ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان	10	ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਮੁੜਾਂ ਰੰਝੇਟੜੇ ਤੋਂ

قارئین کرام!

تحقیقی مجلہ ”پارکھ“ رب دی مہرنال HEC ولوں ”Y“ کیلگری وچ آدرتے مان کھٹ چکا اے رب ایہدی آن وچ ہو روا دھا کرے۔ پارکھ دے ایس شمارے نوں جیہڑا تیر ہواں شمارا اے مان حاصل اے کہ ایہدے وچ گرکھی تے شاہ مکھی دوہناں لپیاں دے مقالے شامل نیں۔ قوس قزاح دے رنگاں نال پُرچے ایس شمارے وچ پہلا مقالہ پروفیسر ڈاکٹر احمد بلال تے اوہناں دی گھر والی ڈاکٹر عائشہ بلال ہوراں دا جڑت راہیں لکھیا مقالہ ”منوبھائی“ ورگے مہان شاعر بارے اے۔ اوہناں اپنے مقالے وچ نہ صرف منوبھائی دی پنجابی شاعری نوں اگھیریا اے۔ سگوں اوہدے اندر لکھے وی سامنے لیاندے نیں۔ پارکھ دی آدرتے مان دا دو جا تارا پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر رضوان علی رضوان نے اوہدیاں نگران مقالہ محترمہ پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن ہوراں نیں ”تاریخی سائنس دا اک سروپ“ ڈھیر تکنیکی تے تحقیقی مقالہ اے جیہڑا ”کوزے وچ دریا“ جا پیدا اے۔ مسعود چوہدری دا ناں پنجابی پڑوچ ڈھیر جانیا نہیں جاندا پر پی ایچ ڈی سکالر عابد حسین ہوراں اپنے نگران مقالہ ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق دی سانجھ نال نویاں ”سوچاں دا لکھاری۔۔۔ مسعود چوہدری“ نوں منظر عام تے لیاند اے۔ جیہڑا پنجابی ادب وچ آدر جوگ مقالہ ثابت ہوئے گا۔ ”ہیر روح تے قلبوت دا قصہ“ اے۔ ڈاکٹر شوکت حیات ہوراں قصے دے ”دنیا دی بے ثباتی“ رجھوں پکھ اگھیریا اے۔ کہانی کاری دے پڑوچ کرامت علی مغل دا ناں ناشناسا نہیں پنجواں مقالہ کرامت ہوراں ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان دی رلت نال ”آغا علی مدثر دی کہانی کاری“ بارے الیکیا اے۔ ”پنجابی سیرتی ادب“ ڈاکٹر قمر النساء تے ڈاکٹر نوید شہزاد ہوراں دی سانجھی کاوش اے۔ مقالہ مکمل طور تے سیرت رسول ﷺ دا نہ صرف عکاس اے سگوں ہر دو محققاں دے عشق حبیب خدا دا عکاس وی اے۔ ”سلیم خان گمی دی افسانہ نگاری“ دشا در رسول کسانہ تے ڈاکٹر نبیلہ رحمن دی انملی کاوش اے۔ شاہ مکھی دا اخیر لا مقالہ ماریہ طاہر تے ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق دی سانجھ اے ”زاہد حسن دے ناول تے ترقی پسند تحریک“ مقالہ وچ ناول دی ترقی پسندیت دی عکاسی کیتی گئی اے۔ گرکھی لپی وچ دو مقالہ اک لہندے تے دو جا چڑھدے پنجاب توں اے

لہندے پنجاب ولوں پٹیا لہ توں پر مندر سنگھ هوراں تے چڑھدے پنجاب ولوں ڈاکٹر کلیمان سنگھ کلیمان ولوں اے۔

مدیر پارکھ

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ ہٹ

صدر شعبہ پنجابی

لاهور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ ڈاکٹر احمد بلال، ڈاکٹر عائشہ بلال

**PUNJABI POETRY OF MUNNU BHAI
"RESURRECTION DID NOT COME"**

اے قیامت نہیں آئی: منو بھائی دی پنجابی شاعری

Abstract

"Almost fiftieth year of Munnu Bhai's literary and journalistic career. He had a long career and during this time he had been writing his columns daily. He had also written drama serials and documentary films and translated a number of famous freedom poets. However, his poetry pieces are contracted only to twenty-three poems, which means less than one poem in two years. Research reveals that he wrote a range of poetry but he published only twenty three selected poems. Indeed, to him, poetry is an attempt to open a door towards a specific imagination based on his own ideology. Munnu Bhai attributed his poetry book to the subaltern class bound to live in primitive age being only a few steps

☆ ڈائریکٹر، پوسٹ گریجویٹ ریسرچ سنٹر آف کریٹیو آرٹس، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

☆ لیکچرار، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

away from the modern era. He has used spinning wheel and grinding wheel as symbol of primitive times and compare it with motorway; a representation of modern world. Munnu Bhai criticized the uneven and unjustified development and declared it a fruit of capitalism. Its the imagination, vision and ideology amalgamated in the Punjab poetry of Munnu Bhai.

Keywords: Munnu Bhai, Poetry, Research, Drama, Vision

2003 منو بھائی دی ادبی تے صحافتی زندگی دا تقریباً پینچاواں ورہا بند اے۔ پنجاہ ورہے اوہناں نے لگاتار ہر دیہاڑ کالم لکھن دا سلسلہ ٹوری رکھیا، پاکستان ٹیلی ویژن دے بنن تو بعد اوہناں نے ڈرامے تے سیریل لکھن دا کم وی جاری رکھیا، پر پنجاہ سالوں اچ صرف تئی نظماں لکھیاں۔ ایس حساب نال دو سالوں دی اک نظم وی نہیں بن دی۔ کھوج پاروں جانیا کہ اوہناں ڈھیر شاعری کیتی پر چھاپیاں صرف تئی نظماں۔ کیہہ سوچ اے جہدی بنیاد تے اوہناں صرف تئی نظماں چنیاں۔ کتاب نوں اوہناں:

”موٹروے تو پنج قدماں تے پنج صدیاں پہلے دا چرخہ، تے چھ صدیاں پہلے

دی چکی چلان والیاں دے ناں کیتا اے۔“ (1)

صدیاں پہلوں دا چرخہ تے چکی تے اج دی موٹروے اجیہیاں علامتاں نیں جہدے ذکر نال شاعر کسے خاص روپ سروپ دی گل کر دا اے۔ اے لیکھا منو بھائی دی پنجابی شاعری وچ شامل اوہناں دی فکرتے وچا بارے سوچنا دیندا اے۔ منو بھائی دا شاعری نوں تئی نظماں تک محدود رکھنا سچیتا جتن اے۔ اوہناں ڈھیر کویتا لکھیاں، پر ساری شاعری نوں اپنے چھاپے کلام وچ تھان نہ دتی۔ اردو شاعری نوں اوہناں اردو دے وڈے شاعر فیض احمد فیض دے آکھن موجب کہ:

”جس زبان وچ خواب مکدے او صرف او سے زبان وچ شاعری وی رچیا

کرو، ایہہ مشورہ من کے او اردو چھڈ پنجابی وچ شاعری کرن لگے۔“ (2)

کالج دور وچ اردو زبان وچ موقعے دی مناسبت نال کہیاں کئی کویتاواں دا ذکر اوہناں دے کالماں وچ

اے۔ اک شعر انج اے:

یہ لکنت تھی جو کام آئی، ہم کہتے کہتے رک سے گئے

گر عرض تمنا کر دیتے وہ شرم کے مارے کیا کرتے (3)

اوہناں اردو زبان دے وڈے کالم نگار ہون دے باوجود اردو دی تھاں پنجابی نوں اپنے شاعرانہ اظہار دا

ذریعہ بنایا۔ شاعرانہ اظہار او سے زبان ہونا چاہیدا اے جیہڑی شاعر دے خواہاں دی زبان ہووے۔ او سے زبان نال

شاعر دا بچپن جڑیا ہوندا اے تے او دھے نال ای او اپنا ”یوٹوپیا“ جوڑ سکدا اے۔ منو بھائی دا پنجابی کلام سارا سامنے

نہیں آیا۔ اوہناں دے پنجابی کلام دا وڈا حصہ چھپیا نہیں سگوں منو بھائی نے آپ ایس کلام نوں چھپن نہیں دتا۔ اوہناں

دے اپنی ہتھ نال لکھے بیاض وچ اک شعر اے اپنے ہتھ ”منو بھائی، اک سودائی، بیٹھاں سوچاں سوچے، چار پھیر اُھیر

تے منوکس ول پھیرا پاوے“ (ذاتی بیاض)۔

اوہناں دی نظم ”میرے دشمن“ چھپے کلام وچ نہیں جس توں ڈٹھدا اے کہ ”اے قیامت نہیں آئی“ اوہناں دا

سارا کلام نہیں سگوں اوہناں دیاں چھپیاں تھی نظماں نیں۔ کتاب تو دو جی سکھن دی گل ”ایڈنگ“ اے، اپنے لکھے

وچوں کسے حصے نوں کٹ دینا تے چھاپنا۔ منو بھائی نے ایس چون وچ ڈھیر سخت تے شاعری وچ سنگیت، یا جذبیاں

دی تھاں فکر، سوچ تے وچاراں نوں اپنا سکیل یا اصول بنایا تے اپنا وہ کلام سامنے لیاندا جیہڑا اوہناں دی سیاسی تے

سماجی سوچ نال جڑیا سی۔

اوہناں موجب اوہناں دے کالم اوہناں دا اصل آرٹ یا فیلڈ نیں ڈرامہ تے شاعری اوہناں دی کالم نگاری

وچوں پھدے نیں اوہناں دے جگری دوست اوہناں نوں سب تو پہلے شاعر ای سمجھدے تے باقی اظہار دے

طریقیاں نوں بعد وچ لے کے آندے۔ اوہناں دی شاعری، اوہناں دے ڈرامے منظر یا کالم اک دو جے نال اینج

جڑے نیں کہ اک نوں سمجھن لئی دو جا رستہ بن جاندا اے، ایہدی بنیادی وجہ اوہناں دی فکر سوچ اظہار دا طریقہ انج

گدھیا اے۔ منو بھائی دے کالج دے دناں وچ شفقت تنویر مرزا نال ترقی پسند تحریک توں متاثر ہون پاروں 1952ء توں ہی اوہناں دیاں لکھتاں تے شاعری وچ ترقی پسند وچاردی جھلک دسن لگی۔ ترقی پسند تحریک کیہہ سی پنجابی شاعری وچ تحریک نے کیہہ اثرات چھڈے۔ برصغیر وچ ویہویں صدی دی دوجی تے تہی دھائی توں اردو زبان دی شاعری وچ ترقی پسند تحریک دے اثرات دسن لگے۔ نویں نظم شاعری ڈھبوں موضوعاں وچ وی بدل لے کے آئی۔ ترقی پسند تحریک جرمن مفکر کارل مارکس دے سوشلسٹ نظریاں توں پھٹی، یورپ دے سرمایہ داری نظام وچ دولت دی غیر مساوی تقسیم تے اودھی بنیاد تے اسرن والے طبقاتی نظام نوں تنقید دا نشانہ بنایا۔ پہلی عالمی جنگ دے مکن توں بعد اردو ترقی پسند لیکھکاں نوں برصغیر وچ سامراجی مالکاں دی غلامی سہنی پئی اوہناں سرمایہ داری نظام وچ غریب تے کمزور طبقے نوں اپنیاں اکھاں نال پسدیاں ویکھیا۔ نتیجے پاروں اوہ برصغیر وچ ابھرن والیاں سوشلسٹ تے کمیونسٹ تحریکاں توں متاثر ہوئے تے اوہناں دے لکھے لیکھاں تے شاعری وچ تحریکاں دے اثرات کھل کے دسن لگے۔ ترقی پسند اردو ادب دا بنیادی انداز "تنقیدی حقیقت نگاری" تے اودھے نال جڑی سوشلسٹ سوچ بن گئی۔ ترقی پسند تحریک مذہب تے عقیدے دی پرانی سوچ تو باہر نکل کے سماج وچ جمن والے مسئلیاں نوں سائنس تے سوشل سائنس دی نویں سوچ تے نویں اصولاں راہیں پرکھن دی تحریک سی، جہدے اثر وچ لکھے ادب وچ "تنقیدی حقیقت نگاری" بنیادی ڈھب تے ادب نوں ناپن دا آلہ اے۔

”تنقیدی حقیقت نگاری“ سماج وچ ہون والے مسئلیاں دی اصل جڑ تک اپڑ کے کسے وی مسئلے دی بنیادی وجہ لوکاں سامنے لے آندی اے تاں بے مسئلے دے اصل حل تک اپڑا ہونے۔ تنقیدی حقیقت نگار اپنے ڈھبوں پڑھنہاراں نوں نظام دیاں اصل تے بنیادی خامیاں دی پچھان کرواندا اے تے نال ای اوہناں نوں کسے مسئلے دے حل تک اپڑن دا رستہ سمجھان کوشش وی کردے نیں۔ ترقی پسند لکھاریاں انجمن دے منشور وچ لفظاں نوں کھول کے سامنے لیاں دا:

”اس انجمن کا مقصد یہ ہے کہ اپنے ادب اور دوسرے فنون کو پجاریوں اور پنڈتوں اور دوسرے قدامت پرستوں کے اجارے سے نکال کر انہیں عوام سے قریب تر لایا جائے۔ انہیں زندگی اور واقعیت کا آئینہ دار بنایا جائے۔ جس سے ہم اپنا مستقبل روشن کر سکیں۔ ہم ہندوستان کی تہذیبی

روایت کا تحفظ کرتے ہوئے اپنے ملک کے انحطاطی پہلوؤں پر بڑی بے رحمی سے تبصرہ کریں گے اور تخلیقی و تنقیدی انداز سے ان سبھی باتوں کی مصوری کریں گے جن سے ہم اپنی منزل تک پہنچ سکیں۔ ہمارا عقیدہ ہے کہ ہندوستان کے نئے ادب کو ہماری موجودہ زندگی کی بنیادی حقیقتوں کا احترام کرنا چاہئے اور وہ ہے ہماری روٹی کا، بد حالی کا، ہماری سماجی پستی اور سیاسی غلامی کا سوال۔‘ (4)

منشوری روشنی وچ برصغیر دے تنقیدی حقیقت نگاراں نے اپنیاں لکھتاں وچ سامراجی نظام تے اوہدے سرمایہ دارانہ معاشی نظام نوں تنقید دا نشانہ بنایا تے نظام دیاں بنیادی کمزوریاں نوں سامنے لیا کھلاریا۔ جہاں دے اثرات پنجابی شاعری تے دن لگے۔ پنجابی دے شاعراں وچ احمد راہی، شریف کنجاہی تے امرتا پریم جے کوپاں دے ناں ملدے نے۔ منوبھائی نے کالم وچ گل کہتی کہ پنجابی شاعری ول شریف کنجاہی، احمد راہی تے امرتا پریم دی تھاں فیض احمد فیض تے ظفر اقبال دی پنجابی شاعری تو متاثر ہو کے آئے۔ اوہناں اپنے کالم وچ ظفر اقبال دے دو شعروں لکھے:

میںوں ٹردیاں ویکھ کے ، اونیں کھولیا بوا کار دا
میں جھوٹاں دی پوٹلی، اودھے ہتھ پھڑادیاں
تلی دے اتے دھر کے سوچاں، کھوٹی چوانی لفظ دی
اینوں کدھرے سٹ دیاں، یا دھو کھے نال چلا دیاں (5)

پنجابی شاعری ول اوہ ظفر اقبال آئے اوہناں دی شاعری وچ ترقی پسند سوچ اوہناں دے دوالے موجود

لوکاں نال کسے ناکسے طور جڑی لگدی اے۔ منوبھائی انٹرویو وچ دسیا:

”شریف کنجاہی اک ایہو جے ترقی پسند سی جیڑا مذہب دے خلاف نہیں سی۔ پر انہاں دا مذہب مولوی دے انداز اچ دو جیاں تے حکم چلان دا نہیں سی بلکہ اوصوفی انداز دے مذہب دے قائل سی جیڑا انسان نال محبت دادرس دیندا اے۔“ (6)

منوبھائی دا کالم تے قلمی ناں دونویں احمد ندیم قاسمی دے دتے نیں۔ احمد ندیم قاسمی ترقی پسند تحریک نال جڑی شخصیت نیں جنہاں نوں ایس رجھوں سزاوی ہوئی۔ فیض احمد فیض نے وی منوبھائی نوں متاثر کیتا تے اوہناں نوں بانئیں بازو دی بین الاقوامی تحریک نال جڑے ادب دا ترجمہ کرن نوں آکھیا۔ ایس طرحاں اوہ قومی تے بین الاقوامی ترقی پسند سوچ نال جڑ دے چلے گئے۔ منوبھائی دی شاعری دے کج پہلواں نوں پھر ول نال اوہناں دی ترقی پسند سوچ دے اڈ واڈ پہلو سامنے آندے نیں۔ سب توں پہلاں قدرت یا خدا دا تصور سمجھن لئی اوہناں دی نظم ”سفنے“:

رات قدرت لئی تے چن قدرت دے انمول خزانیاں ول اشارہ اے قدرت اپنے سارے خزانے مٹی نال جڑے تھکے ہارے محنت کش مزدوراں تے نچھاور کر دی اے۔ محنت نال مٹی وچوں اناج اگدا فیکٹریاں چل دیاں تے مقدر اں نال دنیا وچ رزق دے رستے کھلدے نے۔ ایہہ سوچ ترقی پسند تحریک نال جڑی اے۔ ایہدے مقابلے وچ پرانی یاروایت نال جڑی سوچ کہ قدرت دی ونڈا کو جی نہیں قدرت دے ہتھوں کسے نوں گھٹ تے کسے نوں ودھ انعام ملد اے۔ منوبھائی ایہہ گل نہیں منی اوہناں پاروں جو کج غلط ہو ریا اے، اودھے کچھ قدرت نہیں، سگوں کوئی نہ کوئی بندہ اے۔ قدرت دے نظام وچ عدل اے تے قدرت ہر اک لئی مستقل، لگاتار تے مسلسل مہربان اے، اوہ کسے تک اپنا فیض پہنچانا چاہندی اے۔ خاص گروہ نے وسیلیاں اتے قبضہ کر کے محنت کش لئی حیاتی اجیرن کر دتی گئی اے۔ منوبھائی لئی ہر برائی دی جڑ وسیلیاں دی غیر مساوی ونڈا اے۔ اوہناں سب کجھ کھول کے قاری سامنے رکھ دتا اے۔ نظم وچ خواب دا منظر ایس ڈھبوں بیان کیتا۔ ”اٹھوے رانجھن میریا تیرے میرے ہو گئے سب پورے قول قرار۔“

نیندر ہمیش توں محنت کرن والیاں تے مہربان رہی کہ اوہناں اکھ میڈیاں ای آن دی اے۔ محنتی دی نیندر زمین اتے ستیاں اجیہا آرام دیندی اے جیویں اوہ ودھیا پلنگ تے لیٹیا ہووے۔ اوہدے خواب اجیہی دنیا ولے جاندے نیں جتھے اوہدیاں ساریاں خواہشاں تے امیدیاں پوریاں ہون دیاں نیں شاعر تے خواب نوں ”یوٹوپیا“ دی کیفیت دکھان دا ذریعہ بنایا اے۔

منوبھائی موجب حقیقت خواب توں بہت دور تے زندگی مکر فریب تے جھوٹ وچ گھری ملدی اے۔ ایس حالت وچ خواباں تک عمل راہیں ای اپڑیا جاسکد اے۔ منوبھائی نے معاشرے نوں سامنے رکھ کے مذہب نوں حوالہ بنا کے عمل دی ترغیب دتی اے۔ جے کر بندہ خواباں تک اپڑن دارستہ نہ بنائے اپنے لئی عمل دارستہ نہ چنے تاں اودھے

ڈھیر و دھیا خیال تے خواب محول بن جان دے نیں۔ قدرت نے ہر اک لئی خواب تے خزانے رکھے پر خواباں تے خزانیاں تیک اپڑن لئی جتن آپ ای کرنے پیندے نیں۔ قدرت دے بے پناہ خزانیاں توں قوماں تے معاشریاں نوں دور کر سکدے نیں۔

”سفنے“، نظم منو بھائی دی فکر دے تن بنیادی پہلوواں دی عکاسی اے۔ پہلا قدرت ہر اک تے اکوجئی مہربان سی، دو جا خواب اوہناں تک رسائی ہر بندے دی اے۔ تیجا پہلو بندے دی خواباں تک اپڑن لئی محنت دارستہ، خواب دیکھن نال کج نہیں ملدا۔ شاعری معجزیاں وچ بیٹھے لوکاں نوں، ”ہو نہیں جاندا کرنا پیندا اے“ دا پیغام دیندی اے۔ ”ہو نہیں جاندا، کرنا پیندا اے“ ترقی پسند تحریک دے نظریے دا نچوڑ اے۔ تیسری دنیا دے رہن والیاں دے عقیدے ہر قسم دے انوکھے تے مانوق الفطرت قصے کہانیاں نال بھرے پئے نے، لوکاں دی وڈی تعداد ارج وی سمجھدی اے کہ اچانک کوئی مدد آجائے گی۔ لوگ جیہڑے اپنے حالات بدلن لئی آج وی مسیحا، لیڈر، یا کسے سپر مین دی اڈیک وچ بیٹھے نیں، منو بھائی دا نظریہ اے کہ اپنے آپ کج نہیں ہوندا، کوئی کم کرنا ہوئے تے ہتھ پیر مارنے پیندے نیں۔ کج کیتے بغیر کدی وی کوئی مدد نہیں آندی سگوں اپنی مدد آپ دے تحت مشکلاں داخل کڈھنا انسان دا اصل اے۔

حق سچ دارستہ اپنے یا کسے کمزور دے حق لئی لڑن دارستہ اے۔ اوہناں دی فکر تے سوچ موجب ایس راہ جے موت وی آجائے تے موت تو بعد وی حیاتی اے۔ ”سفنے“ تے ”کی ہو یا اے“ دوواں نظماں وچ منو بھائی نے قدرت نوں ہر اک تے اکوجیہا جانیا اے پر محنت کرن دا درس دتا اے۔ محنت کرن دے باوجود محنت دا پھل نہ ملے تاں جاننا لازمی اے کہ کوتاہی لہھی جائے جس پاروں حق سب کھنچ رہیا اے او تھے اپڑن دی کوشش کیتی جائے اوہناں خزانیاں تک اپڑیا جائے جیہڑے قدرت نے انسان لئی رکھے تے اوہ قدرت دارستہ نیں۔ منو بھائی نے محنت کش دی قدر قیمت بارے لبہاں لفظاں وچ سوال چکے۔

سرمایہ داری نظام وچ کسے نوں عقل یا قابلیت موجب نہیں تولیا جاندا، سگوں لوڑیاں اختیار موجب قیمتاں لگدیاں نیں۔ نظام پاروں اک پاسے طاقت و قدرت دے خزانیاں تے قابض نیں جد کہ دو جے پاسے جائز تک رسائی ممکن نہیں۔ انسان دا اصل مقام دل دی اکھ نال ای ویکھیا جاسکدا اے۔ انسان دے اندر دو جے انساناں لئی پھشن والے احساس ای او دھی قدر قیمت دا اصل معیار ہونا چاہیدے نیں، کیوں جے انسان اپنے احساس پاروں سب

تو دھیا مخلوق انسانیت دے مرتبے تک اڑایا۔

منوبھائی دی فکر اک ہو راگلا پہلو ”دکھ“ دی کھوج اے۔ اوہناں پاروں انسان ای انسان دے ہر دکھ تے تکلیف دا کلا حل تے دو اے۔ انسانی اظہار یا شاعری دا مقصد انسان دے دکھ تے تکلیف بارے دو بے انساناں وچ احساس جگاناے، نال ای حل یا علاج لہیا نظم ”خواب سچ ہوندے تے۔۔۔“ وچ درج اے:

زخم پھل ہونداتے میں کالر سجاندا کوٹ دا
پیڑ روسکدی تے نظماں کہن دی کی لوڑ سی (7)

انساناں دے زخم کوششاں پاروں پھلاں وچ بدلے جاسکدے نین شاعری راہیں کسے دی پیڑنوں آواز راہیں گھٹایا جاسکدا اے۔ منوبھائی صرف دکھ دے اظہار تو خوش نہیں سگوں دکھ دی گھوہ لا کے دکھ دے کارن بھالن دی راہ پیندے نین نتیجہ کڈھ دے نین کہ قدرت دا نظام سب دیاں آساں، امیدیاں تے خواب پورے کرن دا نظام اے۔ قدرت دے خزانیاں راہیں ہر خواہش تے ہر خواب پورا ہون دا عندیہ ساریاں نون محبت ملن دی نوید اے اوہ ایہہ نہیں چاہندے ”میں نے جو گیت تیرے پیار کی خاطر لکھے۔۔۔ آج ان گیتوں کو بازار میں لے آیا ہوں“، اتھے پیار عشق حقیقی وی ہو سکدا اے تے مجازی وی۔ کوئی ایسی صورت نہ بنے کہ کسے نون کسے دایا اپنا پیار و پچنا پو وے۔

منوبھائی دی مشہور نظم ”اے قیامت نہیں آئی“ سوال چکدی اے کہ قدرت دے بے پناہ کرم دے باوجود انساناں دی بنائی دنیا وچ جو کجھ ہو رہیا اے، جو کج کیتا جا رہیا اے، سب دے نتیجے وچ قیامت آجانی چاہی دی سی، پر ہورے ہالی ایہہ ظلم ہو رکنا کون ودھنا اے جے۔۔۔ ”اے قیامت نہیں آئی“:

وال ودھالے رائے رائے نے، تے ٹنڈ کرائی ہیراں نے

مرزے خاں نال دھو کہ کیتا اودھے اپنے تیراں نے

میٹرلا کے خوب چلائی صاحبان اودیاں ویراں نے

پرا بے قیامت نہیں آئی (8)

نظم ڈھیر لمی تو لمی اے منوبھائی دی سیاسی فکر تے سوشلزم دے نظریے دی روشنی وچ پاکستان دی سماجی تے سیاسی تاریخ وچ ہونیاں ساریاں گھٹناواں نون اپنی لپیٹ وچ لتا اے۔ نظم دا ہر بند کسے ناں کسے راہیں پاکستان دی

تاریخ دے کسے دور نال جڑیا اے۔ نظم دے اشاریاں وچ معاشرے وچ پیدا ہون والے وگاڑنوں سامنے لیاندی اے۔ دنیا انتظار وچ اے کہ قیامت کدوں آئے گی۔

”احساس“ دے چیف کمشنر پاکستان تے پاکستان ورگے دو جے نوآبادیاتی معاشریاں اچ ہون والی تے کیتی جاوے والی کرپشن، معاشی استحصال تے احساس دے عمل وچ ہون والیاں خرابیاں پاروں پھٹدی اے۔ اک پاسے غریب دے دل دی آواز تے دو جے پاسے تیجی دنیا دے ہر معاشرے نال جڑی اے۔ منوبھائی نے نظم دے کجھ مصرعے کتاب دے انتساب لئی پئے:

سب توں وڈی دشمن ساڈی

ان مل تے بے جوڑ ترقی

موٹروے توں پنچ قدم تے

پنچ صدیاں پہلے دا چرخہ

چھ صدیاں پہلے دی چکی۔۔۔ (9)

تیجی دنیا وچ ”بے جوڑ ترقی“ ہر شعبے وچ دسویں اے۔ خاص طبقے نے عام لوکاں نوں نوآبادیاتی معاشریاں وچ اپنے لئی کسے جائز یا ناجائز طریقے نال جی دنیا بنائی اے، جتھے دنیا دیاں ساریاں سہولتاں میسر نہیں باقی لوکاں نوں جیوں لئی بنیادی چیزاں نہیں ملدیاں۔ خاص طبقے لئی ہر طریقہ جائز اے جس پاروں بے چینی پنگردی اے ہر اک دی دوڑ اے۔ نوآبادیاتی معاشریاں وچ چلن والے سرمایہ داری نظام وچ خاص طبقے اتے کوئی سوال نہیں منوبھائی دی نظر وچ ”بے جوڑ ترقی“ ساڈے معاشریاں دا سب توں وڈا دشمن اے۔

ترقی پسندی راہیں منوبھائی دی فکر کھل کے دسویں اے۔ معاشرہ جدوں پاکٹس وچ ترقی کردا اے، اک طبقہ اگے نکل گیا تے باقی کجھے معاشرہ ترقی نہیں کر سکدا۔ اچھے معاشریاں وچ اجتماعی ترقی دی تھاں مخصوص طبقے دی ترقی نوں ترجیح دتی جاندی اے، جہدے نال طبقاتی کش مکش جنم لیندی اے۔ جوں جوں طبقاتی فرق ودھدا جاند اے معاشرہ ٹکڑا چلا جاند اے۔ ٹوٹیاں وچ ترقی صرف تیسری دنیا دے معاشریاں وچ دسویں اے، باقی دنیا نے سارے لوکاں تے پورے معاشرے دی اجتماعی ترقی نوں یقینی بنایا۔ نوآبادیاتی معاشرے وچ خاص قسم دے سرمایہ دارانہ نظام وچ ہون والی بے جوڑ ترقی توں جنم لین والے دکھاں تے تکلیفاں نال منوبھائی دی پوری جانکاری اے۔ شریف

کنجا ہی منوبھائی دی سوچ بارے لکھدے نیں کہ منوبھائی اندروں تبدیلی لیاون دے قائل نیں:

”باطن میں تبدیلی کے بغیر ظاہر میں تبدیلی مسائل کا اسی قسم کا حل ہے، جس قسم کا حل ہم نے خوشبودار اور شاخوں پر کھلے ہوئے پھولوں کی جگہ کاغذ کے پھولوں کی صورت میں تلاش کیا ہے۔ کہ ان سے کمرہ خوشنما تو ہو جاتا ہے لیکن خوشبو سے محروم ہی رہتا ہے اور بہار کا پتہ نہیں دیتا۔ اسی لئے جب پنجاب کے وزیر اعلیٰ نے سرکاری افسروں کو ہدایت کی وہ اپنے دفاتر کے باہر سے ”بغیر اجازت اندر آنا منع ہے“ والی تختیاں اتار دیں۔ تو منوبھائی نے ”بغیر سفارش کے اندر آنا منع ہے“ کی سرخی جما کر لکھا تھا ”کیا یہ تختیاں اتر جانے کے بعد عوام سرکاری دفتروں کے اندر جاسکیں گے۔۔۔؟“ (10)

تبدیلی دے دور نال جڑت پاروں منوبھائی اپنے لئی وی تولن دامعیا اور ہناں ای کڑا رکھدے نیں جناباتی لوکاں لئی۔ بقول منوبھائی:

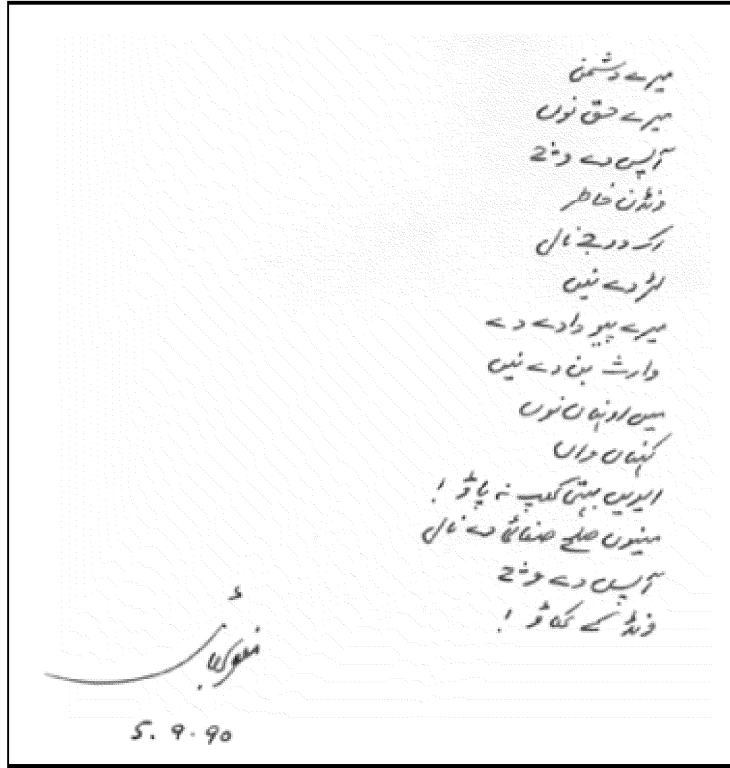
”پاکستان میں ہر شے کی طرح ترقی پسندی بھی کرپشن کا شکار ہوئی۔ جب کوئی ترقی پسند اپنی عمر کے اخیر کو پہنچتا ہو تو ہی حتمی طور پر کہا جاسکتا ہے کہ وہ ترقی پسند ہے کہ نہیں۔ سوشل ازم کی سوچ یہ ہے کہ قوت کا سرچشمہ عوام ہوتے ہیں، عوام کے لئے جو کام ہوتا ہے وہ اچھا ہے اور جس عمل میں عوام شریک نہیں وہ اچھا نہیں ہے۔ مذہب کا روحانیت سے تعلق ہے اور سسٹم کا کاروبار حیات سے۔ سرمایہ داری نظام میں سوشل ازم کا ٹرڈ کا لگا کر اسے بچایا نہیں جاسکتا۔“ (11)

منوبھائی نظریے دی کرپشن توں وی جانوں نیں ایٹھوں تک فکر رکھدے نیں کہ کوئی اپنے آخری ساہ تک جے ترقی پسند نظریے تے کھلوتا رہوے تے تاں ای اوہنوں ترقی پسند دنیا جاسکدا اے۔ اوہ پورے طریقے نال دلوں سوشلسٹ نظام اپنا کے اوہد افااندہ لے سکدا اے صرف ظاہری نعریاں نال کم نہیں چلدا۔ شریف کنجا ہی اک ہور تھاں

منوبھائی بارے آکھدے نیں:

”مشین اور انسان میں امتیاز اس نے رعایت لفظی سے کام لیتے ہوئے
مشن کے حوالے سے کیا ہے۔ انسان مشن کے بغیر مشین ہے اور مشین میں
کسی طرح بھی مشن شامل نہیں ہو سکتا۔“ (12)

منوبھائی موجب انسان دامن اے اگرچہ ذاتی مفاد حاصل کر لینا مشن دادرجہ اے۔ ذاتی مفاد دی دوڑ وچ
”احتساب دے چیف کمشنر“ جی نظم جنم لیدی اے، منوبھائی شاعر دی تھاں لوکاں نوں چاہندے نیں کہ پوری
انسانیت دی فلاح دے مشن نال جڑے رہن اوہناں موجب بے جوڑ ترقی، تے ذاتی مفاد لئی اپنی اپنی دوڑ توں نکلنا
پووے گا، تے مل رل کے اجتماعی ترقی تے سب دے بھلے نوں اپنا مشن بنا کے ٹرنا پئے گا۔ اوہناں دی شاعری یعنی کل
لئی نظماں فکر دا ایہو بوبا کھولن دی کوشش نیں، جیہڑا بندے نوں انسانیت دی اجتماعی ترقی دے مشن نال جوڑ کے پرت در
پرت سوچ دیاں ہو رکئی راہواں کھولدا چلا جاندا اے۔ منوبھائی دی ہتھ لکھت:

حوالے

- 1- منوبھائی، اے جے قیامت نہیں آئی، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2003ء،
- 2- ہمایوں خالد، منوبھائی کہ کہانی خود ان کی زبانی، لاہور: روزنامہ پاکستان، 2018ء
- 3- منوبھائی، جنگ کالم میرا شجرہ نسب اور میرا شجرہ نسب، لاہور: روزنامہ جنگ، 2017ء
- 4- Malik H. The Marxist Literary Movement in India and Pakistan, J. Asian Stud, 1967
- 5- واصف، نویں پنجابی نظم اتے ترقی پسند تحریک دے اثرات، لاہور: کھوج ریسرچ جرنل ڈیپارٹمنٹ پنجابی، 2014ء
- 6- ہمایوں خالد، منوبھائی کہ کہانی خود ان کی زبانی، لاہور: روزنامہ پاکستان، 2018ء
- 7- منوبھائی، جنگ کالم ٹہنی عمر دی، امن دا آ لٹاویے، لاہور: روزنامہ جنگ، 2017ء
- 8- منوبھائی، اے جے قیامت نہیں آئی، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2018ء
- 9- منوبھائی، جنگ کالم فیض احمد فیض، لاہور: روزنامہ جنگ، 2017ء
- 10- شریف کنجاہی، ترشا ہوا ہیرا۔ ماہ نو میں، شاہرہ شاہد کی تدوین، لاہور: وزارت اطلاعات و نشریات، 2019ء
- 11- ہمایوں خالد، منوبھائی کی کہانی خود ان کی زبانی، لاہور: روزنامہ پاکستان، 2018ء
- 12- شریف کنجاہی، ترشا ہوا ہیرا۔ ماہ نو میں، شاہرہ شاہد کی تدوین، لاہور: وزارت اطلاعات و نشریات، 2019ء

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ رضوان علی رضوان، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن

A SPECIFIC IMAGE OF HISTORICAL SCIENCE**تاریخی سائنس دا اک سروپ****Abstract**

Folklores of any language indicate the culture, customs, ethical values, standersds of evil and virtue, social behaviour, economic status and religious affiliations of society. In this context it can say that folklores are present or of a society as a whole, because folklores are creation of whole society. Folklores are not just tools of entertainment but they developers of public openion through their story, characters, dialogues and moral ethics. Our ancestors by retelling folklores to children not only provide entertainment as well as polish their ethical behaviour. In this article explored Punjabi folklore's explored in prose genre 'LOK BAAT' its types, topics and history.

Keywords: Folklores, Culture, Coustoms,
Ethical values, Ancestors,

☆ ریسرچ سکالر، پی ایچ ڈی پنجابی

☆ ڈائریکٹر انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور

لوک ادب زبان داموڈھی ادب نیا جاندا اے۔ اس راہیں اس زبان دے بولن والیاں دی ویسی، مذہبی، نفسیاتی، اخلاقی تے معاشی حیاتی بارے بھروسے جانکاری ملدی اے۔ لوک ادب نوں بُنیادی طور تے دو حصیاں وچ ونڈیا جاندا اے، لوک شاعری تے لوک نثر۔ وار، بولی، ڈھولا، ماہیا، ٹپہ، جگنی، چھلا، سٹھنی، گھوڑی وغیرہ لوک شاعری دیاں صنفاں نیں۔ جدکہ لوک باتاں، جُھارتاں، محاورے تے اکھان پنجابی لوک ادب دیاں نثری صنفاں نیں۔ پنجابی لوک ادب وچ نثری صنفاں اُتے شعری صنفاں دی نسبت بہت گھٹ کھوج کاری دسدی اے۔ ایس کارن لوکائی دی پنجابی لوک ادب دیاں نثری صنفاں نال بوہتی جان پچھان نہ بن سکی۔

لوک کہانی بیانیے دامڈھلا روپ اے۔ جو لوکائی دی رہتل تے گل بات راہیں اوہناں دی اوس سوچ دا اظہار اے جیہڑی اوہناں دی روزدی ہڈورتی توں بندی اے۔ ونجار سنگھ بیدی کتاب ”باتاں مُڈھ قدیم دیاں“ وچ ویروے نال چائن پاؤندے نیں:

”لوک من باتاں وچ اپنے پورے کچھ پاسار وچ پرکاشن ہوندا ہے۔ جدوں باتاں وچ جڑھ اتے امورت وستواں پران دھاری اتے سُمورت روپ وچ وچردیاں ہن۔ پشو، پنچھی منکھاں وانگ بولدے سوچدے اتے وواہر کردے ہن۔ سُننا جیون دے تیار تھ دا ہی پاسار ہوندا ہے اتے سُننے وچ ویکھے پرانی لئی وی پریم بھاوا دے ہو جاندا ہے ہن جدوں موت اتے جیون وچ کوئی نکھیر نہیں رہندا (مویا سٹا اک برابر۔ اکھان) مویا ہو یا پرانی مُڑسُر جیت ہو جاندا ہے۔ سے ستھان دا کوئی وگیا نک بودھ نہیں رہندا۔“ (1)

پنجابی زبان وچ ”لوک بات“ پیچیدہ اصطلاح اے۔ پیچیدگی دا کارن پنجابی بولی دے کئی لہجے نیں۔ کدرے ایہنوں ”لوک کہانی“ کہیا جاندا اے تے کدرے اس صنف لئی ”لوک بات“ داشہدورتیا گیا۔ دوویں شہدائگری لفظ ”Folklore“ دے مترادف نیں۔ انسائیکلو پیڈیا آف بریٹینیکا وچ فوک لورڈی تعریف اے:

“Folklore, in modern usage, an academic

discipline the subject matter of which (also called folklore) comprises the sum total of traditionally derived and orally or imitatively transmitted literature, material culture, and custom of subcultures within predominantly literate and technologically advanced societies; comparable study among wholly or mainly nonliterate societies belongs to the disciplines of ethnology and anthropology. In popular usage, the term folklore is sometimes restricted to the oral literature tradition."(2)

Oral tradition یعنی زبانی روایت راہیں کہانی یاں بات دے دے معنی پلاک ڈکشنری موجب:

”اوہ کہانی جیہڑی لوکائی وچ عام ہووے پر اوہدے لکھاری دا کسے نوں پتا نہ

ہووے۔“ (3)

قومی انگریزی اُردو لغت وچ ”لوک کہانی“ بارے درج اے:

”Folklore: داستانیں جو لوگوں تک زبانی اور نسل در نسل منتقل ہوتی چلی

آئیں۔“ (4)

ایہہ کسے اک دی گھڑت نہیں سگوں نسل در نسل ٹردی ہر دور وچ اپڑدی اے جیہڑی ویلے موجب ودھدی گھڑدی رہندی تے کہانی دا کھیس وٹ لیندی اے ایہہ کہانیاں اسی لیے ایک ہی کہانی کے مختلف روپ ملتے ہیں۔ یہ کہانیاں کسی ایک ذہن یا ایک آدمی کی تخلیق نہیں ہوتیں بلکہ ان کی تشکیل و ترتیب اور تصنیف و تالیف میں مختلف ادوار اور کئی ایک زمانوں کے لوگوں کے ذہنوں نے اجتماعی طور پر حصہ لیا ہے۔ ایہناں تعریفاں نوں موہرے رکھدیاں آکھیا جا

سکد اے کہ لوک توں مُراد اوہ کہانی اے جیہڑی کسے اک بندے دی تخلیق نہیں سگوں وسیب دی سائھی گھڑت ہوندی اے پڑھیو پیڑھی چلدی اے لوک کہانی پورے وسیب دی سائھی تخلیق اے۔ اک کہانی اُننتی تے ٹور دیاں کئی پڑاواں وچوں لنگھ کے اپنی ہوند پکا کردی اے۔ ایہناں پڑاواں نوں سنتو کھ سنگھ دھیر نے سوکھے لفظاں وچ انج سمجھایا اے:

”کوئی وی لوک کہانی جس کسے نے سبھ توں پہلے کہی ہووے گی۔، اوہ بالکل

اوس روپ وچ یاں اونے وستھارنال نہیں ہونی جس روپ تے جتنے

وستھارنال اوہ اج ساڈے کول ہے۔“ (5)

لوک باتاں دنیا دی ہر تہذیب وچ ملدیاں نیں، ایہناں اُتے پوری دنیا اتے ڈھیر کم کیتا گیا۔ لوک باتاں اُتے سبھ نالوں پہلے لکھی جاوے والی جیہڑی کتاب سامنے آندی اے اوہ فرانسیسی مصنف Charles Perrault دی کتاب Mother Goose's tales اے جیہڑی اوہناں 1697 وچ لکھتی روپ وچ لیاؤندی۔

انہویں صدی دے شروع وچ Jacob Grimm تے Wilhelm Grimm جرمنی دے دو بھراواں دی کتاب Household Tales دے سرناویں پیٹھ ڈیڑھ سو دے نیڑے کہانیاں دی کتاب 1812 توں 1815 دے وچکار چھپی۔ نوں آون والیاں ایڈیشناں وچ کہانیاں دی گنتی ودھ کے دوسو یا راں ہو گئی۔ کتاب دا انگریزی ترجمہ 1884 وچ Grimms Fairy Tales دے سرناویں پیٹھ چھاپے چڑھیا جیہڑی پوری دنیا وچ سلاہنا ملی۔ Grimm Brothers دے کم توں متاثر ہو کے دنیا دی ہر تہذیب وچ لوک باتاں تے کم کیتا جاوے لگا پنجابی لوک باتاں تے کم بڑی دیرنال شروع ہو یا۔ جس بارے رچرڈ ڈمپل لکھدے نیں کہ

”روس، پولینڈ، کروشیا، سرویا، مورویا، روٹھینیا اور دوسرے ملکوں کی لوک

کہانیوں پر بھی بہت کچھ کام ہو چکا ہے مگر یہاں ہندوستان میں جہاں

حکمران قوم اپنی برتر قابلیت پر نازاں ہے یہاں کے افسر طبقے کے اعلیٰ

تعلیمی معیار اور حکومت کے اعلیٰ مقاصد کے باوجود ابھی تک اس میدان

میں کام کا آغاز تک نہیں کر سکے۔“ (6)

پنجابی لوک باتاں تے کھونج پاروں پتہ لگا کہ پنجابی لوک باتاں دی ریت کئی پیڑھی اے۔ اس دا کارن

پنجاب دی مٹی دا ذرخیز ہوناتے دو جا اس جوہ اڈواڈ تہذیبیاں تے مذہباں دے لوکاں دا وار دہونا۔ لوک باتاں پنجاب دے کسے اک علاقے وچ نہیں سگوں ہر پنجابی گھر دے من پرچا وے دا سامان نیں۔ لوک کہانی پنجاب وچ ہر تھاں عام اے۔ ہر پنڈتے جھونپڑی بالاں رتے زانیاں دے ہر اجتماع وچ موجود اے۔ کسے وی لوک کہانی دے مُڈھلے انگ لازمی نہیں۔ سگوں کئی وار ایہناں انگاں وچوں کجھ ہوندے تے کجھ نہیں وی ہوندے جیویں۔ (i) کردار (ii) پلاٹ (iii) تجسس (iv) مکالمہ (v) زبان (vi) مافوق الفطرت عناصر (vii) انجام۔

لوک کہانی دیاں کرداراں نوں کہانی وچ مرکزی اہمیت حاصل اے۔ ایہناں پاتراں راہیں ہی کہانی کار کہانی نوں دو جیاں تیک اپڑاند اے۔ لوک کہانیاں دیاں پاتراں بارے گل کردیاں رچرڈ ٹیمپل لکھدا اے کہ:

”ان کہانیوں میں بہادر شخصیتیں اور ان کے ساتھی راکشس یا دیو، ناگ، مقدس شخصیتیں، فقیر، جوگی، کُنئیاں یا چالاک عورتیں اسی طرح پائی جاتی ہیں جیسے یہ ہندوستان میں ہر جگہ اور ہر قسم کی لوک کہانیوں میں ملتے ہیں۔“ (7)

لوک کہانیاں دے پاتر زے انسان ای ہی نہیں ہوندے۔ جن، پریاں، پکھو، پشو، رُکھ تے گھریلو ورتوں دیاں شیواں وی ہوسکدیاں نیں۔ اس بارے لچنڈ ز آف پنجاب دے دیباچے وچ درج اے کہ:

”اسی طرح جانوروں میں سنہری ہرن، عقاب، طوطا، سانپ، مچھلی، مگر مچھ، اونٹ، پروں والا یا بغیر پروں کے گھوڑا غرض یہ کہ ہر جانور استعمال کر لیا جاتا ہے۔“ (8)

غیر انسانی تے بے جان پاتر ظاہری طور تے اوپرے جا پدے نیں۔ گوہ کیتیاں سہی ہوندا اے کہانی دی معنوی ڈونگھیاں نوں موکلا کردے نیں۔ ایہ پاتر کہانی وچ علامت یاں تمثیل دے طور ورتے جان دے نیں۔ ایہناں پاتراں دا اک ہور گن تاریخ دے سچے کردار وی نظریں آوندے نیں کجھ خیالی کردار دسدے نیں۔ ایس گل توں پتہ لگدا اے کہ پنجاب دی لوک تاریخ ایہناں پاتراں نے رمزوں دے روپ وچ سانجھی اے۔ لوک کہانی دا جدید افسانے تے ناول وانگ پلاٹ اے۔ ایسے پاروں ہر ویسب دی لوک کہانی نوں اوہدی زبان دی جدید نثر داندھنیا

جاندا اے۔ پروفیسر ڈاکٹر معین نظامی صاحب اپنی کتاب ”سفید پرندہ“ وچ لکھدے نیں کہ:
 ”لوک کہانیوں کے سرچشمے سے عالمی اساطیر مذاہب و روحانیت اور شعرو
 ادب بھی جی بھر کے سیراب ہوئے، لوک کہانیاں خوب پھولیں پھلیں اور
 وقت گزرنے کے ساتھ ساتھ ان میں طرح طرح کی مہارتیں بہ روئے کار
 لائیں گئیں۔ افسانہ، ناول، ڈرامہ، داستانی مثنویاں اور دورِ جدید کی
 کارٹون فلمیں اور ویڈیو گیمز انہی کی ترقی یافتہ صورتیں ہیں۔“ (9)

کہانی دا اصل روپ تے سروپ پلاٹ اُتے ادھارت ہوندا اے۔ بھاری لوک کہانی ہووے بھاری جدید
 جس (پلاٹ) دے پہلے حصے وچ کہانی دے کرداراں دی پچھان کروائی جاندی اے، اوہنوں تمہید آکھیا جاسکدا
 اے۔ دو جے حصے وچ ہیرویاں ہیروئن نوں مشکلات وچ پایا جاندا اے۔ ترتیبے حصے وچ ہیرویاں ہیروئن ایہناں
 مشکلات دا اُپاء کردے نیں تے ہولی ہولی کہانی اپنے انت ول ودھدی اے۔ دو جیاں دی دلچسپی لئی لوک کہانی وچ
 تجسس وی پایا جاندا اے۔ ایہدے لئی ہیرویاں ہیروئن داسا مناون سونیاں اوکڑاں نال ہوندا اے۔ تجسس پاروں کہانی
 سُنن والیاں نوں کدی اُکتا ہٹ دا شکار نہیں ہون دیندی۔ لوک کہانی ہمیشہ عجیب دلچسپ تے پرکشش ہوندی اے۔
 لوک بات سُنن، پڑھن تے سناون سمجھناں داسواد وکھرا اے بیان بات دے ست نوں ودھاندا وی اے
 کئی وار گھٹا وی دیندا ہے۔ ایہدے سناون ہار ماہر ہوندے نیں سندھ وچ ایہناں نوں سنگھڑ بُلایا جاندا اے تے پنجاب
 وچ ایہ روایت ڈوماں راہیں پرچلت رہی۔ میلیاں وچ ایہ گلاں یاں کہانیاں اپنے انداز وچ سُنناؤندے تے گھر دے
 وڈکے اپنیاں پیٹھکاں تے سنگتاں وچ تے ماواں، نانیاں تے دادیاں اپنے بالوں نوں، ہر سنگت دی رُوں وکھری
 ہون کر کے لوک بات دے بیان ڈھنگ وچ وکھرپ ہوندا اے پر آکھیا اوس نوں کلام یاں مکالمہ ہی جاندا اے۔
 کردار اک دو جے نال مکالمہ کردے نیں۔ خیر تے شردی ونڈ ایہناں مکالمیاں راہیں ہوندی اے۔ سُنن والا تے
 سناون والا دوویں مکالمے وسیب دی سانجھی سوچ دے مظہر ہوندے نیں۔ مکالمیاں راہیں کہانی اپنے سُننہاراں دی
 سوچ نوں بلوندی اے۔ مکالمے اک پاسے کہانی دے پلاٹ نال گجھے ہوندے نیں تے دو جے پاسے سُننہاراں
 دے جیون نال جڑے ہوندے نیں۔ سُننہاراں ایہناں مکالمیاں نال اپنے جیون دیاں راہواں متھدے نیں۔ کئی لوک

کہانی دے منفی یا مثبت پاتراں دی شخصیت دی تھاں اوہناں دے مکالمیاں توں اثر قبولدے نیں۔ کیوں جے لوک کہانیاں دی جُوت لوکائی نال اے۔ ایہناں دی زبان علمی یا ادبی ہون دی تھاں، لوکائی دی ریتل زبان ہوندی اے۔ علاقائی اُچارن تے لہجے دی رلت گوڑھی ہوندی اے۔ پنجاب وچ اکو کہانی جدوں اڈواڈ علاقیاں وچ سُنائی جاندی اے تے اوس سے سُناون ہارا اپنے وسیب موجب لفظالی ورتدا اے کیوں جے پنجاب دا جغرافیہ وڈا تے کھلا ڈُلھا رہیا۔ وڈپ کھل ڈُلھ ایہدے وسنیکاں دے سبھاؤنوں وی پیش کردی اے۔ کہانی دے پاترا جیہی زبان بولدے نیں جیہڑی لوکائی سمجھدی اے۔ لوک کہانیاں وچ مافوق الفطرت کردار ہوندے نیں۔ جیویں مومے جی دامڑ جینا، اک پل وچ اک جوہ توں دو جی جوہ وچ اپڑنا، جن، پریاں، فرشتے، جناں تے جنیاں ولوں ہودن والے کرشمے۔ خیر تے شر دی لڑائی دیاں رمزاں نیں۔ اس بارے آر۔ سی ٹمپل نے لکھیا:

”وہ بُری طرح کے فوق الفطرت کام بھی سرانجام دے سکتی ہیں اور دوسروں کی ہنیت تبدیل کرنے کی غیر محدود طاقت بھی رکھتی ہیں۔ وہ زمین پر سے ہر ایک چیز ڈھونڈ سکتی ہیں۔ آسمان میں سوراخ کر سکتی ہیں اور اسے بند بھی کر سکتی ہیں۔ مُردوں کو زندہ کر سکتی ہیں آگ پر پانی پھینک سکتی ہیں، پتھروں کو موم بنا سکتی ہیں وغیرہ۔“ (10)

خیر تے شر اتے مثبت تے منفی سوچاں کرداراں راہیں وچردیاں نیں ایہناں راہیں آپس وچ آمناسامنا ہوندا اے۔ اخیر جت ہمیشہ خیر دی ہوندی اے۔ لوک بات دے اخیر تے منفی کرداراں نوں موت دی سزا دتی جاندی اے پراہیہ سزا منطقی تے عقلی بنیاداں تے ہوندی اے۔ منطقی ربط نوں ہر کہانی وچ وکھو وکھرے طریقیاں نال پیش کیتا جاند اے۔ کہانی دے اخیر تے خیر دی جت ہوندی اے، ایہ جت شر نوں دردناک طریقیاں نال موت تے مکمل ہوندی اے۔ ہیروداؤن نوں جیوندیاں آگ وچ سٹ دینا، ٹوٹے ٹوٹے کر کے دریا وچ روڑھ دینا جیوندے جی اُتے بھکھے گتے چھڈ دینا وغیرہ۔

زیادہ تر لوک باتاں وچ خیر تے شر وچ فرق کرن دی سوجھ تے منکھی سوچ اُساری جاندی اے کہانیاں دیاں قسماں منکھی جیون، سیاست، مذہب، تاریخ، ثقافت، نفسیات تے سماج نال سمبندھت نیں ایہناں نوں موضوعاں تے

نوعیت دے لحاظ نال کئی قسماں وچ ونڈیا جاندا اے۔ جیویں اصلاحی کہانیاں، نیم تاریخی کہانیاں، مذہبی لوک کہانیاں، مزاحیہ لوک کہانیاں، دیومالائی لوک کہانیاں وغیرہ:

”ایسے کر کے بالاں نوں گھراں یاں سنگتاں وچ سُنائیاں جاوَن والیاں
بوہتیاں کہانیاں کچھواں تے پشواں والیاں اخلاقی تربیت یاں اگوائی دے
سرناویاں نوں درساندیاں ہوندیاں نیں جیویں ”پرایا کچھو“ (11)

تاریخی تے نیم تاریخی کہانیاں وی نیں جیہڑیاں سنگتاں وچ سُنائیاں جاندياں جیہناں دی بُنیاد تاریخی واقعاں یاں شخصیتاں نیں۔ کہانیاں وچ اچھے واقعے بیان کیے جان دے نیں جیہناں دی صحت بارے کجھ نہیں آکھیا جاسکد اے اوہناں دے ہون دا امکان ہوند اے۔ ایہ باقاعدہ تاریخ تے نہیں ہوندی پرایہناں دی تاریخی حیثیت توں انکار نہیں کیتا جاسکد۔ تاریخی باتاں لوک تاریخ دا اوہ باب نیں جس نوں احساس دی تاریخ آکھیا جاسکد اے۔ تاریخی پاتراں بارے پنجابی لوک ادب وچ کئی کہانیاں نیں جیویں راجا رسالو، راجا پورس، راجا بھوج تے بادشاہ اکبر نال جُویاں کہانیاں۔ راجا رسالو نال جُوی اک لوک کہانی رچر ڈٹمپل نے اپنی کتاب لچنڈز آف دی پنجاب وچ ”راجا رسالو کے کارنامے“ دے سرناویں پیٹھ لکھی اے۔

تاریخی لوک کہانیاں وچ رزمیہ عنصر اگھڑواں اے۔ ایہناں وچ بادشاہاں دیاں آپسی لڑائیاں۔ جتن تے ہارن دے واقعاں، درباری سازشاں، وزیراں دیاں غداریاں، شہزادیاں دے آپسی مقابلے تے ہور سیاست دے کئی انگ پیش کیے جان دے۔ لوک کہانیاں دا اہم مقصد سُننہاراں وچ اوکڑاں دا مقابلہ کرن دا حوصلہ پیدا کرنا۔ اڈواڈ مذہبیاں وچ جُویاں لوک کہانیاں نوں مذہبی لوک کہانیاں آکھیا جاسکد اے۔ خطے دے مذہبیاں نال جُویاں کئی لوک کہانیاں لوکائی وچ عام نیں۔ کہانیاں وچ عقیدت دارنگ گُوڑھا اے۔ لوک کہانیاں دا مقصد مذہب دیاں منن والیاں نوں مذہب تے پکیائی لئی پریرناسی۔ مذہبی آگواں دے کرشمے، کرامتاں تے معجزیاں نوں عقیدت دے رنگ وچ ودھا چڑھا کے پیش کیتا جاندا۔

لوک کہانیاں نوں صرف خیالی تے فرضی قصے کہانیاں آکھ کے نظر انداز نہیں کیتا جاسکد۔ موضوع تے نوعیت پاروں کدھرے تے ایہناں لوک باتاں وچ عام لوکائی دا جیوندا جاگدا جیون ملد اے۔ کدھرے ایہ Fantasy دا

روپ دھار لیندیاں نیس۔ جتھے لوک کہانیاں وچ جن، جننیاں تے پریاں غیر عقلی تے غیر شعوری کم کردے ملدے نیس اوتھے ایہناں لوک باتاں وچ جٹ پیلیاں وچ ہل واہندے، جٹیاں اوہناں مگر روٹیاں لے جاندیاں، بادشاہ اپنے محلاں وچ انصاف تے ظلم کردے، صوفی تے درویش دین دی تبلیغ کرن دے نال نال لوکاں دیاں آساں، مُراداں پوریاں کردے، رزق دی بھال وچ گھرو لے پنیڈے کچھدے، متریاں ماواں ظلم کردیاں، ٹھگ ٹھگیاں مار دے چور چوریاں کردے، شہزادے حکومت تے طاقت لئی جنگاں لڑ دے ماواں اولاد لئی قربانیاں دیندیاں، پکھو پشو انساناں نال وفاداریاں نبھاندے ملدے نیس۔ ایہناں سچائیاں تے حقیقتاں نوں ویکھدیاں لوک ادب نوں (Folk Science) دی کھیتر وچ رلایا جاسکدا اے۔ سر جارج لارنس گوم (1853-1916ء) نے ایس نوں اپنی لکھت (Folklore as an historical science) وچ تاریخی سائنس قرار دتا اے۔

حوالے

- 1 سہندرسنگھ ونجارا، باتاں مڈھ قدیم دیاں، دہلی: نیشنل بک شاپ، 2010ء، ص 20
- 2 صغریٰ صدف، ڈاکٹر، پلاک ڈکشنری، لاہور: پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر، 2018ء، ص 5442
- 3 نیو انسائیکلو پیڈیا برٹینیکا، ولیم 19، ایڈیشن 15، لندن: ص 303
- 4 جمیل جالبی، ڈاکٹر، قومی انگریزی اردو لغت، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1992ء، ص 771
- 5 رچرڈ ڈمپل، (مترجم) میاں عبدالرشید، لچنڈ ز آف پنجاب، لاہور: مجلس ترقی ادب، 1990ء، ص 32
- 6 اوہی
- 7 اوہی، ص 14
- 8 اوہی
- 9 معین نظامی، پروفیسر، ڈاکٹر، سفید پرندہ ایرانی لوک کہانیاں، لاہور: ادارہ فروغ اردو، 2018ء، ص 8
- 10 رچرڈ ڈمپل، (مترجم) میاں عبدالرشید، لچنڈ ز آف پنجاب، ص 18
- 11 ریاض احمد شاد، باتاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1980ء، ص

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

☆ عابد حسین، پروفیسر ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

MASOOD CHAUDHRY..WRITER OF NEW THOUGHTS

نویاں سوچاں دالکھاری۔۔۔ مسعود چودھری

Abstract

Punjabi short story is passing through an evolutionary period. Many Punjabi writers are performing different experiences in it. Most Punjabi story writers are presenting their short stories with unique combination of topics and structure. Masood Chaudhry is one of them. He chooses different topics, style, structure and prose diction. In his short stories he added those topics which were related to prostitutes and dancing girls. These topics were untouchables for Punjabi literature but Masood Chaudhry perform a great deal of boldness. Moreover these topics Mr. Chaudhry write on narrow minded and extremist religious monopolies. In his short stories we find an clear picture of his ideal utopia. His utopia is

☆ ریسرچ سکالر، پی ایچ ڈی پنجابی

☆ انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور

based on equality. Finally the short stories of Masood Chaudhry showed a new trend in Punjabi literature.

Keywords: Punjabi, Trend, Diction, Style, Topics, Religious,

ہندوستان وچ انگریز راج دے آون نال ایٹھوں دی لوکائی اُتے کئی طراں دے چنگے تے ماڑے اثرات مرتب ہوئے۔ ریلوے لائنیاں وچھن پاروں شہر واسی اک دوجے دے نیڑے ہو گئے۔ نویاں وسیاں وچ وادھا ہویا ہر شے دی منگ ودھی۔ وسیب نوں گن ونا منوان لئی حاکم وسیب دیاں شیواں نوں اپنا شروع کردتا۔ جتھے سیاسی سماجی تے معاشی رویاں تے حال وچ بدلاوا آیتے ادب وچ وی کئی طراں دیاں ادلا بدلیاں ہویاں۔ انگریزی ادب وچ کئی اجیہاں صنفوں پر سدھن جیہڑیاں ہندوستانیاں لئی اوپریاں سن۔ شاعری وچ ”بلینک ورس“، ”فری ورس“ تے نثر وچ ناول، نئی کہانی، ڈرامہ، انشائیہ ہڈورتی تے رپوتاژ وغیرہ ہندوستانیاں انگریز راج وچ اپنایاں۔

ہندوستان وچ اڈواڈ وسیاں دے لوک وسدے سن۔ انگریز نے جیہناں علاقیاں تے پہلاں قبضہ کیتا اوہناں انگریزی وسیب تے انگریزی ادب چھیتی اثر قبولیا۔ ہندوستان وچ سب توں پہلاں بنگالی زبان وچ نئی کہانی لکھی گئی۔ انگریز نے پورے ہندوستان توں پہلاں بنگال تے اپنی حکومت کپی کیتی سی۔ جدوں انگریز دا قبضہ دلی، لکھنؤ تے بنارس اُپر ہویا تاں اوہناں علاقیاں دیاں لکھاریاں اپنی زبان اُردو تے ہندی وچ کہانی لکھنی شروع کیتی۔ پنجاب تے انگریز دا مکمل قبضہ 1849ء وچ ہویا۔ پنجابی ادبیاں نے انگریزی ساہت توں ادبی صنفوں اپنایاں۔

مقامی لوکاں انگریزی ادب دیاں صنفوں صرف ہئیتی سطح تے نہیں اپنایاں سگوں اوہناں ایہناں صنفوں نال جڑے انگریزی عنوانوں وی اپنایا۔ ہندوستان دی سیاست مقامی لوکاں مسئلے حل کرن وچ ناکام سی۔ انگلستان وچ ادب راہیں لوکائی نوں سدھے راہ تے پایا گیا تاں اوہناں برصغیر وچ ادب نوں ایہناں لیہاں اُپر ہی ٹوریا۔ ہندوستانیاں دے ادب وچ یورپی نظریاں مثلاً جی دی آزادی، جمہوریت دی آزادی، استحصالی قوتاں دے خلاف پروپیگنڈا وغیرہ دے موضوع دسن لگے۔ پنجابی کہانی وچ وی ایہ موضوع اگھڑ کے سامنے آئے۔

کئی عنواناں نوں پنجابی معاشرہ قبول نہیں سی کردا مثلاً زنانیاں دے مسئلے خاص طور تے کساناں دے مسئلے تے اوہناں دے پیشے اپناون دے کارن۔ کئی نوں مسعود چودھری ہوراں پورن دی کامیاب کوشش کیتی۔ پنجابی نثری ادب وچ کئی نویں موضوعاں دی لوڑ اے۔ پنجابی ادب وچ ہون والا کم من نوں حوصلہ دیندے نیں نویں آون والے لکھاری ایس لوڑ دے چنگے جانو نیں۔ نویں تجربے تے ایہیہ موضوعاں نوں تخلیقاں وچ تھان دتی جا رہی اے جیہناں دی لوڑ سی۔ ایہیہ لکھاریاں وچوں ای مسعود چودھری نیں۔ مسعود چودھری نے پنجابی شاعری دے کھیتز انمول وادھا کیتا پر پنجابی کہانی کاری وچ اوہناں کئی نویں نکلے عنواناں تے قلم چکيا۔ اوہ بنیادی طور تے سماجی، معاشی، اخلاقی تے مذہبی آزادی دے برابری دی سطح تے چاہیوان نیں۔ نال اوہناں سماج وچ پنگرن والے جنسی رویاں نوں وی موضوع بنایا۔ پہلاں پنجابی زبان وچ سماجی جنسیات تے مبنی کہانیاں بہت گھٹ سن۔ جیہڑیاں لکھیاں گئیاں اوہناں نوں بوہتی آدر نہ ملی۔ کہانیاں ٹاویاں ٹاویاں سن ایہناں وچ علامتاں دے ایہیہ گنجھل سن جیہڑے کہانی دی معنویت دے سپار نوں موکلا کردے سن حقیقت بیان وچ اوکھت سی۔ مسعود چودھری بے باک لکھاری ہون پاروں بڑی بے باکی نال ساریاں گھنجھلاں کھولیاں۔ کہانی کاری دے پڑ وچ مسعود چودھری دی سانجھ سعادت حسن منٹو نال اے۔ مسعود چودھری نے پنجابی زبان تے ادب وچ اوس سماجی سچ نوں بیانیا جس نوں منٹو نے اُردو ادب وچ بیانیا سی۔

اوہناں اپنیاں دو کتاباں ”رانی اوس بازاردی“ تے ”دکھ کنھوں دساں“ راہیں پنجابی کہانی کاری وچ وادھا کیتا۔ اوہناں اچھ نال اوہناں مسئلیاں دا ذکر کیتا جیہناں نال کوٹھے والیاں واہناں دا واہ پیندا اے۔ اوہناں اوہ مجبورییاں دسیاں جیہناں پاروں شریف تے عزت دار گھرانیاں دیاں گڑیاں دلدل وچ پھسن تے مجبور ہو جاندیاں نیں۔ زنانیاں دی مجبوری نوں جذباتی سطح تے منوان دی کوشش نہیں کیتی سگوں کرداراں کوں ایہیہ ڈائلاگ بلوائے کہ سماج دے کوجھ سامنے آگئے تے ہر کوئی سماج دیاں بُرائیاں نوں حقیقت منن تے مجبور ہو گیا۔ اخباراں وچ پڑھ پڑھ کے کدیں اوہناں ول دھیان ہی نہ دتا گیا اوہ لکھدے نیں:

”جیہڑے سماج دا آوے دا آوا ای وگڑ جاوے ظلم، جبر تے بے حسی دی خزاں سدا بہار ہو جاوے بے دید اکھاں، لہو چٹا تے کپاہ رت رنگی ہو جاوے بے شرمی بھنگڑے پاوے تے حیا منہ لکاوے، بھکھ دے دکھ

سریرک روگاں دے داڑوئی تے حیاتی دیاں ہور لوڑاں وجوں لوک اپنے
 گردے، اکھیاں تے جُسے دے ہور انگ تے کیہ اپنے بچے وی وچکن لئی
 بازار لئی اون او تھے اک بے بس عورت کول عزت وچکن دے سوا ہور
 ہونداوی کیہ اے؟“ (1)

زنانی دی بے بسی نوں اُلکین توں بعد اوہناں دسیا کہ بے بسی توں ہر اوہ مرد فائدہ چکد ایا چکن دی کوشش
 کردا اے جیہڑا سماج وچ زنانی نوں سواد مانن دا وسیلہ جاندا اے۔ اجیہی سوچ رکھن والے ڈھیر سفید پوش طبقے دے
 لوک نیں جیہڑے اک پاسے جھوٹی عزت دے پردیاں کچھے لگے ہوندے نیں تے دوجے پاسے شیطان داروپ
 وڈے نیں۔ اوہناں ہر جھوٹے تے منافق نوں ننڈیا اے جیویں ”دھارمک نر پکھتا“ وچ جھوٹے پیر دیاں کرتوتاں
 سامنے رکھ کے اوہناں سارے جھوٹھیاں تے لو بھگی پیراں نوں بندیا اے۔ ایہ مذہبی اجارہ داراں اُتے گہری سٹ اے
 ایس ویہندی گنگا وچ ہر لو بھگی مرد اپنے ہتھ دھوندا سد اے موقع ملن دی دیراے۔ پولیس جیہڑی لوکاں دے جان، مال
 تے عزت دی راکھی اے اوہی سب لٹن والی بن جاندی اے ”رانی اوس بازار دی“ وچ درج اے:

”آخر کیمپ وچ میں تے تن چار ہور زنانیاں رہ گئیاں۔ اوہ تے سیانی عمر
 دیاں سن۔ آپے ای چلیاں گئیاں۔ پر میں کدھر جاندی کیمپ ٹن لگاتے
 پک ادھکھڑ عمر دا تھا نیدار مینوں ایہ کہہ کے اپنے کواٹرو وچ لے گیا کہ اوہ
 میرے چاچے لہھ کے اوہناں کول اپڑا دے گا۔ مینوں اوہدی شکل بڑی
 ڈراونی تے مکروہ لگدی سی۔ میری زندگی وچ اوہ پہلا شیطان سی جیہنے
 میرے پاکیزہ تے معصوم جسم نوں زہر آلود کیتا۔“ (2)

زنانیاں دے ایہناں مسئلیاں توں اڈ اوہناں مذہبی شدت پسندی دے خلاف وی لکھیا کسے مذہب دے من
 والیاں دے دل چھڑ نہیں ہونے چاہیدے۔ ہر کوئی رب نوں راضی کر رہیا اے اوہ لگا رہوے انسان مذہبی شدت
 پسندی ول ودھدا اے تاں اصل وچ اوہ پوری انسانیت دا نقصان کر رہیا ہوندا اے۔ مذہب بارے کہانی ”دھارمک
 نر پکھتا“ وچ بیانیا اے:

”میں دھارمک فرقہ پرستی دے تعصب توں بالکل نرپکھ ہاں۔ ایسے لئی پنا
کسے و تکرے میں ساریاں پیراں، ولیاں، قطباں، ابدالوں دے مزاراں
تے حاضری بھرنی ہاں تے ساریاں مقدس ہستیاں دے ناں دی نذر و نیاز
دوان وچ فرق نہیں رکھدی۔“ (3)

کہانیاں وچ اوہناں صرف سوانیاں دیاں اوکڑاں اُپر ہی زور نہیں دتا۔ سگوں پوری انسانیت بارے درد تے
دُکھ دی کیفیت دسدی اے۔ مسعود چودھری کول انسان دے انفرادی مسئلے توں لے کے بین الاقوامی مسئلے دسدے نہیں
۔ پردھیان غریب بندے دی حالت تے اے۔ دنیا دے حالات جو وی روپ وٹاؤن ایہناں دا اثر عام ماڑے بندے
تے ہی پیندا اے۔ تھاداں تے اوہناں عالمی طاغوتی طاقتاں دے خلاف گھل کے لکھیا۔ تے سارے پینتیریاں نوں
کھول کے سامنے لیائے۔ اوہ بڑیاں پیچیدہ مسلیاں نوں سادہ ڈھنگ نال پیش کر کے اگا نہہ لنگھ جانے نیں۔ دیس
نال محبت فطری اے۔ مسعود چودھری نوں وی پاکستان نال انتاں دی محبت دسدی اے۔ محبت دا اظہار ویلے تے کلا
دی لوڑ موجب کیتا گیا اے۔ اوہ اوس پیڑھی نال تعلق رکھدے نیں جہناں 1965ء دی جنگ ویکھی تے جنگ دے
چشم دیدگواہ نیں۔ ایس مشاہدے نوں کہانی ”پیار“ دیس پیارتے رومان وچالے فرق کردیاں لکھدے نیں:

”تینوں قسم اے پاک وطن دی پاک مٹی دی مینوں چھیتی ٹھیک کر
دے۔ مینوں انج لگدا اے جویں وطن دیاں سرحدوں مینوں اپنی حفاظت لئی
واجاب مار مار کہہ رہیاں نیں“ سرحدوں دیاں لاڑھیا سائوں دشمن دے
ناپاک ارادیاں دا نشانہ بن دیویں۔“ (4)

کہانیاں نریاں واقعاں دیاں خبراں نہیں سگوں کہانیاں وچ انسان دے جبلی جذبیاں نوں وی چچویں تھان
دتی گئی اے۔ اوہ ظالماں توں نفرت، مظلوماں نال محبت تے ہمدردی، سونہیاں شیواں بارے دل وچ آدر
اے۔ اوہناں موجب صرف اوہ لوک ظالم نہیں جیہڑے انسان نوں جسمانی سطح تے پھڑ کر دے نیں سگوں ہر اوہ
انسان ظالم اے جیہڑا دوسرے انسان دا حق ماردا اے کسے وی پدھرتے کہانی ”سٹے وچن والی“ وچ اوہناں اجیہا
کردار پیش کیتا جیہڑا ذاتی فائدے لئی ماڑیاں نوں دھوکھا تے فریب دے کے اپنیاں مادی تے نفسانی لوڑاں پورا کردا۔

انسان حالات اگے ڈٹ جائے تے رب اوہدی ضرور مدد کردا اے۔ کہانیاں وچ اوہناں پاتراں دی سلاہنا اے جیہڑے ہمت پاروں اپنی حالت سنوارن لئی کجھ کردے نیں۔ اچھے لوک معاشرے دی ترقی دا کارن نیں۔ جیہڑے کسے دوسرے دی مدد چاہندے نیں اوہ اصل وچ ذہنی تے اخلاقی طور تے بیمار ہوندے نیں تے معاشرے دی ترقی دی تھیں زوال دا کارن نیں۔ پیرا دیکھو:

مسعود چودھری کول پنجاب دا وسیب اپنے پُرانے روپ وچ اے۔ کیوں جے اوہ پنجاب جان دے سن جس وچ بلداں دیاں جوگاں ہل واہندیاں سن، سوانیاں جھائی وچ دُدھ رڑکدیاں سن۔

دلیسی وسیب دیاں اخلاقی قدراں یاد کر کے اوہناں اچھے سنگھے ڈھنگ نال پیش کیتا کہ پڑھن والا وی اوہناں نوں اپنے سے وچ دیکھن دا چاہیوان ہو جاندا اے۔ پنڈ وچ ہر آون والا پورے پنڈ دا پروہنا منیا جاندا۔ گھر وچ جو ہوندا سی اوہ اوس پروہنے دی ٹہل سیوالی پیش کردتا جاندا۔ گہما گہمی دے دور وچ ایہ قدراں جتھے مک گئیاں نیں او تھے مسعود چودھری نے اوہناں نوں کہانیاں وچ تھیں دے کے محفوظ کر لیا اے۔ کہانیاں دا اگھڑواں انگ رومان نویسی اے۔ کہانیاں وچ رومان ڈلھکاں ماردا دسد اے۔ رومان نوں انسانی جذبیاں تے سدھراں نال انج گنھ کے پیش کیتا اے کہ پڑھنہارا اوس کیفیت نوں عقلی سطح تے ہی نہیں سمجھداسگوں پڑھنہارا اوس کیفیت نال جذباتی سطح تے وی نیڑے اے۔

تخلیق کار دی قوت مشاہدہ دو جے انساناں نالوں ودھ حساس اے۔ آل دوال دسدیاں لوکاں وچوں ہی اپنیاں تخلیقاں دے کردار بھاندا اے لکھاری انساناں دے ظاہری ڈیل ڈول نوں سامنے رکھ کے اوہناں دیاں سُبھاواں بارے اک رائے قائم کرداتے رائے دی بنیاد تے کردار تخلیق کردا اے۔ تخلیقی عمل وچ کرداراں دا ظاہری مہاندرا کرداراں دے رویاں نوں سمجھن وچ اہمیت رکھدا اے۔ مسعود چودھری نے کرداراں دا مثبت یا منفی سُبھا پیش کیتا اے۔ سوہل ٹیارداسرا اپا بیان لگیاں اوہناں کول ان گنت شبد نیں جیہناں نال اک پاسے کردار تخلیقی سطح تے انملا دسداتے دو جے پاسے حقیقی دنیا وچ دیکھن دے چاہ ہوندی اے۔ لکھدے نیں:

”دُدھ پتھری ورگا رنگا، دھاری بنھ کے سُر مہ پائی سندر تے پُرکشش اکھیاں
، عنابی رنگ دی لپ سٹک لکیاں گولیاں گولیاں بکھیاں اوہدے ہانیاں

دے دلاں نوں رُگ بھر دیاں سن۔“ (5)

اک سوچھ وان تخلیق کار ہون پاروں اوہناں موضوعی تے فنی حوالے نال اپنیاں کہانیاں نوں نوبلکا بنایا۔ پلاٹ توں بعد اہم ترین حصہ کہانی دے ڈائیلاگ نیں۔ ڈائیلاگ کہانی دیاں پاتراں تے مرکزی خیال نوں سمجھن دا وسیلہ نیں۔ مسعود چودھری چنگا پڑھیا لیکھے تے پڑھن یوگ تخلیق کار نیں۔ جیون بارے سوچ جیون وانگ گھنجل دار اے۔ ایس پیچیدہ فلسفے نوں کہانیاں وچ سوکھ تے کامیابی نال اگھیر دا اُپرالا کیتا اے۔ کہانیاں دے مکالمے نوبلکے نیں تے اوہ اپنی گل نوں سچا ثابت کرن لئی پنجابی صوفی شاعراں دے کلام توں مثالاں وی لیندے نیں۔ جیویں:

”وارث شاہ نہ عاداتاں جان دیاں نیں“ میں ایہناں نوں بے یار و مددگار وی
 نہیں ساں چھڈ سکدی۔ اخیر سوچیا ہر کسے دا گناہ اوہدے اپنے سر
 ہونا اے۔ میں نیکی پاروں رب دے دتے وچوں اوہناں دے کھانے
 وغیرہ دا ذمہ لئی رکھیا۔ کسے دھن دے لالچ پاروں نہیں، صرف انسانی
 ہمدردی دے جذبے تحت ایہناں نوں پناہ دتی۔“ (6)

مسعود چودھری دی منظر نگاری نوبلکا رنگ رکھدی اے۔ جزوتوں گل ول منظر بیان کر دیاں پہلاں منظر دیاں نکلیاں پر اہم شیواں جیہڑیاں پڑھنہار نوں چاٹ لاندیاں تے اوہ جاننا چاہندا اے کہ اگے کیہ؟ سسپنس دی اٹکل نوں ورت کے پڑھنہار نوں اکتا وے توں بچاندے نیں اوہناں دلکش منظر نگاری دے نال کراہت بھرے منظر وی پیش کیتے نیں۔ اوہناں دے فن دی حقیقت پسندی اے کہ اوہ ہر تھاں تے سپین دی سلاہنا کردے دسدے نیں کہ کوجھ وی ایس دنیا دا ای حصہ اے۔ رات دا ہونا دن دی سیہان کراندا اے انج اے کوجھ وی سوہن دی چچان کرواندا اے۔ جیویں:

”رڑے تے پالو پال گر جھاں بیٹھیاں ہوئیاں سن تے دو تن گتے اک
 لاش نوں جٹے ہوئے سن کدے کوئی گر جھ اپنے حصے لئی اگانہ ودھدی تاں
 اوہ لاش نوں چھڈ کے دند نکوسدے۔“ (7)

مسعود چودھری دیاں کہانیاں وچ کئی نویں تجربے نیں۔ موضوعاں دی رنگارنگی اے۔ رنگارنگی وچ صرف

خیالی گلاں نہیں سگوں حقیقی دنیا دے مسئلیاں نوں ادب دا حصہ بنایا گیا اے۔ اوہناں پنجابی کہانی وچ عالمی سیاست توں لے کے گلی دے ماڑے ہماڑاں دیاں ریتل جیون والیاں اوکڑاں مثلاً بھکھ، ننگ، بیماری تے سماجی کارناں نوں کہانیاں وچ اچھ دتی اے۔ جتھے محسوس ہو یا کہ انسان دے فطری جذبیاں نوں بیان دی لوڑ اے، اوہناں ایہناں جذبیاں نوں وی فنی انکل رجھوں پیش کیتا۔ نال ای دیس پنجاب تے ایہدیاں اخلاقی قدراں نوں تھان تھان سلاہنا دتی۔

حوالے

- 1- مسعود چودھری، دکھ کہنوں دساں، گجرات: روزان پبلشرز، 2012ء، ص 54
- 2- مسعود چودھری، رانی اوس بازاردی، لاہور: ادارہ زبان تے ثقافت، سن، ص 37
- 3- مسعود چودھری، دکھ کہنوں دساں، ص 78
- 4- مسعود چودھری، رانی اوس بازاردی، ص 170
- 5- مسعود چودھری، دکھ کہنوں دساں، ص 99
- 6- اوہی، ص 155
- 7- مسعود چودھری، رانی اوس بازاردی، ص 102

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شماره 13

☆ ڈاکٹر شوکت حیات

INSTABILITY OF LIFE PRESENTED IN QISSA HEER WARIS SHAH

ہیر وارث شاہ وچ دنیا دی بے ثباتی

Abstract

Instability of the world is an important theme in the teachings of Sufism in the Subcontinent. The Sufis of this region are often urged not to fall in love with this transient world. A Sufi of this land always speaks of love of God, guides the people to the service of the mankind and encourages them to remember the day of judgment as well. Just like other Sufis of the Subcontinent, Waris Shah himself belongs to the same tradition of Sufis whose teachings are about love, morality, struggle for virtue and transience of life. Waris Shah's poetry advocates for the instability of the world but with insistence upon action. He says so because he thinks that man does not only belong to this

world but to the next world as well. Almost all the Sufis of this region talked about the instability of this world. Waris Shah has beautifully linked action and instability of this world in his poetry. Instead of inaction, he teaches of hardwork. In this article the instability of the world will be discussed in light of the "Heer" Waris Shah, the famous Punjabi poet. The cognizance of the transient nature of this world compels man to virtue and humility. Waris Shah, through his "Heer" has succeeded in inculcating this feeling in his readers. This instability of the world is discussed in this article in the light of Waris Shah's "Heer".

Keywords: Instability, Sufism, Teaching, Subcontinent, Waris Shah

برصغیر دی دھرتی عارفان تے صوفیاں د امرکز اے۔ اسلام ور گے سوہنے دھرم دے پرچار لئی ایس خطے دے صوفیاں نے ودھ توں ودھ کم کر کے برصغیر پاک و ہند دی دھرتی نوں اسلام دے چائن نال رشنا یا اے۔ ایہہ بزرگ سدا جاری رہن والے چشتمے نیں تے ساکال لئی روحانی سکون دا کارن۔ ایہناں دیاں کوششاں پاروں اسلام ایس خطے داوڈ اتے چونواں مذہب بن چکیا اے۔ ایہناں بزرگاں وچوں اک وارث شاہ نیں جیہڑے تصوف تے عرفان دی نگری وچ اچی کوئی تے نیں۔ اوہناں اپنے پرچار تے صوفیانہ کوتاراہیں خدادی مخلوق دی اگوائی کیتی۔ وارث شاہ نے قصیدہ بردہ شریف دا ترجمہ کیتا اوہناں دی اک کتاب "سسی وارث شاہ معہ دوہڑہ جات" وی لیکھی اے پر آدر اوہناں نوں ہیرا رانجھادی کتھا لکھن پاروں لہھی، اوہ کسے ہور کتاب ولوں نہیں لہھ سکی۔ اوہناں ہیرا رانجھا لکھ کے ناصر ف

داستانوں سگوں اپنے آپ نوں وی سدا دی حیاتی دتی۔ اکرم شیخ موجب:

”سید وارث شاہ کو ایک منفرد مقام حاصل ہے جو انھیں ہیر کا مقبول عام قصہ لکھنے سے ملا۔ یہ قصہ اگرچہ ان سے پہلے بھی مختلف شاعروں نے بیان کیا مگر وارث شاہ کی طرز بیان، اسلوب اور لفظیات نے اس کو زندہ جاوید بنا دیا تو اس کے ساتھ ہی انہوں نے جس طرح اپنے سماجی شعور میں عوامی رجحانات و میلانات، انسانی نفسیات اور معاشرتی اقدار کا بھرپور استعمال کیا ہے اس کی مثال کہیں اور نہیں ملتی۔“ (1)

دنیا دی بے ثباتی اجیہا موضوع اے جیہدے دل کو یاں تے ادبیاں عارفاں تے صوفیاں خاص دھیان دتا۔ پورب دی دھرتی وچ کوئی کوی ادیب یا لیکھک اجیہا نہیں جس دنیا نوں عارضی تے معمولی نہ جانیا ہووے۔ صوفیاں اگے دنیا دی مادیت کوئی اہمیت نہیں رکھدی سگوں اوہناں لئی روحانی تے باطنی شیواں دی ودھیرا اہمیت اے۔ جگ دی بے ثباتی برصغیر وچ صوفیاں دی تعلیم دا اہم خاصہ اے۔ صوفی دنیا نال من نہ لان دی تاکید کردے تے رب نال پیار پاؤندے، لوکاں دی سیوا کرنا اوہناں دا دھرم تے عیش آرام چھڈ کے رب دی یاد وچ گواچے رہنا اوہناں دا طریقہ سی۔ نذیر محمد طاہر نذیر ہیر وارث شاہ وچ لکھدے نیں:

”وارث شاہ سے پہلے اور بعد میں بہت سے شعرا یہ داستان لکھنے میں کامیاب ہوئے ہیں، لیکن حقیقت یہ ہے کہ ان میں سے ہر ایک میں کوئی نہ کوئی خوبی موجود ہے لیکن وارث شاہ کی طرح ہر قسم کی خوبصورتی اور کمال کسی اور میں نہیں ہے۔“ (2)

عارفاں نے جیون دے عارضی ہون دی سچائی نوں اگھیر یا تے فانی دنیا وچ مسافراں وانگ ویلا لیاون دی مت دتی۔ وارث شاہ دا صوفیاں دے ایسے گروہ نال سمبندھ سی جیہڑے ہمیشہ عمل، پیار، چنگیائی تے نیکی کرن دے نال نال اپنے انت بارے سوچ وچا ردا سبق دتا۔ اوہ فانی دنیا تے اعتبار توں کوہاں دور سن۔ جہان دی بے ثباتی ہیر وارث شاہ دا اہم موضوع اے۔ وارث شاہ دا مننا سی کہ جہان فانی تے عارضی مہمان خانہ اے، جتھے ہرجی نے اپنا ویلا

لنگھا کے وطن ول پرت جانا اے۔ کسے شے نے اپنے روپ تے شکل وچ سدائی نہیں رہنا۔ اوہناں دنیا نوں فنا دا مقام آکھیا:

ایہہ جگ مقام فنا دا اے، سبھا ریت دی کندھ ایہہ جیونا اے
چھاں بدلاں دی عمر بندیاں دی، عزرائیل نے پاڑنا سیونا اے
آج کل جہان دا سہج میلا، کسے نت نہ حکم تے تھیونا اے
بھانویں تخت بے بھانویں زمیں سوئے، آخر خاک دے وچ رلیونا اے

3) ب حیات جے پیونا اے

جیون فنا ہون والا اے کوئی ایس سچ توں انکاری نہیں۔ وارث شاہ دی کوتا وچ جیون دی بے ثباتی تے فنا پذیری دا کئی تھاواں تے ذکر اے ایس وچارنے اوہناں دی کوتا وچ نواں پن گھڑیا۔ اوہ نوشیروان عادل، سکندر، فرعون تے نمرود ہوراں دی مثال دیندیاں آکھدے نیں:

باغ چھڈ گئے گوپی چند ورگے، شداد فرعون کہا گیا
نوشیرواں چھڈ بغداد ٹریا، اوہ اپنی وار لنگھا گیا
آدم چھڈ بہشت دے باغ ٹھا، بھلے و سرے کنک نوں کھا گیا
فرعون خدا کہائے کے تے، موسیٰ نال اٹھنڈ جگا گیا

نمرود شداد جہان اُتے، دوزخ اتے بہشت بنا گیا (4)

صوفی کویاں دا عقیدہ سی دنیا دا دھن تے دولت دھوکھا اے۔ دھن دولت عارضی نیں۔ انہاں تے مان نہیں
قبر وچ عمل کم آنے نیں۔ عارف تے صوفی نیک عملاں دی پریرنا دیندے رہے جے لوک قبر وچ سکھ تے شانتی
پان۔ وارث شاہ ہوراں ایس دنیا دی دھن دولت دا حرص نہ کرن دا سبق دتا:

وارث شاہ ایہہ حرص بے فائدہ امی، اوڑک ایس جہان توں پاوانا کیہ (5)

قبر وچ دیوٹ خنزیر ہوسن، جیہڑ یلا ڈکرن دھن مال دے نی (6)

وارث شاہ ہوراں صوفیاں دے گروہ نال تعلق پاروں جہاں لئی دھن، دولت، طاقت تے دنیا دی بادشاہی اہمیت نہیں رکھدی۔ دنیا فانی اے۔ اوہناں جذبے نال جہان دی بے ثباتی دا ذکر کیتا جیہدے وچ نہ کوئی بناوٹ اے تے نہ کوئی دکھاوا سکوں سادہ تے ہلکے پھلکے طریقے نال اپنی گل بیان کیتی۔ وارث شاہ دی تعلیم توں سبق ملدا اے کہ ایہہ جہان فانی اے اتھے کسے نوں ثبات نہیں۔ اصل گھر اوہ گھر اے جس ول مڑ کے جانا اے۔ اوہناں موجب:

راجھا آکھدا ایہہ جہان سفنہ، مرجاونا ایں متوا لیے نی
تساں جیہاں پیار دیاں ایہہ لازم، آئے گئے مسافراں پالیے نی
ایڈا حسن دا نہ گمان کچے، نالے پلنگ ہے سنے نہالیے نی
اساں رب دا آسرا رکھیا اے، اٹھ جاونا اے نیناں والیے نی (7)

وارث شاہ نے بے ثباتی تے کریا نوں سوہنے ڈھنگ جوڑیا۔ پرچار وچ جتھے اوہناں مجازی عشق توں حقیقی عشق تیکر سفر کیتا، اتھے اوہناں جگ دے انت نوں ودھیا ڈھنگ بیان کیتا۔ جگ دے فانی ہون دی سوچ تے انت دی یاد انسان نوں چنگے کماں ول پریدی اے، انسان دے دل وچ ہمدردی تے نرم دلی پیدا کردی اے کچھ کرن دا جنون تے ایس لحاظ نال وارث شاہ ہوراں کلام پڑھن والیاں وچ ایہہ بھاون پیداکرن وچ سفل ہوئے۔ وارث شاہ درس دیندے کہ جیون چار دناں دا اے، ایس لئی فنا دی تھاں نال من نہیں لانا سدھراں دا غلام نہیں ہونا سکوں نیک تے چنگے کماں نال جیون دا پندھ کٹنا اے۔

وارث شاہ وساہ کیہ زندگی دا، ساڈی عمر ہے نقش پتاسیاں تے (8)

وارث شاہ لالچ توں تے دنیا دیاں سدھراں توں دور رہن دے پرچارک سن۔ اوہناں دا عقیدہ سی کہ جہان فانی اے۔ ہر شے نے مک جانا اے تے خدا دی ذات توں دکھ کسے نہیں رہنا ایس لئی جگ نال من لان دی لوڑ نہیں۔ کتاب ”یادگار وارث“ دے مصنف ضیاء محمد لکھدے نیں:

”انسان دو چیزوں کا بنا ہوتا ہے۔ ایک روح اور دوسرے جسم۔ جسم فانی ہے اور روح ابدی یا غیر فانی۔ روح کی غذا ذکر الہی ہے۔ جس قدر ذکر و فکر کیا مجاہدہ و مراقبہ کی کثرت ہوگی اور حرص و ہوا، بخل و کینہ، لذت و خواہشات

سے پرہیز ہوگا اسی قدر روح کو زیادہ غذا مہیا ہوگی۔“ (9)

وارث شاہ لئی جگ دی کوئی اہمیت اے تے انسان دی سندر تاتے جوانی دی۔ اوہ روپ تے جو بن نوں عارضی مندے اوہناں موجب بے ثبات جگ وچ انساناں دا آنا جانا جاری اے، ایہہ فنا دا مقام اے، ایس لئی ایس تے بھروسہ نہیں لکھدے نیں۔ وارث شاہ دیاں تعلیماں وچ کرم دی ہدایت دے نال جگ دی بے ثباتی دا ذکر اے کیوں جے اوہناں داننا سہی کہ انسان نوں صرف دنیا نال سمبندھ نہیں رکھنا سگوں یاد رکھنا اے ہور دنیا وی اوسدی اڈیک وچ اے۔ اوہنوں دھن دولت تے طاقت دے نشے وچ دھت ہو کے کمزوراں تے ظلم نہیں کرنا کیوں جے اک دن اوس وی کسے طاقت نوں جواب دہ ہونا اے۔ وارث شاہ ہوراں داننا اے کہ انسان نوں فانی دینا تے اعتبار نہیں کرنا مکار جھان دے ون سونے رنگاں نوں ویکھ کے دھوکھا نہیں کھانا کیوں جے موت اوسدی اڈیک وچ اے۔ آکھدے نیں:

عزرائیل ہتھ قلم لے ویکھد اے، تیرا نام ایس جگ توں چھینکے نوں

وارث شاہ میاں روز حشر دے نوں، انت لیکھا سدین لگے لیکھنے نوں (10)

پنجاب دے صوفیاں انوسار ایس جہان دے گل بوٹیاں، ون سونے پھلاں تے باغاں دی چاہ وچ انسان نوں بھلنا نہیں چاہیدا کہ ایہہ ریگانی تھاں اے۔ اخیر ایہتھوں چلانا اے۔ وارث شاہ ہوراں دے انوسار انسان دا جیون چھیتی لنگھ جان والے ویلیاں دا مجموعہ اے۔ ہر پل انسان اپنی موت دے نیڑے ہوند اجاند اے تے اخیر حیاتی نوں موت دے حوالے کر دیندا اے۔ فنا پذیریری دا احساس حیاتی دے عیش تلخ کر دیندی اے۔ دنیا دی ہیہ بہت کمزور اے۔ آکھدے نیں:

نزع وقت نے کسے داسا تھر رلنا، خالی دست تے جیب ہی جھاڑ نیں گے

جیہڑے چھڈ کے راہ حلال دے نوں، تگن نظر حرام دی مار نیں گے

قبر وچ بہا کے نال گزراں، او تھے پاپ تے پُن نتار نیں گے

وارث شاہ ایہہ عمر دے لال مہرے، اک روز نوں عاقبت ہار نیں گے (11)

عارضی دنیا توں بیزاری فقر تے تصوف دی روح اے۔ فقر تے تصوف دی راہ تے ٹرن والیاں دے جیون

وچ اجیہا موڑ آؤندا اے جدوں سنسار تے ایہدیاں ساریاں شیواں توں بیزار ہو جانداں تے نہیں جگ دے عیش آرام نظر انداز کر کے سچ دی کھوج وچ مست ہو جانداں تے نہیں۔ وارث شاہ ہوراں دا عقیدہ کہ اتھے کجھ پلاں لئی آئے واں۔ ہر شے دا انت تے جگ دی اصلیت اے۔ جگ دی بے ثباتی بارے گل کر دے تے فیروڈے تے ڈونگھے شہداں دا ورتاوا کر دے نہیں۔ اوہناں دے کلام وچ ہیر تے رانجھے دی کتھار اہیں مجازی عشق توں حقیقی عشق دا سفر اوہناں نوں صوفیاں دی اوس لڑی وچ کھلاردا اے جہناں دا مقصد حق دی راہ تے ٹر کے رب دی کھوج کرنا اے۔ اوہ جیون ہی چنگا اے جیہڑا ایمان نال لنگھے کیوں جے سب نے ٹر جانا اے تے مڑ واپس نہیں آنا:

گئی عمر تے وقت نہیں فیروڈے، گئے کرم تے بھاگ نہ آوندے نہیں
گئی لہر سمندر دی تیر چھٹا، گئے مزے تے سمے نہ آوندے نہیں
گئی گل زبان تھیں آپ چھٹا، گئے روح کلبوت نہ آوندے نہیں
گئی جان جہان تھیں چھڈ جتے، کئی ہور سیانے فرماوندے نہیں

مڑ اتنے فیروڈے نی، رانجھے یار ہوری مڑ آوندے نہیں (12)

جگ دی بے ثباتی دا ذکر فانی دینا نال من لانا کسے طرحاں ٹھیک نہیں۔ دنیا نوں سراں سمجھنا۔ جیویں پروہنے خانے وچ پروہنے دا کوئی کم نہیں اوہنوں جس طرحاں وی روٹی پانی ملے اوہ چاہے انچاہے سویکا کر کے اپنا سماں بتاندا اے۔ اوہ جان دا اے کہ اوسدی منزل۔ وارث شاہ ہوراں دے انوسار دنیا توں بالکل منہ موڑ لینا وی ٹھیک نہیں، کیوں جے انسان تے نال ڈھیر ذمے واریاں نیں اوہ کسے طرحاں اپنیاں ذمے واریاں تے اپنے آ لے دوالے توں بے خبر نہیں۔ اوہ عقل تے سمجھداری راہیں مشکلاں داخل لہندا اے۔ صوفی جگ دی بے ثباتی دا ذکر ایس لئی وی کر دے نیں تاں جے انسان لالچ، طمع تے دو جیاں اخلاقی برائیاں دا شکار نہ ہو جاوے۔ حتی گل ایہہ کہ وارث شاہ نے عشق دے مضمون دے نال نال تصوف دے دو جے ضروری موضوعات جیہناں وچوں دنیا دی بے ثباتی اک اے، نوں اپنی کوتاہی وچ تھیں بیان کیتا۔ جیہڑا پڑھنا تے کھوجنا ضروری اے جے پنجابی زبان دے وڈے کوی دے تخیل دے ہر پہلو نوں سمجھیا جاسکے۔

حوالے

- 1- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ مع اردو ترجمہ، مترجم اکرم شیخ، بک ہوم، لاہور، 2010ء۔ ص 6
- 2- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ، بہ اہتمام نذیر محمد طاہر نذیر، خزینہ؟ علم و ادب، لاہور، 2000ء۔ ص 8
- 3- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ، بہ اہتمام سلمان خالد، عبداللہ اکیڈمی، لاہور، س۔ن، ص 103
- 4- اوہی، ص 170
- 5- اوہی، ص 172
- 6- اوہی، ص 233
- 7- اوہی، ص 31
- 8- اوہی، ص 194
- 9- ضیاء محمد، یادگار وارث، پنجاب یونیورسٹی مین لائبریری کتاب
- 10- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ، بہ اہتمام سلمان خالد، عبداللہ اکیڈمی، لاہور، س۔ن، ص 147
- 11- اوہی، ص 80
- 12- اوہی، ص 92

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ ڈاکٹر کرامت علی مغل، ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان

AGHA ALI MUDASSAR AS STORY WRITER**آغا علی مدثر دی کہانی کاری****Abstract**

Agha ali Mudassar (Born: 5 September 1958) is a renowned Punjabi fiction writer who has been associated with Punjabi fiction since the 1990s. He has described many aspects of society in his fictions. He is such an expert who knows every disease of society very well and considers it his duty to describe their indications in his fictions. He is familiar with modern literary movements and believes objectivity in literature, so progressive ideas are prominent in his fiction. He has also mentioned the harsh realities of society and criticized their creator. He is a great realistic fiction writer. In this paper, an analytical study of Agha Ali Mudassar's fiction has been done and an attempt has been made to justify the writing with references from his fiction.

Keywords: Punjabi fiction, Indications,
Literature, Society, Realistic fiction

☆ اسٹنٹ پروفیسر، ادارہ پنجابی سلیکھ تے راتل سار، جامعہ پنجاب، لاہور

☆ اسٹنٹ پروفیسر، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور

آغا علی مدثر ایسی کہانیاں نہیں جہاں پنجابی کہانی دی ودھوتری وچ وڈا کردار ادا کیتا۔ موضوع کچھوں ایہدے وچ وب سونتا لیانندی۔ 1990ء دے دہاکے تیکر پنجابی کہانی دے پڑ وچکئی پڑا چکے سن پر موضوع کچھوں نو یکلکتا دی لوڑنوں محسوس کیتا جا رہیا سی۔ اوس سے مارشل لاء دے اثرات وی سجرے سن لوکائی اندر خوف دی جیون دا اک بھاگ ای جا پداسی۔ بنیادی حقاں تے لوڑاں دی گل کرنا تے منگ کرن بارے سوچنا وی جرم سی اوس سے پنجابی زبان دے کہانیاں نے لکھت وچ ایسی سوچ نو سامنے لیاندا جو گانہ ودھوتریاں توں متاثر لگدی۔ پنجابی ادب وچ نو یکلکتا دی ڈاڈھی لوڑسی۔ اجو کے سے تائیں آغا علی مدثر دے تن کہانی پراگے سامنے آچکے نیں۔ (1) چٹے لیڑے میلے لوک (1990ء)۔ (2) تھکے پیراں دا پنڈھ (1996ء)۔ (3) کاواں دے اتھرو (2015ء)۔

سر سید احمد خان دی تحریک علی گڑھ توں بعد جیہڑی تحریک سبھ توں ودھ ہندوستان دی لوکائی تے اپنا اثر چھڈیا اوہ ترقی پسند لکھاریاں دی تحریک اے۔ جس دا ہندوستان وچ مڈھ 1936ء وچ رکھیا ایس توں ورھے پہلاں سجاد ظہیر، ملک راج آنندو گے لکھاریاں ایس دا اعلان لندن توں کردتاسی۔ تحریک نے ادب دی دنیا وچ انقلاب لیاندا۔ ماڑے بندے نوں جس جبر داسمان سی اوس دی واج دبائی جا رہی سی اوہدے حقاں دی گل ہوون لگی۔ سجاد ظہیر دے ”انگارے“ نوں سرکارولوں ہٹک لگی تاں لوکائی نوں ہوش آیا کہ جو پڑھایا سنایا جا رہیا سی اوہ سرکار دی ہاں وچ ہاں ملاون وکھ کجھ وی نہیں سی۔ 1954ء وچ حکومت نے ترقی پسند تحریک نوں سیاسی سمجھ کے پابندی لادتی جس پاروں ایسی لکھاری جیہڑے ترقی پسند تحریک نال جڑے سن اوہناں نوں عتاب دا نشانہ بنایا۔

ترقی پسند تحریک نے سماجی شعور دے ارتقاء، معاشرتی تقاضیاں دے بھروسے اظہار، علم تے ادب وچ سائنسی نقطہ نظر جمہوری قدراں تے انسان دوستی دا خیال رکھیا اے۔ (1)

تحریک نے شاعری توں وکھ نثر تے وی چوکھا اثر چھڈیا سن تالی دی ونڈ مگروں حمید اختر نے ہاجرہ مسرور نوں باقاعدہ سیکرٹری چنیا گیا۔ انجمن نے اپنا کم جاری رکھیا۔ فیض احمد فیض، احمد ندیم قاسمی دے نال نال شریف کنجاہی تے احمد راہی ورگے مڈھلے طور تے پنجابی لکھن والیاں نے انجمن دیاں کانفرنساں وچ وی بھاگ لایا تے اپنی لکھتاں وی پیش کیتیاں:

“The 'movement for progress' touched all spheres of human development. It stood for

liberation and democracy. It was a movement for the freedom-loving writers who were opposed to the status quo in the feudal - dominated Indian society”.(2)

آغا علی مدثر دا کہانی پراگا ”چٹے لیڑے میلے لوک“ نون سویرا روڈ یو اینڈ پبلشرز لاہور ولوں 1990ء وچ چھاپیا گیا جہدے وچ چودہ کہانیاں نیں۔ اوہناں جیون دے جس روپ نون کہانی وچ ڈھالیا اوس نال پورا انصاف کیتا تلخ حقیقتاں تے حیاتی دیاں اوکڑاں نون بیان کرنوں اوہ ذراوی چکے نہیں۔ جس پاروں کہانی وچ سچ دسد اے تے کوڑھ نون وی سامنے لیاند گیا۔ ترقی پسندی والیاں نے ایہہ ای تاں سنیہا دتا۔ چنگے لکھاری داگن اے کہ اوہ لکھت وچ سماجی براریاں دی نشانکاری فرض سمجھد اے۔ قاضی جاویدا اوہناں دی کہانیاں بارے گل کردیاں وچار سامجھے کردے نیں:

”چٹے لیڑے میلے لوک“ ڈاڈھیاں تلخ کہانیاں دا مجموعہ اے۔ کیوں جے ساڈی حیاتی بندے تے وسیب دوواں حوالیاں نال تلخ اے۔ آغا علی مدثر نے زندگی نون ویکھیا پرکھیا اے تے کہانی داروپ دے دتا ای۔ پراوہ نرا حقیقت نگار ای نہیں۔ کئی جہی عمر وچ وڈے تجربیاں تے شعور نال وی مالا مال اے۔ اوہ جان دا اے کہ کہانی کاردا کم نویں جہان دی تعمیر اے“۔(3)

آغا علی مدثر دیاں کہانیاں دے مجموعے وچ سماج دے پسے لوکاں نون اپنا موضوع بنایا۔ اوہناں اپنیاں کہانیاں اندر سماج دی جو تصویر کھچی اے۔ اوہی ویلے دے سماج وچ دسدی اے۔ آغا علی مدثر انسان پرستی تے یقین رکھن والا کہانیاں کارا اے ایسے لئی اوہنوں اپنے ال دوالے دکھ تے کرب تکلیف دیندا اوہ انسان نون دکھاں تکلیفاں تون آزاد ویکھنا چاہندا اے۔ اوہ چاہندا کہ اج دا انسان خوش ہالی ول قدم ودھائے۔ آغانے تجربیاں تے شعور دی روناں اپنے آپ نون منوایا اوہناں دی اک اک کہانی نویں دنیا دسدی اے تے اج دا جیوندا جاگد بندہ ایس نویں دنیا وچ نویں پچھان تے شکل صورت دسد اے۔ آغا علی مدثر نے اپنے آل دوالے ودھدے تھاں نون ہتھیان والے طبقے

نوں اپنا موضوع بنایا۔ ایہہ تھاں نوں ہتھیان والیاں دے کچھے سیاسی طاقتاں وی نہیں تے عوام دی بے بسی وی، بھکھ تے ننگ داراج ڈھتوں ای المیارہیا اے ایس المیے نوں لگ بھگ ہر کہانیکار نے ویکھیا۔ ایسے گل نوں انیس اشفاق انج بیان کردے نیں:

”90ء کے بعد ذات پرست اور مذہب اساس سیاست وجود میں آئی۔
 علاقائی جماعتوں کی مرکزیت کو ختم کر دیا اور مرکز کا اقتدار علاقائی جماعتوں
 کا محتاج بن گیا۔ سیاسی جماعتوں نے سیاست میں قدم جمانے کے لیے
 ووٹ کی طاقت کے پیچھے چھپی ہوئی ایک اور طاقت کا سہارا لیا اور اس کے
 لیے سیاست اور مافیا کے درمیان مجرمانہ مفاہمت ہوئی۔“ (4)

آغا علی مدثر نے غریب دیس وچ بنیادی تھاں توں وانجھے لوکان دی گل کیتی۔ ”لہورنگ اکھیاں“ دا بیانی وچ ڈکھ دسد اے تے ”کہانی سکھیاں داسوداگر“ وچ وی ملک وچ غربت نہ مکان والیاں نوں تنقید دا نشانہ بنایا اے۔ ایہہ غریب ملک اے پراتھے آمریت دی جیہڑی بدترین شکل ویکھی گئی اوس پیڑاں وچ ہور وادھا کیتا اوہناں لوکانی نوں وی برائیاں داسا جھا دارای تھجیا اے سرکاری ہسپتال دے اندر دے حالات بیان کردیاں کہندے نیں کہ حکومت بہت کجھ عوام لئی دیندی اے پر ڈاکٹر تے ہسپتال دا عملہ رل کے کھا جاندے نیں۔ ایہہ سوچ اگانہہ ودھو تحریک نال میل کھاندی اے۔ لکھاری نے لکھت وچ کوئی نہ کوئی سنیہا ضرور لیا ونا شروع کیتا ایہ سفر 1932ء وچ شروع ہو یا سی جس بارے آکھیا گیا:

”دسمبر 1932ء کو ادبی مضامین میں ایک دھماکا ہوا۔ ”انگارے“ کے نام سے کہانیاں اور ایک ڈراما پر مشتمل مجموعہ انگارے نظامی پریس وکٹوریہ سٹریٹ لکھنؤ سے شائع ہو کر منظر عام پر آیا جس کے خلاف رجعت پسندوں نے ہنگامہ برپا کر دیا۔“ (5)

”فوجی بوٹ“ ناں توں ظاہر اے کہ سیاسی پچھو کڑ رکھدی کہانی اے ایہدے وچ فوج دے منفی کردار نوں ننڈیا گیا۔ لنڈے بازار نوں ”غریباں دی جنت“ آکھیا اے آزادی دی نعمت نوں موضوع بنا کے اوہ حالات

دکھاوندے نہیں۔ افسانوی ادب نے کیوں حقیقت پسندی تے ترقی پسندوں اگے ودھایا ایہدے وچ آغا علی مدثر ورگے لکھن والیاں دا بہت وڈا کردار اے جہناں حقیقی مسئلے توں اکھ نہیں چرائی سگوں بے باکی نال بیانیا تے اپنی لکھت نال انصاف کیتا۔ آل دوالے صدیاں توں اجہیاں رتیاں تے روایتاں نوں لوکائی قبول کر چکی ہوئے جو غلط نہیں کہانیاں لوکائی نوں مجبور نہیں کر سکد اکہ اوہ سب کجھ مکا دیوں پر کہانیاں رسماں تے اوس دے واسیاں نوں شیشے وانگ کجھ سچ سچ دکھاون دا پورا جتن کردا اے۔ آغا علی مدثر وی اجے کہانیاں کر نہیں جیہڑے سچ توں دکھ کجھ اپنی لکھت وچ بیان نہیں کر سکدے۔ جیویں اظہر جاوید کہندے نہیں:

”اوہ ہولے ہولے لظن کر دا اے۔ مٹھی مٹھی سٹ ماردا اے۔ برائیاں تے سماں دیاں

زیادتیاں نوں چھٹے نال پھڑن تے سبھ نوں دکھاون دی کوشش کر دا اے۔“ (6)

آغا علی مدثر نوں ماڑے دا استحصال اکا پسند نہیں۔ اوہ اوس نوں برداشت نہیں کر سکدے تے استحصال کرن والے طبقیوں دے درد وچ اوہناں دے کئی لکے چہرے ننگے کر دے نہیں۔ اوہ کارل مارکس دی سوچ تے فکرتوں حدں ودھ متاثر نہیں جیہڑے ادب وچ طبقاتی ونڈ نوں موضوع بناون دا درس دیندے نہیں۔ کنول مشتاق نے اوہناں دی کہانیاں بارے کتاب دے مڈھ وچ بھرواں دیباچہ لکھیا جس دا سرناواں اے ”سوہنے اکھر“ اوہ لکھدے نہیں:

”ایہہ کہانیاں کنیاں چہریاں نوں تنگیاں کر دیاں نہیں کنیاں پاتراں دی

نفسیاتی الجھناں نوں درساندیاں نہیں۔ کنیاں کرداراں نوں ویکھ کے

تہاڑے اندر نفرت بیجیاں نہیں تے کنیاں نوں ویکھ کے ہمدردی تے

اوبدے لئی کجھ کرن دا جذبہ ابھار دیاں نہیں۔“ (7)

کہانی ”لہورنگیاں اکھاں“ وچ عمران ناں دا کردار بھکھ دی اگ نوں ٹھنڈا کرن لئی روزگار دی بھال وچ در در بھٹکدا اے۔ غریبی دی اگ وچ بلدا پنڈوں شہر آیا۔ پنڈ دے چودھری نے اوس دے پیوںوں کتے دی راکھی نہ کرن پاروں اینا ماریا کہ اوہ اگلے جہان اپڑ گیا۔ عمران شہر وچ نوکری دی بھال وچ مارا مارا پھر دا سلیم نال ملیا۔ سلیم ترقی پسند خیالاں دا مالک سی جیہڑا سماجی انقلاب تے سدھار ویکھنا چاہندا سی اوس عمران نوں جدوں بھکھ ننگ دے سب کارن دے سہتاں اوہ سوچی پے گیا کہ ایہہ سب گلان سلیم تیکر کیوں اپڑیاں۔ سلیم ندھڑک ہو کے سب سوچدا تے بولدا۔

سلیم اوس نوں وڈے مزدور کسان تحریک دے آگونیوں ملاون داسدا داتا تاں اوہ ویکھ کے پریشان ہو گیا کہ اوہ اوہوای چودھری اے جس اوہدے پیونوں گٹ گٹ کے ماردت سی۔ بڑے سوہنے ڈھنگ نال آغا علی مدثر نے اجے آگواں اتے تنقید کیتی جیہڑے مزدوراں دے حقان دی گل تاں کردی نہیں پر اندروں اوہ اوسے طرح دے استحصالی طبقے نال جڑے نین۔ انج دے کئی لیڈرنیں جو بھئیڈی کھل وچ بھگیاڑنیں۔

کہانی وچ دیس اندر دی مارشل لاء سرکار نوں کھلی تنقید دا نشانہ بنایا گیا تے کہانی نوں علامت ڈھنگ نال آغا علی مدثر نے پرانیاں ویلیاں نال کہانی نوں جوڑ دتا۔ ”لوہے دی پتری گھوڑے دے سم توں اتر کے بوٹ“ تے آگئی، گل نوں وچا ریا اے۔ کہانیکار نے انسان دے بنیادی حقان لئی آواز چکدے کرداروں نوں موضوع بنایا ای۔ پرانے فوجی بوٹ پا کے اوس نوں اپنی شان ای نرالی جاپن لگی۔ لوکی اوس نوں مڑمڑ کے ویکھن لگے۔ اک کڑی جدوں پچھیا کہ بوٹ کیوں پائے نہیں تاں کردار دے جواب دین توں پہلاں ای کڑی دی سہیلی بولی ”ساڈیاں نینداں اڈان لئی“:

”ایہہ سبھ کجھ کد اں ہو یا جدوں فوجی سرحدان تے سن تے دشمن ملک وچ کس طرح آگئے اوہناں دشمنان نوں ڈکیا کیوں نہیں۔ ایہہ دراصل ساڈے فوجی سو جھواناں دا کہنا اے کہ دشمن ملک وچ آگئے نہیں ایہہ کس طرح آئے ایہہ وی اوہناں نوں ای پتا اے۔“ (8)

کہانیکار داد وچا پراگا ”تھکے پیراں دا پنڈھ“ اے جہدے بارے منے پر منے ناول نگار فخر زمان موجب:

”آغا علی مدثر نے بڑی چھیتی اپنا ناں اوہناں کہانی کاراں وچ بنالیا اے جہناں نے پنجابی کہانی نوں Modern Sensibility تے

Resistance Attitude دتا اے۔“ (9)

”پائے نوٹ“ کہانی وچ ماڑے بندے دیاں لوڑاں تے اوہناں لوڑاں وچ پے جاون والیاں ونڈاں نوں موضوع بنایا نال ای اوہناں سرکاری افسراں دے چالے وکھائے جیہڑے اپنا فرض نبھاون دی تھاں لوکاں نوں جگتاں تے جتیاں کردے۔ سرکاری دفتران وچ رشوت خوری تے ٹاؤٹ نوں کوں راہ لبھدی اے ایس حوالیوں آغا

ہو راں چوٹ کیتی اے۔ ”نامعلوم بندیاں نال چن“ کہانی دا کردار اپنے ای سماج کولوں خوف کھاندا اے اوساندر دا ڈر اینا ودھ چکا سی کہ اوہ سوچن لگا جے اوس نے کوئی چنگا کم وی کیتا تے اوس نال بھیڑا ای ہونا اے ایس دا کارن ایہہ کہ اوہناں دظ طبقے نال ہمیشہ بھیڑا ای ہوندا چلا آیا۔ چنگے ہون دی آس اوس کول مک چکی سی۔ کہانیا کار نے بڑے ڈھنگ نال ناامیدی تے اندر دے خوف نوں درشان دے نال چانن تے اپڑائی نوں وی دسیا اے۔ جو یں کوئی چنگے کم دی ٹو ووج ہوندا اے تاں سارے ماڑی کم اوس توں اولھدے ہونا شروع ہو جاندا اے نیں تاں اوس نوں احساس ہوندا اے کہ اوہ تاں لوکاں دے دکھاں، تکلیفاں دا ساخھی وال ای نہیں رہیا۔

آغا علی مدثر نے اندر دے احساس نوں جیوندار کھن لئی کہانیاں لکھیاں فیر ”اندر دا احساس“ کو یں مکدا کہانی وچ حافظ دے کردار راہیں اجاگر کیتا جیہڑا اپنے آپ ای فیصلہ کردا کہ اوہ مقدس کاغذاں دی سنبھالنا کرے گا پر جدوں حیاتی دیاں اوکڑاں توں جانو ہویا اوہ دے اندر سبھ کجھ بدل گیا۔ ایس وچ کار سماج دا جیہڑا پکھنظر یں پیا اوہی اصل مکھ اے جیویں سماج بارے تے وسیب بارے گو کر یے تاں ایہ انسان جیون دے دکھ دکھ رنگاں نوں اپنالیندا اے کیوں جے ایہ رنگ ای تاں شخصیت نوں مکمل کر دے نیں۔ ڈاکٹر چرنجیت سنگھ سماج دے حوالے نال کہندے نیں:

”سماج اک اجیہا جٹل انتظام اے جو سدا متحرک لہر وچ رہندا اے۔ اس دا کارن ایہہ اے کہ ہر بندہ اپنے آپ وچ آزاد اے تے اوہ اپنے جسمانی، ذہنی تے روحانی ماحول دی وی پیدا ہوندا اے۔ ایس نوں اپنے آپ دی سوچھی دو جیاں دے پر سنگ وچ ہی ہو سکدی اے۔ ایس لئی اک بندہ دی شخصیت کسے سماجی ماحول وچ ای مکمل شخصیت بندی اے۔“ (10)

کہانی دی اجیہی تکنیک اے جہدے وچ تھوڑے لفظاں وچ تے اشارے نال گل کرن دی اٹکل وی اے۔ ”بسکناں دا ڈبا“ وچ صدیاں دے بھکھیاں دی بھکھ تے اوہناں دا ہر شینوں چٹ کر جاوون ول اشارا اے کہانی شروع توں اخیر تک من نوں موہندی تے دلچسپی برقرار رکھدی اے۔ ”تھکے پیراں دا پنڈھ“ کہانی وچ کہانیا کار نے مذہب دے نازک مسئلیاں نوں ہتھ پایا اوس نوں نوں انداز نال نوں سوچ تے فکر ول پریر دیاں بیان کیتا۔ اوہناں دی کہانی دے فن وچ علامت دی ورتوں، جدید انداز، اک ویلے دی گل نہیں سگوں ہر ویلے دی گل اے سب اہم سب

توں اہم اوہناں اپنیاں کہانیاں وچ اک عام بندے دی حیاتی نوں موضوع بنایا۔

آغا علی مدثر دا کہانی پراگا ”کاواں دے اتھرو“ جون 2015ء وچ شائع ہو یا جہدے وچ گیا رہاں کہانیاں بالاں واسطے نیں کہانی پراگے وچ پندرہاں لیکھ کہانیاں لکھتے اوس دے فن بارے نیں جہناں وچ الیاس گھسن تے افضل ساحر دیاں چھٹیاں شامل نیں، پراگے راہیں جیون تے ساہت دا سمبندھ ٹوٹا اے تے اوس دے نال نویں امکان جڑے ہندے نیں۔ نعیم اشفاق دا لکھنا اے:

”زندگی اور ادب میں ایسی خوبیاں ہیں جن میں نئے امکانات حقیقت اور
وضیعت کا روپ اختیار کرتے رہتے ہیں اور ہر تعبیر دوسری تعبیر کو جنم دیتی
ہے۔ ادب کا ہر عہد نئے خوابوں سے عبارت ہوتا ہے جس میں نئی توضیحات
اور تشریحات کی راہیں ہمیشہ صاف اور کھلی رہتی ہیں۔“ (11)

پراگے دی پہلی کہانی ٹائٹل کہانی ”کاواں دے اتھرو“ اے جہدیاں کئی پرتاں نیں جہدے وچ اپنی پچھان
ماں بولی نال محبت کرن دا درس اے جو اپنی ماں بولی نوں وساردا اے۔ اوہنوں فطرت کیویں سزا دیندی اے اوس
دے حوالے نال کہانیاں دا بیان اے:

”اپنی ماں بولی نوں بھلنا سوکھا کم اے مڑ اپنی ماں بولی نوں سکھنا سوکھا کم
نہیں۔ نسلاں دا کھپا پورا نا سوکھا کم نہیں۔ جیہڑے اپنی رہتل ماں بولی نوں
بھل جاندے نیں اوہ مڑ کے نہیں پرت سکدے۔ وہ نہ تتر رہندے نیں نہ
بیٹر۔ وچکار اک نویں مخلوق بن کے رہ جاندے نیں۔ ایہناں نوں فطرت
ولوں سزا ملدی اے۔“ (12)

آغا علی مدثر بھواویں بدلیں وچ وسدیاں لمی حیاتی بتا چکے نیں پراوہ ماں بولی نوں وسارن والیاں دے ورودھ
وچ نیں۔ اوہناں دیس دی حالت نوں وی بڑی باریکی نال بیانیا تے سیاسی حالات نوں اشاریاں راہیں بیان کیتا
ایہہ اوہناں دا ای خاصہ اے:

”چھوٹو کولوں فیڑ چپ نہ رہیا گیا تے بولیا“ اودوں چوراں نوں سوئزر لینڈ

دے بیٹیاں دا پتا نہیں ہونا پر ابا ایہہ چور خزانہ لٹ کے ایدھر اودھ دبدے
کیوں نیں؟

کاں بولیا ”توں سنیا ہونا اے ال دے آ لھنے وچ سونا ہوندا اے“۔

”آ ہوا باسنیا تے ہو یا اے او ہے بوٹ سونا ویکھ کے اکھاں کھولدے نیں“

ابا بولیا ”اپویں ڈاکواں چوراں دے بال وی خزانہ ویکھ کے اکھاں کھولدے

نیں۔“ (13)

شہر دیاں ٹٹیاں بھجیاں سڑکاں دی گل کردیاں او ہناں سیاستداناں دے کارے وی سامنے لیاندے۔
کہانیاں کارا ہناں سیاسی آگواں دی وردھ وچ نیں جیہڑے لوکائی دی فلاح واسطے تاں کجھ نہیں کردے نیں پر اپنے
پروراں نوں پالنے بدیاں دے بیٹیاں وچ وی خزانہ لٹ لٹ کے گھل رہے نیں۔ ایہہ ای اوہ لوک نیں جو سیاست
کردیاں ہو یاں مذہب نوں وی اک ہتھیار وجوں ورت لیندے نیں۔ کاواں دے کردار راہیں کہانیاں سہج دے
وکھ وکھ کھیتراں دے چالیاں نوں موضوع بنایا تے کاریگری نال بیانیا کدھرے وی کردار داناں لین دی تھیں عملاں
راہیں پچھان کروائی۔ کہانی ”بریاں بریاں بھوکاں“ کہانی وچ انقلاب دی سوچ پنگر بارے دسیا گیا اے۔ چھکو وچ
پئے سکے تھوم تے گنڈیاں وچوں جدوں ہریاں ہریاں بھوکاں نکلدیاں نیں تاں ویکھ کے انقلابی نوں اوہ ویلا دور نہیں
وکھالی دیندا جدوں سبھ کجھ اجیہا ہو جاوے گا کہ انصاف دابول بالا ہونداں ای ماڑے تے گنڈے دافرق مک جاوے گا:

”ترقی پسند تحریک برصغیر دی اوہ واحد تے نویکلی تحریک اے جہنے اتھے

دے لوکاں دی فکر اُتے انمٹ اثر پایا اے۔“ (14)

”شیر بکری دی سانجھ“ دا موضوع اوہ دکھو زوری والا نظام اے جتھے لوکائی نوں کسے طرح وی کسے قابل نہیں
سمجھیا جاندا نہ اوہناں نوں گنیا جاندا اے تے نہ اوہناں نوں آگوچن دا کوئی اختیار ہوندا اے۔ شیر بکری دی سانجھ وچ
علاقے دے سبھ کتے تے کاں موٹے تازے ہو کے پھرن لگے۔ جیہڑے قصائیاں دیاں دکاناں دے چکر لاندے
نہیں تھکدے ہن اوہناں قصائیاں ول جانا اُکا بند کردتا۔ پنڈ دے لوکاں دا براہال سی کوئی کچھن والا نہیں سی۔ آغا علی
مدثر نے بڑے ڈھنگ نال کہانی اندر سیاسی جبر دے ماحول نوں بیان کیتا۔ آغا علی مدثر دے تیناں کہانی پراگیاں نوں

مجموعی تاثر دے رجھوں دیکھیے تاں اوہ ترقی پسندیت یاں اگانہہ ودھوسوچ دے چاہیوان نیں تے اپنی ہر کہانی وچ مقصدیت نوں لکھ رکھدیاں ترقی پسندی ول لے جاندے نیں۔

حوالے

- 1- واصف لطیف، ترقی پسند تحریک تے پنجابی شاعری، لاہور: پلاک 1- قذافی سٹیڈیم فیروز پور روڈ، 2018ء، ص 65
- 2- [https://en.wikipedia.org/27 august 2022, 10:39 am](https://en.wikipedia.org/27%20august%202022,%2010:39%20am)
- 3- آغا علی مدثر، چٹے لیڑے میلے لوک، لاہور: سویرا ویڈیو اینڈ پبلشرز، 1990ء، ص 7
- 4- گوپی چند نارنگ، (مرتبہ) اطلاقی تنقید نئے تناظر، نئی دہلی: ساہتیہ اکیڈمی، 2003ء، ص 246
- 5- انوار احمد، ڈاکٹر، ترقی پسند تحریک ایک محاکمہ، مشمولہ ارتقاء، کراچی: شمارہ نمبر 41، 2006ء، ص 91
- 6- آغا علی مدثر، چٹے لیڑے میلے لوک، ص 30
- 7- اوہی، ص 10
- 8- اوہی، ص 55
- 9- آغا علی مدثر، تھکے پیراں دا پنڈھ، لاہور: سویرا پبلی کیشنز، 1996ء، فلیپ
- 10- چرنجیت سنگھ گمٹالہ، ڈاکٹر، سوڈھی: ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان، مرزا صاحبان، لاہور: ودیا پبلی کیشنز، 2022ء، ص 60
- 11- گوپی چند نارنگ، (مرتبہ) اطلاقی تنقید نئے تناظر، ص 329
- 12- آغا علی مدثر، کاواں دے تھرو، لاہور: پنجابی مرکز، 2015ء، ص 67
- 13- آغا علی مدثر، کاواں دے تھرو، ص 64
- 14- واصف لطیف، ترقی پسند تحریک تے پنجابی شاعری، فلیپ

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

☆ ڈاکٹر قمر النساء، ڈاکٹر نوید شہزاد

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

SERAT LITERATURE IN PUNJABI**پنجابی سیرتی ادب****Abstract**

The Holy life of the Prophet Hazrat Muhammad (PBUH) is a role model / excellent example for entire humanity. The life style of the Prophet Hazrat Muhammad (PBUH) guides us in our individual and collective life. He (PBUH) enlightened the whole humanity with the teachings and light of Islam. This source of light and guidance of Holy Prophet (PBUH) can lead humanity completely. The Prophet (PBUH) has completed the religion of Islam Holy Quran said, "He (PBUH) is the mercy to the whole universe". Quran has also presented the complete code of life of Holy Prophet (PBUH). This article highlighted the diverse features of life of Holy Prophet (PBUH) and its impact on society. Furthermore, it also

☆ گورنمنٹ گریجویٹ کالج برائے خواتین، کاموکی

☆ سپروائزر، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی کلچرل سٹڈیز، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

highlighted on classical /early period of Seerat Nigari. Islam reflected from Punjabi Literature. The Seerat Nigari is deep rooted Punjabi Nazam and Nasar. Many researchers conducted studies on Seerat Nigari and highlighted the Seerat of Holy Prophet (PBUH) in Punjabi Literature.

Keywords: Quran, Seerat Nigari ,

Holy Prophet (PBUH), Code of life

سرکار دو عالم فخر موجودات سرور کائنات نور بشر محسن انسانیت نبی آخر الزماں حضرت محمد ﷺ دی مبارک حیاتی تے سیرت طیبہ ہر مسلمان واسطے اسوۂ حسنہ یعنی بہترین نمونہ عمل اے۔ مسلمان دی حیثیت نال انفرادی تے اجتماعی حیاتی لنگھاون واسطے ہر ہر قدم تے حیاتی دے ہر پڑوچ حضور دی رہنمائی دی لوڑ اے۔ آقا دو جہاں ﷺ اجہی ہستی نہیں جس انسانیت نوں بھلیاں راہواں توں سدھی راہیں ٹوریا۔ انساناں نوں کفر تے شرک دے ھیریاں وچوں کڈھ کے توحید دی روشنی دکھائی تے لوکائی دے سراں تے متھیاں نوں ہزار خداواں اگے مٹی ہوون دے ذلت توں بچایا۔

”سیرت عربی زبان دا اکھراے جہدی جمع ’سیر‘ اے۔ وڈی پنجابی لغت

موجب: (ع۔ مونث) (1) عادت، خصلت (2) طریقہ، وتیرہ (3) نیکی،

اخلاق (4) زندگی دا ڈھنگ (5) ہڈ بیتی، سوانح عمری۔“ (1)

عربی ’سیر‘ دے معنی ٹرنا پھرنا، ساخت، ہیئت، حالت، کہانی، طریقہ، روش، شکل و صورت، کردار، حیاتی گزارن دا ڈھنگ، عادت، پرانے لوکاں دے قصے تے واقعے وغیرہ نیں۔ طریقہ، مذہب، سنت، تک محدود نہیں سگوں ایس توں مراد اعلیٰ شخصیت، اہم کارنامے تے وڈیاں دی حیاتی دے حالات نیں۔ سیرت بارے بھرویں تے جامع تعریف انج کیتی جاسکدی اے:

”حضور ﷺ دی حیاتی تے مڈھ توں لے کے آخری ساہ تک دے واقعات

نوں ٹھوس، مدلل انداز نال بیان کرنا تے ایہدے واسطے قرآن پاک

، حدیث نبوی، سیرت صحابہ کرام، سیرت اولیاء نون چنگی طرح پڑھ کے سمجھیا
جاوے۔ ایس دے نال سیرت پاک نون اینج پیش کیتا جاوے کہ
پڑھنہا آپ ﷺ دی حیاتی تون اہیا چانن لے سکے جس نال ساری دنیا
وچ چانن ونڈنا ممکن ہو جاوے۔“ (2)

سیرت دے معنیٰ سراہنا وی نیں۔ لفظ سیرت دے نال جیداناں ہووے گا اوہدی سیرت اکھوائے گی۔
جیویں سیرت صحابہ، سیرت اولیاء، سیرت شہداء۔ ناں نا ہووے تے فیر اوہ یقیناً رسول کریم ﷺ دی سیرت
اے۔ ’سیرت‘ دا اکھر حضور پر نور ﷺ دی پاک حیاتی لئی ورتیا جاندا اے۔ آپ ﷺ دی حیاتی داسب تون وڈا پہلو
رسالت اے۔ جہد تعلق پوری انسانیت تے سارے زمانیاں نال اے۔ ایس لئی آپ ﷺ دی سیرت نون جمن تے
چلاؤ نے مبارک تک دے واقعاں تک محدود نہیں رکھیا جاسکدا۔ سگوں آپ ﷺ دی سیرت وچ آپ ﷺ دی حیاتی،
آپ ﷺ دے نال جڑت، آپ ﷺ دی تعلیم تے آپ ﷺ دے طریقے ہر شے آوندی اے۔

محدثاں نے ’مغازی و سیر‘ پٹھ صرف غزویاں تے اوہناں نال جڑت رکھن والے حالات نون بیان کیتا
اے۔ سیرت نبوی ﷺ نون بیان کرن والے لکھاریاں ایس عنوان نون ڈھیر موکلا کردتا تے آپ ﷺ دی سیرت نون
حضور رحمت عالم ﷺ دے جمن تے دنیا تون چلاؤ نا کرن تک دے سب حالاں تے واقعاں، آپ ﷺ دی ذات
صفتاں، آپ ﷺ دے درجات تے ساریاں شیواں جناں دا آپ ﷺ دی ذات نال تعلق ہووے بے شک انسانی
حیاتی دے معاملے ہوون یاں نبوت دے معجزیاں نون سیرت پاک ﷺ دا حصہ متھیا گیا اے۔ اعلان نبوت تون
پہلوں تے بعد دے سارے واقعے نبوت تون حرا دی غارتک۔ تے حرا دی غارتون جبل ثور تک۔ حرم کعبہ تون طائف
دے بازار تک۔ مکے دیاں گلیاں تون شام دیاں تجارت گاہواں تے اسلامی غزویاں تک آپ ﷺ دی پاک حیاتی
دے اک اک لمحے وچ آپ دی مقدس سیرت دا آفتاب چمکدا اے:

”اسی طرح خلفا راشدین ہوں یا دوسرے صحابہ کرامؓ، ازواج مطہرات
ہوں۔ یا آپ کی اولاد عظام، ان سب کی کتاب زندگی کے اوراق پر سیرت
نبوت کے نقش و نگار پھولوں کی طرح مہکتے، موتیوں کی طرح چمکتے اور

ستاروں کی طرح جگمگاتے ہیں۔ اور یہ تمام مضامین سیرت نبویہ کے شجرۃ

الخلد ہی کی شاخیں، پتیاں، پھول اور پھل ہیں۔“ (3)

سیرت دا اصل جو ہر اسوۃ حسنہ اے جیڑا رسول خدادے ہر قول فعل دی روایت اے۔ قرآن پاک وچ خود

اللہ تعالیٰ نے اپنے محبوب دی سیرت بارے فرمایا اے:

”لقد كان لكم في رسول الله اسوة حسنة

تمہاڈے لئی رسول اللہ دی ذات وچ اک چنگا نمونہ موجود اے۔“ (4)

محمد ﷺ تے قرآن اللہ دے سوہنے تختے نے جیڑے اک دو جے توں دکھ نہیں کیتے جاسکدے۔ محمد ﷺ

ایس لئی نیں کہ قرآن نوں کھول کے بیان کرن تے قرآن الحمد توں والناس تک ایس لئی اے کہ محمد ﷺ دی شان بیان

کرے۔ حضور پر نور ﷺ وجہ تخلیق کائنات نیں۔ سورۃ الانفال آیت نمبر 1 وچ رسالت تے ایہدے آخری نبی

ہوون دے ثبوت موجود نیں۔ اللہ تعالیٰ نے مخلوق پیدا کرن توں دو ہزار سال پہلوں نبی کریم ﷺ دے ناں نوں پیدا

کیتا تے اپنے ناں دے نال حضرت محمد ﷺ داناں لکھیا۔ اللہ نے دنیا ہی ایس لئی بنائی اے کہ حضرت محمد ﷺ دی شان

تے مرتبہ ظاہر کرے:

”قرآن دی ہر آیت تے ہر اکھر میرے حضور ﷺ دی حقانیت دا تصدیق

نامہ اے۔ قرآن آکھدا اے آپ ﷺ خاتم النبیین نیں۔ آپ ﷺ رہندی

دنیا تک لوکاں لئی کافتا الناس نیں۔ آپ ﷺ رحمۃ اللعالمین نیں۔

آپ ﷺ دین اسلام نوں مکمل کرن والے نیں۔ آپ تے نازل ہوون

والی کتاب نوں بے مثل قرار دے کہ اے چیلنج دتا گیا پئی اودھے ورگی کوئی

صورت بناک دکھاوے۔“ (5)

حضور ﷺ قرآنی تعلیم دا جسمانی پیکر بن گئے۔ ایس لئی سیرت پاک دے گھیرے وچ سارا قرآن اے،

تعلیمات نیں ساری حیاتی تے حیاتی دی فکرتے اودھے نال تعلق رکھن والی ہر گل حضور ﷺ دی ذات نال تعلق انفرادی

یا اجتماعی اے سب سیرت رسول ﷺ دے احاطے وچ اے۔ لفظ سیرت دیاں اڈواڈ تشریحاں تے معنی اپنے اندر

کردار دے حوالے نال صرف نبی پاک ﷺ دی ذات لئی ہی ورتیا جاندا اے۔ آپ ﷺ دے قول تے عمل انساناں لئی جس طرح حیاتی وچ رہنمائی دا سبب سن ایسے طرحاں وصال مبارک توں بعد وی رہنمائی دا باعث نیں۔ دین اسلام نے پیغمبر دا عملی مجسمہ سب دے سامنے رکھیا عملی مجسمے دی پیروی کرن نال اللہ دی محبت تے قرب حاصل کیتا جاسکدا اے اوہ رستہ جس تے پیغمبر اسلام تے اللہ دے حکماں تے عمل کردے حیاتی گزاراں اوہنوں اپنا کے ہی کامیابی حاصل کیتی جاسکدی اے۔ آپ ﷺ دی حیاتی دے اک اک پہلو نوں اکٹھا کرن دی کوشش وچ حدیثاں تے سیرت دیاں کتاباں دا عظیم الشان ذخیرہ وجود وچ آیا۔ آپ ﷺ دی حیاتی نوں بیان کرنا، آپ ﷺ توں پہلے دے عرب دی سیاسی، سماجی تے معاشی صورت حال نوں سامنے لیانا تے اوہناں حالات وچ آپ ﷺ دا جیون کیوں گزریا آپ ﷺ دے کردار نال کی انقلاب آیا۔ آپ ﷺ دے انگاں ساکاں تے نبوت دے مڈھ توں لے کے وصال تک دے سارے حالات نوں سیرت لکھن والیاں بیان کیتا۔ ڈاکٹر انور خالد محمود ہوریس ایس نوں ایخ بیان کردے نیں:

”قرآن مجید میں ایک طرف آپ ﷺ کی زندگی کے اہم پہلو واضح کیے گئے ہیں دوسری طرف آپ ﷺ کے عہد کے بعض واقعات پر بحث کی گئی ہے اور تیسری طرف آپ ﷺ کے کردار کی تمام خصوصیات گنوائی گئی ہیں۔“ (6)

سیرت انسان دی اندر لی تے باہر لی شخصیت دی گھڑت، ترقی تے کردار دا اچارن اے۔ انسان نوں معاشرے وچ ذمہ دار، مثالی تے امن پسند بناون وچ اہم کردار ادا کردی اے۔ حضور ﷺ دی حیاتی لئی سیرت دا اکھر سب توں پہلوں ابن ہشام نے ورتیا (213ھ-282ء) ابن ہشام تے ابن اسحاق (151ھ-768ء) دی کتاب ’المغازی‘ وچ وادھے کر کے اپنی کتاب ’داناں السیرة‘ رکھیا۔ ابن اسحاق امام فن مغازی دے طابع نیں تے اوہناں حضرت انس نوں ویکھیا اے۔ اوہناں نوں علم حدیث وچ کمال حاصل سی بہت ساریاں روایتاں عبداللہ بن ابی بکر دی سیرت ابن اسحاق ہن نا پید ہو چکی اے سیرت ابن ہشام ہی موجود اے:

”اسلامی علوم و فنون کی اصطلاح میں سیرت کا لفظ سب سے پہلے رسول اللہ ﷺ کے اس طرز عمل کے لیے استعمال کیا گیا جو آپ ﷺ نے غیر مسلموں سے معاملہ کرنے میں اور جنگوں میں یا صلح اور معاہدات کے معاملات میں

اپنایا۔ قدیم مفسرین، فقہاء، محدثین اور سیرت نگاروں نے سیرت کے لفظ کو

اسی مفہوم میں استعمال کیا ہے۔“ (7)

حضور اکرم ﷺ دی ولادت توں پہلوں عرب وچ لکھن پڑھن دارواج بہت گھٹ سی صرف خاندان تے قبیلے وچکار ہون والی لڑائی جھگڑیاں نوں لکھ لیا جاندا سی۔ جدوں سرور کائنات دی حیاتی تے قلم پڑھن داشوق دلاں وچ جا گیا تے عرباں دی روایت مطابق آپ ﷺ دی زندگی وچ آون والیاں لڑایاں ای پہلا موضوع بنیاں۔ ایسے پاروں:

”ابن اسحاق دی کتاب نوں مغازی وی آکھیا جاندا اے تے سیرت وی۔

حافظ ابن حجر فتح الباری وچ اہیہ دوویں ناں اکو کتاب واسطے وردے

نیں۔“ (8)

ویلے دے نال سیرت تے مغازی دیاں کتاباں دکھ دکھ ہون دیاں گیاں۔ مغازی دا ڈھب تاریخی قرار پایا تے سیر دا انداز قانونی قرار پایا۔ مغازی وچ حیات مبارکہ دے ہور پہلوواں دی روئل رل گئی۔ ایس طرحاں ایہدا ناں علم سیرت تے مغازی رکھیا گیا۔ کدھرے علم مغازی تے سیر رکھیا گیا۔ اخیر ناں علم سیرت قرار پایا تے مغازی ایس دا اک شعبہ بن گیا۔ سیرت نگاری فن مغازی دی بہتر تے سونہی شکل اے۔ ابن اسحاق۔ ابن ہشام۔ محمد بن عمر واقدی۔ ابن سعد۔ امام ترمذی۔ ابان بن عثمان (تابعی)۔ مغیرہ بن عبد الرحمان۔ عبد اللہ بن ابوبکر۔ عاصم ابن عمر بن قتادہ۔ سیرت نگاری دے وڈے قرآن تے حدیث سن۔ محدث دا مقصد حکماں تے مسلمانیاں دا علم بیان کرنا اے۔ سیرت نگار رسول مقبول ﷺ دی حیاتی تے ڈونگی جھات پاوندے تے آپ ﷺ دی ذات تے بحث کردے نہیں۔ واقعاں دی تفصیل نون انج بیان کردے نہیں کہ اک اک پہلو تے روشنی پیندی دسدی اے۔

ہندوستان دی دھرتی تے اسلام مسلمان حملہ آوراں دے نال صوفیاں تے ولیاں راہیں کھلریا۔ (مشرقی تے مغربی ہندوستان) ہندوستان دیاں پرانیاں زبانناں وچوں پنجابی زبان نوں شرف حاصل اے کہ ایس دا مڈھ صوفیانہ شاعری راہیں بچھا۔ پنجابی ادب دا اک وڈا حصہ دین محمدی ﷺ نال جڑیا اے۔ صوفی شاعراں نبی کریم ﷺ دے اسوۂ حسنہ نوں اپنا کے حق دی دعوت دا فریضہ نبھایا جس نوں ادا کرن لئی اللہ رب العزت نے آپ ﷺ نوں سارے نبیاں دا سردار بنا کے دین مکمل کرن لئی گھلایا۔

پنجابی زبان خطہ پنجاب دے لوکاں دی زبان دے طور تے ڈھیر علاقے وچ بولی تے سمجھی جاندی سی ایس لئی دھرتی تے آون والے ولیاں تے صوفی شاعران اچ کوئی دے عربی فارسی عالم ہون دے باوجود عام مقامی لوکاں دی زبان وچ شاعری کیتی تے اسلامی تعلیم راہیں پنجابی زبان رجھوں مذہبی تے دینی لوڑاں نوں پورا کرن دا حق ادا کیتا۔ صوفی شاعران اسلام دی اچیہی سؤنی تصویر لوکاں سامنے رکھی کہ لکھاں لوگ مسلمان ہو گئے۔ صوفی شاعران دی شاعری وچ عشق مصطفیٰ ﷺ جھلکارے ماردا دکھالی دیندا۔ بزرگاں دی حیاتی نبی پاک ﷺ دے اسوۂ حسنہ دی تصویر اے:

”پنجابی دے جنے وی صوفی شاعر نیں اوہناں نیں اپنی زندگیاں نوں رسول اللہ ﷺ دی زندگی دے مطابق ڈھالن توں بعد دعوت حق دا اوہو فریضہ سر انجام دتا جدھی ادائیگی لئی آپ ﷺ دنیا تے تشریف لائے۔ آپ ﷺ دا اخلاق، کردار تے سیرت ایہناں صوفی شاعران دی رہنمائی دے مڈھے سوئے سن۔ ایہو وجہ اے کہ بابا فرید توں لے کہ خواجہ فرید تک ہر صوفی شاعر دے کلام وچ سیرت دا کوئی نہ کوئی پہلو ضرور نظر آندا اے۔“ (9)

سلطان باہو ہوراں مرشد کامل دی گل کر دیاں رسول پاک ﷺ نوں یاد کیتا تے اوہناں دے مرشد اوہو مرشد کامل نیں جہاں دے لڑ لگیاں دنیا تے آخرت وچ کامیابی ملدی اے۔ سلطان باہو عشق محمد وچ آکھدے نیں۔

”سچا راہ محمد والا باہو جیس وچ رب لہوے ہو۔“ (10)

پنجابی زبان وچ شروع توں ہی اسلامی رنگ ڈھیر گڑھے نیں تے سیرت پاک دے حوالے نال دسدا اے۔ پنجابی نعت لکھن والے شاعران نیں عربی فارسی تے اردو دے شاعران وانگ رسول پاک ﷺ دی سراپا نگاری تے سیرت دے اڈواڈ پہلوواں نوں عقیدت تے محبت نال بیان کیتا۔ 15 ویں صدی تک پنجابی ادب وچ رسول خداداد ذکر مبارک نہیں دسدا۔ پنجابی زبان وچ سکھاں دے مہان بابا گورونانک (1449ء) وچ سب توں پہلا مدح رسول کرن دا اعزاز حاصل کیتا:

م محمد من تون من کتاباں چار

من خدا دی بندگی سچا اے دربار (11)

16ء صدی وچ شاہ حسینؒ نیں آپ ﷺ دے عشق تے محبت وچ نعت لکھی ایناں دوہاں شاعران نوں

مڈھلے سیرت نگار نئی مندے۔ کیوں بے نعت گوئی تے سیرت نگاری دوو کھریاں صنفان نیں۔ نعت وچ آپ ﷺ دی تعریف محبت، عقیدت تے عشق دا اظہار اے۔ سیرت وچ آپ ﷺ دی حیاتی دے تمام حال نوں عقیدت محبت تے عشق نال بیان کیتا جاندا اے۔ سیرت نوں جدوں نعت تو کھراویکھوتے فیر پنجابی زبان دا مڈھلا سیرت نگار اکبری عہد دا مولوی عبداللہ لاہوری، نظری پیندا اے۔ جیڑا شاہ حسین توں کج دیر بعد دا شاعر اے۔ اوہناں 1025ھ وچ رسالہ بارہ انواع تے فیر 1032ھ وچ رسالہ ’نص فرائض‘ لکھیا۔ رسالیاں وچ حضور پر نور ﷺ ولادت تے معراج شریف دا ذکر ملدا اے۔ 17 صدی دے وچکار لے ورھیاں وچ نوشہ گنج بخش ہوراں ’معراج نامہ‘ لکھیا۔ اوہ دور وچ اک ہور ناں نظریں پیندا اے جیڑا کجھ محققاں دے خیال موجب دو جابیاں تیجا نہیں سگوں پہلاناں اے تے اوہناں حافظ برخوردار رانجھا دا اے۔ جیڑا دے مسلمانیاں والا تخت ہزار اضلع سرگودھا دے رہن والے سن۔ فیر بعد وچ لاہور تے سیالکوٹ ٹر گئے:

”پنجابی زبان میں منظوم سیرت نگاری کی روایت مضبوط، توانا اور غیر منقطع

تسلسل کی حامل ہے۔ پنجابی زبان میں اس پر سعادت کی روایت کی طرح

گیارہویں صدی ہجری میں حافظ برخوردار رانجھانے ڈالی۔ جن کا سال

ولادت 1030ھ ہے اور اس کی کتاب ”حکایت پاک رسول دی“ منظوم

پنجابی سیرت نگاری کا نقش اول ہے۔“ (12)

میاں محمد بخش دی کتاب ’تحفہ رسولیہ‘ 1281ھ وچ نبی پاک ﷺ دے ڈھیر معجزے بیان کیتے گئے۔ وارث شاہ نے معراج نامہ وی لکھیا تے قصیدہ بردہ شریف دا پنجابی ترجمہ وی کیتا۔ 1310ھ وچ ’توارخ اسلام‘ مولوی عمر دین صاحب نے لکھی۔ کتاب 61 صفحیاں وچ رسول پاک ﷺ دی کامل حیاتی بارے اے۔ 19 ویں تے 20 ویں صدی وچ پنجابی زبان تے ادب وچ سیرت نگاری دے بڑے سوہنے نمونے ملدے نیں۔ 1906ء وچ لکھی گئی کتاب ’نجات المؤمنین‘ وچ عبدالکریم جھنگوی ہوراں شانِ مصطفیٰ ﷺ بیان کیتی اے۔ مولوی محمد مسلم لدھیانوی (1880-1805ء) دی سیرت دی کتاب ’گلزار محمدی‘ نوں اولیت دا شرف حاصل اے۔

سیرت دے دکھو دکھ پہلوواں تے لکھن دا سلسلہ جاری رہیا تے منظوم سیرت نگاری وچ 1921ء حکیم عبد لطیف عارف دی لکھی سیرت ’شانِ حضور ﷺ عرف کملی والا اے۔ ایس کتاب دے کل باب 360 نیں، 225 باب

شعری صورت وچ تے 135 باب نثر دے نیں۔ پاکستان بنن مگروں منظوم سیرت دیاں کتاباں: دائم اقبال دائم۔ ختم
الرسال (1942ء) مولوی محمد اشرف۔ قصص الحسنین (1960ء) حکیم مولوی محمد فائق۔ سراپہ حبیب (1961ء)
احسن گیلانی۔ النبی الخاتم (1986ء) صوفی محمد عوان۔ سچیاں سرکاراں (408 صفحے) محمد شریف انجم۔ حراد اچانن
(2000ء) ایہ سیرت دیاں معتبر تے خوبصورت کتاباں آپ ﷺ دی عظمت تے شان دا اظہار نیں۔ پنجابی زبان
تے ادب وچ منظوم سیرت نگاری دی ودھیری اچیری تے بنی تنی روایت موجود اے جیڑی ویلے نال ودھ رہی
اے۔ 20 صدیء سیرت دیاں کتاباں دے پنجابی تے اردو ترجمیاں داسنہری دوری ترجمے عربی، فارسی تے انگریزی
توں ہوئے سن۔ بلھے شاہ دی شاعری وچ وی حضور پاک ﷺ دا ذکر ملدا اے۔ اوہناں نیں اپنے کلام وچ عشق
مصطفیٰ ﷺ نوں نویکلے انداز وچ بیان کیتا:

پھر کن کہیا فیکون کہایا
بے چونی توں چون بنایا
احد دے وچ میم رلایا
تانیوں کیتا ایڈاپسار
پیہ پیغمبر اس دے بڑ دے

انس ملائک سجدے کر دے“ (13)

وہویں صدی وچ سیرت پکھوں بدلاوا اے نظم دے نال نال شعوری طور تے نثر ول وی دھیان دتا جاوون
لگا۔ لمیاں نظماں پڑھ کے اوہناں دے شعراں نوں سمجھ کے اوہناں لئی ویلا کڈھنا مشکل سی۔ ہر نظم واسطے قافیہ ردیف
ہونا ات ضروری سی بعض ویلے بہت چنگے خیالاں تے مناسب قافیہ ردیف نا ہون پاروں نظم وچ نہیں ہوندے
سن۔ وہویں صدی دے دو جے تے تیجے دھا کے وچ نثری سیرت نگاری ول دھیان ودھ گیا۔ پنجابی زبان وچ نظم دا
مڈھ صوفیانہ شاعری توں بدھا جد پنجابی نثر ہوند وچ آئی تے ایہدا مڈھ وی دینی فکر توں بدھا۔ سیرت نگاری پکھوں
سیرتی ادب دے دو دور نیں۔ (1) پنجابی نثری سیرتی ادب پاکستان بنن توں پہلاں (2) پنجابی نثری سیرتی ادب
پاکستان بنن مگروں۔ قیام پاکستان توں پہلے سیرت نگاری دا مڈھ نوشہ گنج بخش (1014ھ-1130ھ) دے وعظاں

توں بدھا و عظام و وچ نبی پاک ﷺ نال عشق تے محبت دے جھلکارے ملدے نیس کہ لکھاں ہندو مسلمان ہوئے۔
 سیوا سنگھ امرتسری پہلا سیرت نگار۔ حضرت محمد صاحب دا پوتر جیون (1928ء) گر لکھی اکھراں وچ کتاب
 لکھی۔ ورتیا گیا مواد ڈھیر تر سنیا سنایاں گلاں تے حقیقت توں دوری تے بنی اے۔ کتاب وچ کسے قسم دا علمی
 انداز نہیں۔ سیوا سنگھ دی لکھت وچ تعصب دی بھر ماری۔ 'شان حضور عرف کملی والا'، حکیم عبداللطیف عارف
 (1921ء) مسلمان لکھاری ولوں پنجابی وچ نثری سیرت دی پہلی کتاب متھی جاندی اے ایہدے وچ نظم دے نال
 نثر (135 باب) وی لکھی گئی کیوں جے شعری صورت وچ بیان کرن لگیاں حد بندی توں کم لتا جاندا اے کئی واقعاں
 نوں چنگے ڈھبوں بیان نہیں کیتا جاسکد ایس لئی نثر دا سہارا لیا گیا۔ مختصر تے جامع سیرت وچ حضور ﷺ نال محبت دا
 رنگ صاف دکھالی دیندا اے۔ 'نبیاں دا سردار'۔ حبیب اللہ فاروقی (1942ء) کسے مسلمان لکھاری ولوں پہلی سیرت
 دی کتاب متھی جاندی اے۔ قیام پاکستان توں پہلوں مخلوط سماج وچ مسلماناں نوں سیرت پاک لکھن تے اپنے مذہب دے
 پرچار لئی سوکھے راہ نہ لہھے قیام پاکستان توں بعد پنجابی نثری سیرت نگاری ول فوراً توجہ نہ دتی گئی۔ ونڈ ویلے دے حالات نے
 ایس کم تے گوڑھا اثر پایا۔ اکا دکا پنجابی لکھاری پنجابی لکھن کردے رہے پر اوناں نوں کوئی خاص پلیٹ فارم نہ لہا۔

1947ء وچ جدوں مسلماناں ڈھیر اوکھا ویلا لنگھانا پیتا تے آزاد ملک مل گیا۔ اوہناں پوری توجہ، شوق،
 عقیدت تے محبت نال نثری سیرت نگاری ول دھیان دتا۔ 1947ء توں 1975ء دے پڑ وچ سیرت پاک باے کجھ
 کتاباں لکھیاں گیاں۔ 'پنج ہادی' ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (1949ء) پہلی سیرت دی کتاب وچ حضور پاک ﷺ دی سیرت
 توں وکھ چاروں خلفائے راشدین دا ذکر اے۔ 'سچی سرکار' عبدالکریم ثمر (1962ء) مستند سیرت دی کتاب ایہدے
 وچ سیرت ابن اسحاق، ابن ہشام، طبقات ابن سعد، تاریخ مدینہ منورہ، تاریخ عربین، رحمت اللعالمین تے محسن
 انسانیت ورگیاں مستند کتاباں توں فیض پایا۔ سراپا نگاری دے حوالے نال سچی سرکار بے مثال شاہکار اے۔ 'جڈاں
 رسول کریم بال ہن، جڈاں رسول کریم نینگر ہن' تیسرا حصہ رسول کریم ﷺ (76-1975ء) پہلا حصہ بالین، دو جا
 حصہ جوانی تے تینجا حصہ نبوت بارے (بالاں لئی سیرت) دی کتاب سی۔

1980ء توں 1995ء تک پندرہ سالاں وچ پنجابی سیرت نگاری تے حوصلہ افزا کم ہو یا۔ گھاگھ سیرت
 نگاراں بالاں لئی مختصر پر جامع سیرت دیاں کتاباں لکھیاں جنہاں راہیں حضرت محمد ﷺ دی خوبصورت حیاتی دے

واقعات نوں سسج جسے ڈھنگوں بالاں لئی پیش کیتا گیا تاکے اوہناں دیاں حیاتیاں نوں سنواریا جائے۔ (1980ء) حضور ﷺ دی حیاتی، سمیع اللہ قریشی بال ادب۔ (1981ء) امت دا ولی، حمید اللہ قریشی۔ (1980ء) حضور پر نور ﷺ، سعد اختر جعفری بال ادب۔ (1982ء) چن عربوں چڑھیا، سلیم خان گمی۔ (1982ء) قوانین دا والی، ڈاکٹر محمد عبدالحق۔ (1984ء) آمنہ دالال، عالیہ فروغ احمد بال ادب۔ (1985ء) سیرت حضور ﷺ دی، محمد اقبال نجی مستند بال ادب کمال فنکاری۔ (1985ء) مکی مدنی ماہی، قدر آفاقی دی زخیم سیرت دی کتاب تن حصیاں وچ اے۔ (1) سوہنے نبی دادیس عرب۔ (2) حضور ﷺ دی اولاد۔ (3) قرآن حکیم دے ویروے نال۔ سیرت پاک وچ نثر انج لکھی گئی اے جس توں شاعری دا گمان ہوندا اے۔ (1988ء) مدنی مٹھا منٹھار، سجاد حیدر پرویز۔ (1989ء) اچاں ناں سوہنے نبی دا، ڈاکٹر عبدالرشید۔ (1990ء) محمد سعید نے سیرت پاک نوں عام روایتی انداز توں وکھرے ڈھنگ مکالمے دے انداز نال لکھی اے۔ (1991ء) سب توں وڈے انسان، حکیم محمد سعید بال ادب۔ سیرت نگاراں نیں تاریخی تے زمانی لحاظ نال سیرت رسول نوں ہر زاویہ نال بیان کیتا اے۔ (1992ء) خزینہ رسالت ﷺ، جنیں گل ریاض بال ادب۔ (1992ء) سچیاں سرکاراں ﷺ، صوفی احمد علی۔ (1994ء) محبوب ﷺ رب دا، محمد رمضان طالب۔ (1994ء) جہاناں دی رحمت، الحاج محمد بہا الحق عارف۔ (1995ء) سرکار دی سیرت، اظہر محمود۔ (1995ء) سوہنا محمد انساناں دا محسن تے رہبر، عابد حسین۔ (1995ء) نبی پاک ﷺ دے معجزے، اختر جعفری۔ (1995ء) سنیں سوہنے دی سیرت، محمد صدیق شاکر (سرائیکی لہجے وچ سیرت دی مستند کتاب)۔ (1995ء) سیرت پاک محمد ﷺ دی، سعیدہ ریشم۔ (1996ء) سنیں سوہنے دا خلق، محمد صدیق شاکر۔

کتاباں وچ سنجیدگی تے جامعیت نال سیرت پاک دے اڈواڈ پکھاں نوں بیان کیتا گیا اے۔ 1980ء توں 1998ء تک دے سالوں وچ پنجابی سیرت نگاری دی لوڑ تے اہمیت نوں اجاگر کر دیاں 30 توں ودھ کتاباں لکھیاں گئیاں۔ انبی اکرم ﷺ، میاں ظفر مقبول (1999ء) مختصر لیکن جامع انداز وچ لکھی سیرت دی کتاب دی نقشہ کاری وچ عربی، فارسی تے اردو دیاں علمی تے تحقیقی کتاباں توں لا بھرتی گئی۔ اسلام توں پہلاں عرباں دے حالات توں لے کے حضور پاک ﷺ دی حیاتی دیاں ساریاں تفصیلاں اک اک کر کے معتبر روایتاں نال بیانیاں گئیاں

نہیں۔ ’سہیں سوہنے دا جمال‘ ڈاکٹر محمد صدیق شاکر (1999ء) جہی لکھت اے جدے وچ اک اک اکھرتے ڈھیر دھیان دے کے آپ ﷺ دے جمالیاتی کچھ نوں بیان تے زور دتا گیا اے۔ آپ ﷺ دے حسن دا کائنات دی کوئی حسین شے مقابلہ نئی کرسکدی۔ ایس سیرت نگار نہیں حدیثاں راہی سیرت پاک دے کچھ سامنے لیاندے تے انساناں نوں جیون دے او طریقے سکھادتے نیں جدے نال انسان کامیابی دی ڈگراتے ٹر پیندا اے۔ ’سہیں سوہنے دا جلال‘ ڈاکٹر محمد صدیق شاکر (1999ء) اسلامی تمدن دا مدھ کیوں بدھا حضور پاک ﷺ دے دور وچ رونما ہون والے واقعاں تے اوس زمانے دیاں روایتاں نوں وضاحت نال بیان کیتا گیا اے۔ لکھاری نے سیرت نگاری شاعرانہ انداز وچ کیتی۔ ڈھیر سوہنے لفظاں تے سوہنے بیان وچ جیہڑی مٹھاس تے چاشنی اے اوہدے وچ آپ ﷺ نال محبت دارنگ جھلکارے ماردا دکھالی دیندا اے۔ ’مومنناں دیاں ماواں‘ سجاد بخاری (2001ء) حضرت خدیجہ الکبریٰؓ، حضرت سودہؓ، حضرت عائشہ صدیقہؓ، حضرت حفصہؓ، حضرت زینب بنت جحشؓ، حضرت امہ سلمہؓ، حضرت زینب بنت خزیمہؓ، حضرت جویریہؓ، حضرت امہ حبیبہؓ، حضرت صفیہؓ، حضرت ماریہ قبطیہؓ، حضرت میمونہؓ۔ ’سیرت دا چائن‘ اخلاق عطف (2003ء) حضور پاک ﷺ دی سیرت دے حوالے نال چھ لیکھ چھاپے گئے نیں۔ (1) نبی پاک ﷺ دی سیرت دے چائن وچ شخصی کردار دکھارتے انسانیت دی بھلائی۔ (2) نبی پاک ﷺ دی تعلیم تے عدم برداشتہ قومی تے عالمی رویہ۔ (3) عورت دا مقام اسلام توں پہلاں تے نبی پاک ﷺ دی سیرت تے تعلیمات دے چائن وچ۔ (4) نبی پاک ﷺ دی سیرت دے چائن وچ اجو کے مسلیاں داخل۔ (5) نبی پاک ﷺ دی سیرت پاکستان دے استحکام لمی بہترین رہنمائی۔ (6) نبی پاک ﷺ دی سیرت تے تعلیمات راہیں ساڈھا تعلیمی نظام کیوں تشکیل پا سکدا اے۔ ’عیبوں خالی‘ محمد تابش (2006ء) 810 ورقے دی ہند کو لہجے دی زخیم تے مستند سیرت دی کتاب اے۔ ’حیاتی حضور ﷺ‘ دی اصغر علی جاوید (2012ء) سیرت نگاری دے حوالے نال اجو کے سہ دی زخیم، جامع تے مستند سیرت اے۔ اصغر علی نے سیرت نوں بیان کر دیاں دلیلاں دا ڈھنگ ورتیا اے۔ سیرت نوں وکھ وکھ ۱۶ باباں وچ ونڈیا گیا اے۔ اردو، عربی توں وکھ سیرت نگار نیں انگریزی زبان دا وی بھرواں مطالعہ کیتا اے۔ پنجابی زبان دی ورتوں دے نال انگریزی اکھروی ورتے نیں۔ ’امن پسند رسول ﷺ‘ ڈاکٹر شفقت حسین قاضی (2012ء) وچ سیرت نگار نے حضور ﷺ دی امن پسندی والے کچھ نوں اگھیریا تے اسلام دا دکھ وکھایا اے جیہڑا ایس دی اصل روح اے۔

اسلام نے ہمیشہ امن، سلامتی تے رواداری داجیڑا سبق دتا اوس دی مکمل شکل حضور ﷺ دی حیاتی وچ دیکھی جاسکدی اے۔ 'رحمت العلمین ﷺ' پروفیسر بیگی خالد (2012ء) 251 سرناویاں وچ بسم اللہ، بشارتاں تے رضاعت توں لے کے نبی کریم ﷺ دی حیاتی دے تمام واقعاں نوں جامعیت نال بیانیا اے۔ 'غزوات نبوی ﷺ'، ملک ناصر داؤد، اسلام دی راہ وچ لڑیاں جان والیاں جنگاں تے سوانیاں دے غزوے وچ حصہ لین دے پکھ نوں سیرت نگار نے اچھے ڈھنگ بیان کیتا غزویاں بارے قرآن پاک وچوں حوالے لے کے کتاب نوں مستند بنایا گیا اے نظریے دی وی نندیا کیتی اے کہ اسلام تلوار نال پنگر یاتے ودھیا اے۔ 'رحمتاں دی بارش' نذیر حسین شاہ کیلیوی، وچ حضور ﷺ دی ۴۵ حدیثاں نوں بیان کیتا گیا اے جہدے وچ سیرت دیاں جھلکیاں نیں۔

مسلمان لکھاریاں توں دکھ غیر مسلم لکھاریاں سیرت پاک لکھی۔ یورپ وچ جس بندے سب توں پہلاں آپ ﷺ دی سیرت نوں بیان کیتا او 'Heldi Bert' اوس دور تو ہن تیکر کئی سو مستشرقان نبی آخر الزماں دے اسوۂ حسنہ وچ ڈونگی دلچسپی دا اظہار کیتا ایہہ دلچسپی ویلے دے نال نال ودھ رہی اے۔ محمد ﷺ دی حیاتی لکھن والیاں دی لمی لڑی اے جس دا مکنا دسد انہیں لڑی وچ تھان بنا نا بڑی وڈیائی دے گل اے۔ مشہور امریکی ماہر فلکیات مائل ہارٹ نے اپنی کتاب "The Hundred Great Men" وچ تاریخ دیاں موثر ترین شخصیتاں دی چون کیتی تاں حضرت محمد ﷺ نوں فہرست وچ سب توں اُتے رکھیا۔ اج توں تقریباً 120 سال پہلاں مصر دے علمی رسالے (المقتیس) وچ آپ ﷺ دی سیرت اتے لکھیاں کتاباں دی فہرست دتی گئی جیہڑیاں صرف یورپین مستشرقان لکھیاں ایہہ گنتی اوس ویلے 1300 سی۔ ہن اندازہ نہیں لایا جاسکد کہ ایہہ گنتی کئی ہووے گی۔

حضور پر نور ﷺ نوں بحیثیت عظیم انسان غیر مسلم وی سب توں اُچے درجے تے رکھدے نیں بیشک آپ دی رسالت توں انکاری نیں۔ پر انسانی جیون دا کوئی اک پکھ وی اجیہا نہیں جہدی تعلیم و تربیت آپ ﷺ نے نہ فرمائی ہوئے۔ آپ ﷺ دی کاملیت، علمیت، جامعیت تے فضیلت ہر پکھوں بیان کیتی جاوے آپ ﷺ ورگی بے نظیر ہستی جتاں داد نیا وچ کوئی ثانی نہیں۔ آپ ﷺ دنیا دی واحد ہستی نیں جنہاں دی سیرت نوں سب توں ودھ بیان کیتا گیا سیرت بیان کرن وچ ناکدی کمی آئی تے نا آئے گی۔ سیرت پاک دے ڈھیر پہلو نیں ساری حیاتی وی کم کیتا جائے تے پوری نا پوے۔ انسان دے وس دی گل نہیں کہ او ہناں جیہی کامل ہستی دے ہر پکھ تے مکمل گل کر سکے۔

حوالے

- 1- اقبال صلاح الدین، وڈی پنجابی لغت، دوجی جلد پنجابی توں پنجابی، لاہور: عزیز پبلشرز، 2002ء، ص 1855
- 2- حفیظ احمد، ڈاکٹر، تارے انیراں دے، گوجرانوالہ: فروغ ادب اکادمی، سیٹلائٹ ٹاؤن، 2004ء، ص 146
- 3- عبدالمصطفیٰ اعظمی، علامہ، سیرت مصطفیٰ ﷺ، کراچی: مکتبہ المدینہ، باب المدینہ، 2018ء، ص 39-40
- 4- القرآن، سورۃ الاحزاب، آیت 21
- 5- جاوید اصغر علی، حیاتی حضور دی، لاہور: کتاب سرائے، اردو بازار، 2012ء، ص 23
- 6- خالد محمود انور، ڈاکٹر، اردو نثر میں سیرت رسول ﷺ، لاہور: اقبال اکادمی پاکستان، 1989ء، ص 46
- 7- محمود احمد غازی، ڈاکٹر، محاضرات سیرت، لاہور: الفیصل ناشران و تاجران، اردو بازار، ص 18
- 8- حیاتی حضور ﷺ دی، ص 27
- 9- عصمت اللہ زابد، ڈاکٹر، ادب سمندر، لاہور: اے ون پبلشرز، اردو بازار، 2003ء، ص 370-371
- 10- سلطان الطاف علی، ابیات باہو، لاہور: ضیا القرآن پبلیکیشنز، گنج بخش روڈ، سن، ص 102
- 11- حیاتی حضور ﷺ دی، ص 46
- 12- شریف انجم، محمد، حراد اچانن، لاہور: ہزم فقیر پاکستان، 2011ء، ص 20
- 13- بلھے شاہ۔ کلام بلھے شاہ، نذیر احمد، ڈاکٹر (مرتبہ)، لاہور: پیکیجز لمیٹڈ، 1967ء، ص 86

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ دلشاد رسول کسانہ، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن

SHORT STORIES OF SALEEM KHAN GIMMI

سلیم خان گمی دی افسانہ نگاری

Abstract

Saleem Khan Gimmi is one of the first writers of Punjabi short story. His stories represent true picture of Punjab as pre-partition era. His characters, atmosphere and setting of his stories depict true picture of customs and culture of rural Punjab. In spite of living in urban area, he never forgotten his rural past. He based his stories on partition of Sub-Continent. In this research article, the technical and literary characteristics of his two books of short stories "Lahoo Di Khushboo" and "Turday Paer" will be analyzed.

Keywords: Short story, Prepartition, Era,
Customs, Culture,

کسے علاقے یا قوم دی سیہان تے مزاج بارے جانن لئی علاقے یا قوم دے لکھاریاں دیاں لکھتاں وچ

☆ ریسرچ سکالر، پی ایچ ڈی پنجابی

☆ ڈائریکٹر، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور

ایہد اُکس دسد اے۔ سلیم خان گمی (مرحوم) دا شمار اچھے لکھاریاں وچ اے جہاں داناں پنجابی زبان تے ادب وچ سرکڈھواں اے۔ پنجاب دی ونڈ مگروں اوہناں دا سمارٹڈھلے کہانی کاراں وچ اے جیہناں وس ویلے دے سماج تے لوکاں دی حیاتی نوں بھروسے ڈھنگ بیانیا۔ سلیم خان گمی داکھن ڈھنگ بھرواں، سادہ تے رواں اے۔ اوہناں دیاں کہانیاں دا اگھڑواں عنصر برصغیر پاک ہند دی ونڈ اے۔ اوہناں اجو کے سائنسی دور وچ وی سماجی قدراں نوں نہیں وساریا۔ اوہناں سماجی کچھ تے ڈاڈا ہتھ پایا جس پاروں اوس دور دا سماج ٹردا پھردا تے بولد ا دسد اے۔ کامیاب کہانی کار، ناول نگار، دانشور، محقق، نقاد تے ریڈیو دے پروڈیوسر ہون پاروں اوہ سماج دا اخلاقی کچھ نیڑیوں دکھان دے عادی سن۔

پنجابی نال پیار کرن والی ایس ہستی دا جنم 29 جون 1932ء نوں پنڈ جین پور (انڈیا) وچ ہو یا۔ اوہناں دا پیدائشی ناں محمد سلیم خاں سی جیہڑا بعد وچ سلیم خاں ہو گیا۔ ادبی رسالیاں وچ لکھن پاروں اوہ سلیم خاں گمی ہو گئے۔ مراد بلوچ دے قلمی ناں نال دی لکھدے رہے۔ مڈھلی تعلیم پنجویں تیکر پرائمری سکول جھبکراتوں لتی، فیر ہندوہائی سکول دورا نگلا، گورداس پور داخل ہو گئے۔ نوویں جماعت وچ پڑھ رہے سن تے پاکستان بنن مگروں ہجرت کر کے شکر گڑھ آوے۔ باقی تعلیم ایم۔ اے تیکر پاکستان آکے پوری کیتی۔ سکول تے آرمی دی نوکری توں بعد ریڈیو پاکستان وچ ملازمت کیتی او تھے ای اسٹیشن ڈائریکٹر دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ اوہناں دی شخصیت دا ہر پہلو جمن توں مرن تیک ہمہ گیر تے من بھاونا رہیا۔ علم ادب دی کامی ہستی 29 جنوری 2010ء نوں لہور وچ 77 سال دی عمر وچ دل دا دورہ پین نال چلاؤنا کر گئے اوہناں نوں مقبرہ جہانگیر دی کندھ دے نال ای دفنایا گیا۔

پنجابی کہانی پنجاب دی بھوری مٹی دے نمیر وچوں پھٹی اے، ایہ پنجاب دی دھرتی دی خشبو دی سیہان اے۔ خشبو وچ پننگرن والی کہانی پنجاب دی رہتل، روایت، ریت تے سبھا وچ گنی اے۔ جس کہانی دا پنجاب دی ریت نال سمبندھ نہیں اوہ کہانی ویلے دے دریا وچ سسی دے گھڑے وانگ ڈب جاندی تے کھر جاندی اے۔ مٹی پر مٹی اے کہ اپنے اندر لگے جذبیاں دا جیہڑا صحیح تے سچا اظہار ماں بولی وچ ہوسکد اے اوہ دو جی زبان وچ کدے وی نہیں ہوسکد اے۔ ایسے پاروں گمی ہوراں ماں بولی وچ لکھنا شروع کیتا، اوہناں اجیہیاں دی چون کیتی جہاں دی پنجابی زبان نوں اوس ویلے لوڑ سی جیویں پنجابی وچ شاعری تے بہت سی پرنشردا وجود نہ ہون دے برابر سی۔ ایس کچھے

نوں پورن لئی اوہناں پنجابی نثر وچ اُچھا کم کیتا۔ جتھوں تیکر سلیم خاں گئی دے افسانیاں دا تعلق اے افسانہ نثری صفاں وچوں اجوکی صنف اے جہدا پنجابی زبان وچ اوس ویلے تیکر کوئی وڈا سبھنڈا نہیں سی فیروی اوہناں افسانے دیاں دو کتاباں ”لہودی ٹھنڈو“ تے تڑدے پیر، پنجابی زبان تے ادب نوں دان کیتیاں۔ دونوں کتاباں وچ کہانیاں دا مڈھ مہان کہانی کار سجاد حیدر ہوراں دی گل موجب لبھد اے:

”جس کہانی وچ کوئی پچھلی وارتا بیان کرنی ہووے اوہدے وچ بازگشت

(FLASH BACK) شروع وچ ای نہیں لیا وونی چاہیدی۔ پہلوں گل

حال دی گھڑی توں شروع کیتی جائے تے کجھ چرگروں پچھلے سے دی وارتا

بیان ہووے۔“ (1)

سلیم خاں گئی ہوراں وسیب وچ وسدے لوکاں دی حیاتی دے اڈواڈ پہلواں نوں کہانیاں دا موضوع بنایا۔ زبان بڑی سادی، سہل تے عام فہم اے، اوہناں دیاں لکھتاں ناول ہووے یاں افسانہ اوہناں دے پاتر وسیب دے جیوندے جاگدے پاتر نیں۔ سلیم خاں گئی حقیقت نگاری دی افسانوی روایت نال جڑے افسانہ نگار نیں۔ اوہناں دے کول حیاتی دا ڈوہنگا مشاہدہ اے۔ انسانی مزاج تے انسانی رشتیاں دیاں رماں جاندے سن لگے اُتار چڑھاؤ گوہ نال ویکھدے تے افسانیاں راہیں سامنے لیاندے۔ اوہناں دے پنجابی افسانیاں دی پہلی کتاب ’لہودی ٹھنڈو‘ اے۔ کتاب پہلی واری 1973ء وچ پنجابی ادبی لیگ، لہور وٹوں چھاپے چڑھی تے 174 پٹیاں دی کتاب اندر گل 20 افسانے سن۔ کتاب دا منتساب افضل احسن رندھاوا ہوراں دے ناں اے۔ ایس دا مکھ بند شاعر بنام افسانہ نگار دے عنوان پٹھ مشہور شاعر تے سوجھوان ڈاکٹر رشید انور ہوراں لکھیا۔ دو جی واریہ کتاب گئی ہوراں دی دھی شگفتہ گئی ہوراں دے اڈھم نال سُلکھ بک میکرز، لہور وٹوں 2020ء وچ چھاپے چڑھی جہدے 102 پٹے نیں، ایس وچ ڈاکٹر رشید انور دے مکھ بند توں بعد شگفتہ گئی ہوراں کجھ میرے وٹوں دے عنوان پٹھ اک ہور مکھ بند لکھ کے اپنی چاہ دارنگ الکیا۔ بقول دیویندر اسر:

”کہ ہر افسانے کا محور انسان ہوتا ہے۔ جس کے گرد ساری زندگی گھومتی

ہے۔ افسانے کا یہ انسان ہی ہے جو سیاسی اور معاشی زندگی بسر کرتا ہے۔

ضمیر کی چھن محسوس کرتا ہے یا اس کا گلا گھونٹتا ہے۔ لاشعور کا غلام بن کر عمل کرتا ہے یا شعوری طور پر کوئی قدم اٹھاتا ہے اور یہ بھی ممکن ہے کہ زندگی کے بارے میں اس کا تمام تر رویہ غیر اعتدالی یا غیر اخلاقی ہو۔“ (2)

سلیم خاں گمی دے اسلوب دا خاص کمال اوہناں دی سادگی، دھیما پن تے سوکھ اے۔ افسانے نوں ہولی ہولی فطری کچھ نال اگے ودھاندے تے واقعاں نوں عملی حیاتی کچھوں سامنے لیاندے۔ عنواناں دی چون حیاتی آمیز اتے حیاتی آموز نقطہ نظر نال ترقی پسند افسانہ نگار سن۔ اوہناں دے افسانے سادہ تے سوکھے ہون پاروں حیاتی دے موکلے کینوس دا احاطہ کردے نیں، اوہناں دے اسلوب سرکڈھویں سن۔ گمی ہوراں دے کردار حیاتی دے کردار نیں ایس لئی اوہناں دی گھرت وچ حقیقت نگاری نمایاں اے۔ کردار نگاری دافن سرکڈھواں اے اوہ کردار نال حیاتی دے وکھرے وکھرے پکھاں نوں پیٹ کر دے دسدے۔ حیاتی دے وکھرے رنگاں نوں افسانیاں وچ سموندے۔ کردار ہر رنگ تے ہر حال وچ وکھرے تے افسانیاں دے پلاٹ خاص اہمیت دے حامل سن۔ واقعاں دی ترتیب نوں انج سامنے رکھدے کہ کوئی خلاء نہ رہندا۔ قاری دی توجہ افسانے اُتے ہر ویلے رہندی۔ سلیم خاں گمی دیاں کہانیاں دراصل اوہناں نال واپڑیاں نکلیاں نکلیاں گلاں تے واقعاں اُتے مبنی نیں جیہڑیاں سسے دامنہ مہاندرا سامنے لے آؤندیاں نیں۔ سید اختر جعفری موجب:

”سلیم خاں گمی دے افسانیاں دا مجموعہ ’لہو دی خوشبو‘ آپنے نویکلے پن پاروں بہت مقبول ہویا۔ جیہدے وچ ساڈے آل دوالے دی حیاتی تے اوہدے مسئلیاں دا بڑا خوبصورت بیان اے۔ ایہناں افسانیاں دا کچھو کڑ بھانویں سماجی تے عمرانی اے پر کرداراں دی گل کتھ تے پنجابی زبان اوہناں دے علم تے بہت موجب نہیں جا پدی۔“ (3)

انعام الحق جا وید ہوراں وی گمی ہوراں بارے لکھیا:

”سلیم خاں گمی دے افسانیاں دا مجموعہ ’لہو دی خوشبو‘ خاصا اہم اے۔ ایہدے وچ چھوٹے چھوٹے فقریاں راہیں وڈے وڈے مسئلیاں تے قلم

چکيا گيا اے‘ (4)

گمی ہوراں کول چھوٹے کینوس تے وڈی گل کہن دا سلیقہ موجود اے۔ اوہناں نہ صرف اختصار پسند کیتا سگوں گھٹ اکھراں وچ اپنی گل اپڑان دی قدرت رکھدے نیں۔ کہانی وعدہ، اک صفحے دی وی نہیں پراک صفحے توں وی گھٹ کہانی وچ لکھاری نے پوری کہانی کہہ چھڈی تے بھرویں انگوں کہہ چھڈی اے۔ کہانیاں وچ براہ راست نفسیاتی پکھوں ونگیاں وی موجود نیں۔ فرائیڈین اثراں پاروں نفسیاتی حوالیاں تے نفسیاتی مطالعیاں نوں بنیاد بنایا۔ اوہناں دیاں کہانیاں دے پلاٹ دیاں کڑیاں مربوط نیں۔ پاتر حقیقی حیاتی وچوں نیں۔ کردار تے اوہناں دی بول چال عمر، شخصیت تے نفسیات موجب اے۔ زبان تے مکان دی وحدت دا خیال رکھیا گیا۔ گمی ہوراں کہانی وچ انجام اُتے ڈھیر توجہ دتی کیوں جے کہانی وچ جیہڑا تحسس رکھیا جاندا اے اوہدے کارن اچانک انکشاف ہوندا اے کہ اوہ تعجب تے حیرانگی والا ہوئے۔ اوہناں جزیات نگاری دے فن نال افسانے نوں ڈھیر سوہناتے حقیقی بنایا۔ لکھاری نے اپنیاں کہانیاں وچ جزیات نگاری توں وی بھرواں کم لیتا۔ اوہناں افسانیاں وچ مکالمہ نگاری دا گھٹ توں گھٹ سہارا لیتا ایہہ نہیں کہ اوہ ایس فن توں نا بلد سن سگوں اوہناں دا پلاٹ تقاضا کردا کہ مکالمیاں نوں بھاری ناں کیتا جاوے۔

”جہاں کہانی کاراں نے اپنا رشتہ پنڈ دے موچی، تیلی، کمھیار، لوہار تے ترکھان نال توڑ لیا اے اوہناں نے ریت نالوں ساکا گیری توڑ لئی۔ جس درخت دی جڑ مٹی وچ نہیں ہووے گی اوہدے اندر تے اوہدیاں رگاں وچ دھرتی دی خشبو نہیں ہووے گی۔ سچ سچ جس کہانی چوں ایس ماں دے دُدھ دی خشبو نہیں آوندی اوہ ایس پنجاب دی کہانی نہیں ہو سکدی۔ ساڈے گنتی دے ترے چار پنجابی کہانی کاراں جے نیں جہڑے ریت دے ایس رشتے نوں پلے بھھی پھر دے نیں تے ریت نوں نبھایا اے مثلاً افضل احسن رندھاوا، سلیم خاں گمی، حنیف باوا وغیرہ وغیرہ۔“ (5)

افسانہ ’لہودی خشبو‘ وچ کئی پاتر سوانیاں دے نیں اوہناں دے کئی روپ نیں، گھر بیٹھی سوانی توں لے کے

بازار وچ نچن والی سوانی دے پاتراں تک گل کیتی۔ کدھرے جا پدا اے کہ ’گل چہرہ دی گھر بیٹھی سوانی گل چہرہ تے
 ’انھیر ا دی بازاری سوانی مائی بشیراں اگو ای پاتر دے دور وپ نیں۔ مائی بشیراں تے ہے ای بُرائیاں دی جڑ پُر گل چہرہ
 جیس دا اصل ناں شریفاں اے اوہدے گھر دا ماحول ایہو جیہا اے کہ کدھرے کدھرے اوہدے پاتر اُتے ٹُہہ ہون
 لگ جاندا اے۔ یکسانیت پکھوں ’لوفر‘ تے ’پیار وُ وچ وی کافی سانجھ اے، سانجھ نکلے تے وڈھے طبقیوں وچکار پایا
 جاون والا ذہنی فرق اے۔ وڈیرے تے امیر غریباں نوں ہمیش توں ای نیچ تے گھٹیا سمجھدے آئے۔ وسیب وچ ہون
 والے کسے وی جرم یاں برائی نوں بغیر پڑچول کسے غریب دے سر مڑ دتا جاندا اے لکھدے نیں۔
 ’ماسی جمعہ رانی! تینوں یسوع مسیح دی قسم کسے ہور نال ایہہ گل نہ کریں

کیوں پئی ایہدے وچ رخشندہ دی بے عزتی اے۔‘ (6)

لوفر نہیں چاہندا کہ لوکاں نوں پتہ چلے کہ ایہ ناجائز بچہ چوہدری دولت علی دی دھی دا اے، نہیں تاں اوہ بدنام
 ہو جائے گی۔ ’پیار وُ وچ اک ٹھیکیدار اللہ دتہ عرف پیارونوں محض ایس واسطے ماریا تے ظلم کیتا کہ اوہ غریب ہو کے اوس
 دی دھی نال پیار کیتا ٹھیکیدار جد دھی دا جرم دیکھیا تے فیر لکان لئی ڈھال بنا کے اوس نال دھی داویاہ کردتا۔ غریب تے
 امیر دا ایہ جھگڑا تے ایہ تعلق اک ایسا نیورس اے جیہڑا بڑی دیر توں وسیب دا حصہ اے؛
 ’جداوہ واہنڈے جاندا اے، میں اوہدی مجھدی راکھی کرناواں!!‘ (7)

’انھا موڑ وچ پنڈ دا مولوی اتھا ہو گیا ہروڈے توں وڈے ڈاکٹر کولوں علاج کروا کے وی نظر واپس نہ آئی پر
 پنڈ دی چوہڑی دے پتر دے کہن تے گوجرانوالہ امریکی پادریاں دے ہسپتال وچوں اکھاں دا اپریشن کروان توں بعد
 کمرے وچ آ کے مولوی ہوراں کجھ سُر ت سنبھالی کتاں وچ واجاں پین لگیاں۔ بقول لکھاری:

’پادری کہہ رہیا اے: ’اکھیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔

چھوٹا ڈاکٹر کہہ رہیا سی: ’اکھیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔

نرس کہہ رہی سی: ’اکھیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔

کمپاؤنڈر کہہ رہیا سی: ’اکھیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔

خادم کہہ رہیا سی: ’اکھیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔

جان کہہ رہی تھی: ’اکیاں دی لویسوع مسیح دین والا اے۔
 اوازوں دا ایہہ واوولا پنج دن قائم رہیا۔ چھویں دن جد پٹی کھلی، مولوی
 ہوراں دیاں اکیاں وچ تُو آچکیا سی، پراوہ آپ نور الہی توں نور مسیح بن
 چکے سن۔‘ (8)

انسان دیاں ذاتی مجبوریاں بعض ویلے اینیاں سر کڈھویاں ہو جاندیاں نیں کہ اوہ مذہب اُتے وی حاوی ہو
 جاندیاں نیں۔ کہانی پانی دے پہاڑ، سدرا جیون والی کہانی اے۔ ایس وچ تمثیلی رنگ ورتدیاں سینتاں راہیں ملک وچ
 وسن والیاں اڈواڈ طبقیوں دے غیر ذمہ دارانہ روئے نوں نشانہ بنایا گیا اے۔ کہانی وچ باقی کہانیاں وانگوں منظر نگاری
 بوہت سچے ڈھنگ نال دسدی اے۔

’لہودی خشبو وچ پینڈو تے شہری وسیب دے ٹا کرے توں ہٹ کے اڈواڈ روایتی مسئلیاں نوں چھیڑیا گیا
 اے۔‘ لہودی خشبو راہیں جا پدا اے کہ اوہ ماں بولی نوں لہودی سچی خشبو دے کے ہمیش لئی انملے سیوک بن گئے۔ جدوں
 محبت معرفت دے درجے تے اڑ جائے فیر عشق بن جاندی اے تے ’لہودی خشبو و رگا کہانیاں دا مجموعہ سامنے آؤندا
 اے۔ گمی ہوراں دیاں کہانیاں ویلے دے پنڈاں تے شہراں دی جیوندی جاگدی وسوں تے رسماں رواجوں دی تصویر
 نیں۔‘ لہودی خشبو دیاں کہانیاں وچ جادو اے؟ اج تیکر آون والے جواب کدی وی پورا اطمینان نہیں دے سکے۔ جادو
 دی کیمیا وی بھلا کدی بیان ہوئی اے؟ بقول ممتاز شیریں:

’صرف اچھا مواد یا اچھی تکنیک کسی افسانے کو اچھا نہیں بنا سکتی۔ کامیاب
 فنکار ہر طرح کے موضوع سے ایک اچھا افسانہ تخلیق کر سکتا ہے۔ وہ بلند،
 عظیم اور گہرے مواد سے ایک معماری طرح مضبوط اور عالی شان افسانے
 کی عمارت تیار کر سکتا ہے۔ وہ نازک اور چھوٹے موضوع سے ایک سنار کی
 طرح نزاکت و نفاست سے تراش کر خوبصورت اور نازک زیور کی مانند
 افسانہ تخلیق کر سکتا ہے۔‘ (9)

سلیم خان گمی دی دوجی کتاب ’تُر دے پیر‘ پہلی وار پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لہور، 1994ء وچ

چھاپے چڑھی تے ایس دا دیا چہ پہلی گل دے عنوان پٹھ محمد آصف خاں ہوراں لکھیا اے۔ 203 پتیاں دی کتاب وچ گل 24 افسانے نیں۔ ایہ کتاب دوجی وار 2021ء وچ سلیکھ بک میکرز، لہورتوں شگفتہ گمی لودھی ہوراں دے آہر نال چھپی۔ ایس ایڈیشن دے گل 176 پتے نیں۔ نثر دے پیر، وچ لکھاری نے موضوع تے بدلے پر کدھرے کدھرے ایسے موضوع نیں جیہڑے ’لہودی خشبو‘ دا خاص حصہ نیں جیویں انڈیا تے پاکستان دے لوکاں دی آپسی سانجھ دونواں پنجاباں دے واسیاں دی سانجھ۔

’لہودی خشبو‘ تے ’نثر دے پیر‘ وچکار 21 ورھیاں دی تھہ اے ایس لئی ’نثر دے پیر‘ تیکر اپڑیاں لکھاری افسانے دی دنیا وچ ایسا گنگڑا ہو گیا کہ اوہ نہ صرف کہانی نوں روانی نال تے سلیس اکھراں راہیں بیان کر کے قاری تیکر اپڑا سکے سگوں پکیر اخیال اے کہ ہوا دے نثر دے پیراں دی وڑک دی صاف سنے تے قاری نوں کامیابی نال سناون دا گن وی رکھے کہانیاں دی لمبائی وی ’لہودی خشبو‘ نالوں ودھ اے کجھ کہانیاں اوہناں دے سفر نامے دیس پردیس تے ’سیا چن دی چھتر چھانویں‘ لکھیاں نیں ’گیانی میرایار‘، نثر دے پیر، ’بوہا کھلا رکھنا‘، ’لیڈی‘ تے ’نیاریا‘۔ نثر دے پیر دا پہلا افسانہ ’کلیاں چھاں‘ اوس جوان دی کہانی جیہڑا لہور وچ پڑھیا جد پند آیا تے اوہدے چاچے ہاشم خان نے اپنی دھی رضیہ نال اوہدی منگنی کیتی۔ اوہ فوج وچ لیفٹیننٹ ہو گیا تے کشمیر دے محاذ اُتے دشمن نال لڑدا شہید ہو گیا جدوں اوہدی لاش گھر آئی۔ پنجاب دی زبانی ہمیش اپنے کھسم نوں بہادر، جوانمرد تے عزت مند دیکھنا چاہندی سی۔ ایس لئی رضیہ نے اوہدیاں چھاں نوں شہادت مگروں تاؤ دتا ایہ عمل افسانے دا نقطہ عروج اے۔

مرقع نگاری مرکب طرز دے اظہار داناں اے، ایہ ادبی صنف نہیں۔ لکھاری کسے انسان یاں منظر دی تصویر کشی کر دیوے تے اوہ نثر دیاں پھر دیاں دسدیاں نیں، مرقع نگاری اکھواندی اے۔ گمی ہوریں گھٹ لفظاں وچ بوہت وڈی تصویر بنا دیندے۔ فنکاری تے چابک دستی نال مرقع کھچدے قاری اوہناں دے فن دالوہا منن تے مجبور ہو جاندا۔ نثر دے پیر وچ مرقع نگاری دیاں ڈھیر ونگیاں دسدیاں نیں۔ نثر دے پیر وچ بندے تے ماحول دیاں تصویراں بلدیاں چلدیاں تے فعال دسدیاں نیں جیویں مرقعے آپ اپنی زبان توں بول رہے ہوں۔

نثر دے پیر دے افسانے ’راکھیل‘ دی ہیروئن میڈم تجلی تے ’شریف زادی‘ دی زرقاء، دونوں کردار آپس وچ بوہت حد تیکر رلدے ملدے نیں۔ میڈم تجلی چوہدری رحمت علی دی راکھیل سی چوہدری امیر ترین بال بچے داری۔

میڈم تجلی پہلے تھیڑ وچ نچدی سی فیر چو ہدری ہو راں اوس داسا رخر چہ چکیا اوس تھیڑ چھڈ دتا۔ قتل دے پرانے کیس کھلن پاروں تجلی داناں وی وچ آیتے اوس چو ہدری دے دوست نوں مدد دا آکھیا۔ دوست نے آکھیا کہ میں تینوں بچالواں گا پر بے توں چو ہدری نوں چھڈ دیویں۔ ایس تے تجلی بولی:

”میںوں عدالتاں، کچھریاں تے تھانیاں کولوں بڑا ڈر آؤندا اے۔ میںوں

ایہناں کولوں بچاؤ میں تہاڈا کم خوشی نال کراں گی۔“ (10)

ایس توں بعد تجلی چو ہدری نوں چھڈ کے چلی گئی۔ انج ای ’شریف زادی‘ وچ زر قادا کردار اے جیہدے کول نھو خان آندا جاندا سی تے باقاعدہ اوس نوں خرچہ بھجواندا سی۔ جدوں نھو خان نے حج کر لیا تے اوس اوہدے کول جانا چھڈ دتا۔ جدوں پلس دے چھاپے پین لگے تے اوس نکاح داسو چیا فیر نھو خان نوں کرایے تے مکان دا آکھیا۔ نھو آکھیا کہ تینوں کرایہ دین دی لوڑ نہیں میں اک ادھا گیر اتیرے کول لالواں گا پر زر قاصغے نال بولی کہ میںوں ایہ گل نہیں منظور کہ کوئی حاجی پا جی بنے، تے چلی گئی۔ ایس کہانی اندر لکھاری نے وسیب دے منافقانہ رویے دی بھرویں عکاسی کیتی اے۔

کہانی ’آس‘ اندر دو بھراواں دی آپسی پیار محبت گوڑھی دکھائی اے۔ جدو نڈ ہوئی غلام رسول دی عمر ویہہ ورھے تے حسن خاں اوس توں دو ورھے چھوٹا سی، جان بچاندے دوڑ دے رہے آخر حسن خاں دے پیر وچ کنڈا گھب گیا۔ غلام رسول راوی ٹپ کے پاکستان دی حدود وچ آ گیا۔ پندرہ ورھے لنگھ گئے پروڈھے بھرا لئیے ویردی آس نہ چھڈی۔ انڈیا والے بارڈر تے لوہے دی باڑلا کے بارڈر نوں بند کر رہے سن۔ ایس تھاں کہانی نوں نواں موڑ دتا تے اچانک انہونی ہوئی، ادھی رات توں بعد جد ہنیر اگھپ ہو گیا تے غلام رسول ویکھیا کہ فوجی جوان تے نال اک سوانی گھوڑے اُتے بیٹھے آرہے نیں۔ فوجی نے آکے السلام وعلیکم آکھیا تے غلام رسول نے جواب دتا۔ سکھ فوجی نے گل شروع کیتی:

”میں ہاں صوبیدار بشن سنگھ ایہہ میرا ٹبر اے۔ میں انڈین آرمی چھڈ آیا ہاں

پر میرا اصل ناں حسن خاں اے۔ اوہدے ہو رکھ کہن توں پہلے غلام رسول

چھیتی نال بولیا توں غلام رسول دانکا بھرا ایں تے میں غلام رسول آں باقی

گلاں پھیر کر اے گے۔“ (11)

لکھاری نے دونوں بھراواں داسچا پیار توڑ چاڑھیا تے درس دتا کہ دل وچ سچی محبت تے کچی اڈیک ہوئے تے قدرت وی بندے داساتھ دیندی اے تے بندے دی آس پوری ہو کے رہندی اے۔ چنگے افسانے لئی کرداراں دے نال منظر نگاری دے فن دی ڈھیر لوڑ اے کیوں جے افسانہ نگار جس تہذیب، تمدن تے خطے دی حیاتی بیان کردا اے اوس دامہاندرا منظر نگاری ای سامنے لیاندی اے۔ چنگی منظر نگاری راہیں قاری اپنے آپ نوں اوسے ماحول وچ ٹردا پھر دا جا پدا اے۔ گئی ہوراں کول سہولت سی کہ اوہ جس وسیب نوں مجسم کردے اوہ آپ اوس دا حصہ رہے۔ ایس لئی اوہناں دیاں کہانیاں وچ ویلے دے پنجاب دی وسوں دی منظر کشی اے جیہڑا ہولی ہولی اکھاں توں پروکھا ہوندا جا رہیا اے۔ گھوڑی، دھوڑ تیرے قداماں دی، وعدہ، کلکیاں چھجاں، انسان، پیلی ملائی والا دُدھ، کوٹ مولو سکول، ذیلدار وچ جیہڑی رہتل دکھائی گئی اے اوہ اج نا ہوون دے برابر اے۔ اک ویلے ایہ رہتل پردھان سی پر مان اے کہ رہتل دا پورا مکھ مہاندرا گئی ہوراں دیاں لکھتاں راہیں سدا سامنے رہوے گا۔ گئی ہوراں جزیات نگاری تے وی خاص توجہ دتی اے۔ ایس خوبی پاروں اوہناں دی ہر لکھت اُچی کوئی تے کھلوتی دسدی اے۔

مکالمہ نگاری افسانے وچ ڈرامے دی ادبی صنف توں آئی، مکالمے افسانے دی لازمی خصلت نہیں مکالمہ نگاری توں بغیر افسانے دافن مکمل نہیں البتہ کرداراں تے نفسیات نوں نمایاں کرن لئی شخصیت دی گل بات دا انداز قاری نوں دکھان لئی مکالمہ نگاری اہم اے۔ گئی ہوراں دے مکالمیاں وچ کومتا موجود اے اوہناں کہانیاں وچ مکالمیاں دے نال ڈوہنگا نفسیاتی اثر چھڈ یا جہدی مثال گھٹ لکھدے نیں:

”دُنسیں کیہ کم کردے او؟“

میں پچھلے دوڈھائی مہینے توں بیکار آں۔

بیکار ہون توں پہلاں کیہ کردے سی؟

دراصل پہلے وی بیکار ساں

بیکاری توں پہلے کیہ کردے سی؟

میں پڑھدا ساں۔“ (12)

کہانیاں وچ اکھر سادہ اے پر کدھرے کدھرے اجبے اکھروی ورتوں وچ لیاندے نیں جیہڑے اج دی نسل دی اکھوں پر دکھے ہو چکے نیں مثلاً گچی، مچوڑنا، چھڑ پھڑا وغیرہ ایہ افسانے پنجاب دی پینڈ و رہتل دا گھلا ڈھلا اظہار نیں لکھاری نے حقیقتاں نوں افسانوی ڈھبوں سوہنے تے سچے ڈھنگ بیانیاں اک وار فیر سچیاں حقیقتاں بن کے سامنے آئے حنیف چوہدری ہوناں دی رائے اے۔

سلیم خاں گمی ادب برائے زندگی دے قائل سن صرف دل موہنا نہیں جاندے سن سگوں دماغ تے ذہن نوں وی روشن کرنا چاہندے سن۔ یقین رکھدے سن کہ ادب دے نال حیاتی وچ نکھار لیاند ا جاسکدا اے۔ خاص قسم دی مقصدیت اوہناں دیاں کہانیاں وچ موجود سی۔ کہانی لکھن دے فن توں جانوسن تے کہانی قاری تیکر انج ا پڑاندے سن کہ قاری اک لمحے لئی وی طلسم توں باہر نہیں آسکدا اسی جد تک کے اوہ کہانی آپ اوس نوں کسے انت تیکر نہ ا پڑا وے۔ گمی ہوریں اپنیاں کہانیاں وچ اجہی دلچسپی پیدا کر چھڈ دے نیں کہ قاری کہانی نوں ختم کیتے بنا نہیں رہندا۔ قاری اوہناں دے نال ٹردا اے ایس لئی اوہناں دیاں کہانیاں ہمیش لئی امر ہو گئیاں۔ کہانیاں وچ اجبے موضوع سامنے لیاندے گئے جیہڑے ہمیش ہر وسیب وچ کسے نہ کسے ڈھنگ موجود نیں۔

حوالے

- 1- سجاد حیدر، چونویاں کہانیاں، لاہور: ادبی بورڈ، 1986ء، ص 10
- 2- دیوندر اسر، ہندوستان میں اُردو افسانہ، مشمولہ: اُردو روایت اور مسائل، (مرتب) گوپی چند نارنگ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2011ء، ص 588
- 3- سید اختر جعفری، ڈاکٹر، نویں زاویے، لاہور: ایمپوریم پبلشرز، 2001ء، ص 444
- 4- انعام الحق جاوید، پارکھان، لاہور: اکیڈمیک پریس، 1980ء، ص 50
- 5- حنیف چوہدری، پنجابی کہانی دی ٹور، مشمولہ: عالمی پنجابی کانفرنس 1986ء، (مرتب) اقبال قصے تے جمیل احمد پال، (مرتب) اقبال قیصر تے جمیل احمد پال، لاہور: کلاسیک، 1988ء، ص 541-540
- 6- انعام الحق جاوید، پارکھان، لاہور: اکیڈمیک پریس، 1980ء، ص 64

- 7 اوہی، ص 73
- 8 اوہی، ص 76
- 9 ممتاز شیریں، ناول اور افسانے میں تکنیک کا تناؤ، مشمولہ: اُردو افسانہ روایت اور مسائل، (مرتب) گوپی 8
چند نارنگ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2011ء، ص 33
- 10 سلیم خان گمی، ٹردے پیر، لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1994ء، ص 168
- 11 اوہی، ص 188
- 12 اوہی، ص 42

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ ماریہ طاہر، پروفیسر ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق

EFFECTS OF PROGRESSIVISM ON THE NOVEL OF ZAHID HASSAN

زاہد حسن دے ناواں اتے ترقی پسند تحریک دے اثرات

Abstract

zahid hassan is a well-known novelist. He wrote many novels on different topics in punjabi language and gave exundation to punjabi novels. He is a progressive writer and supporter of carl marks's theory. This article is representative of the effects of progressive movement in Zahid hassan's novels. His novels reflect the status of lower class. He disucss social exploitation, poverty, backwardness, feudalism, injustice and class division. He did not only explain the problems of lower class as well as also raise his voice for their rights.

Keywords: Zahid Hassan's Punjabi Novels,
Progressive Movement, Injustice

☆ ریسرچ سکالر، پی ایچ ڈی پنجابی

☆ انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز پنجاب یونیورسٹی، لاہور

ہرزبان دا ادب سماج عکاس اے۔ ادب نوں سماج نوں دکھ نہیں کیتا جاسکدا۔ ادب تے حیاتی سماج دا اٹوٹ انگ نیں۔ سماج وچ ہوون والیاں اتھلا تھلاں نوں ادب اپنا حصہ بناونداتے عوام نال اپنا سا نگا موکلا کر کے سماج نوں بدلن دی کوشش کردا اے۔ اختر حسین رائے پوری لکھدے نیں:

”ادب کی بنیادیں زندگی میں پیوست ہیں اور زندگی مسلسل تغیر و تبدل کی کہانی

ہے۔ زندہ اور صادق ادب وہی ہے جو سماج کو بدلنا چاہتا ہے۔ اسے عروج

کی راہ دکھاتا ہے اور جملہ بنی نوع انسان کی خدمت کی آرزو رکھتا ہے۔“ (1)

1935ء وچ پرچلت ترقی پسند تحریک نے ادب برائے ادب دی تھاں ادب برائے حیاتی دانعرہ لایا تے ادب نوں اک نویں لیہہ تے ٹور کے ایس نوں سماج دا ترجمان بنایا۔ تحریک نے حیاتی دیاں اصل حقیقتاں غلامی، بھکھ، غربت، ظلم، دھرو، استحصال، سماجی و نڈ، سرمایہ دارانہ نظام، مزدوراں، کساناں تے پٹھلے طبقے نال ہوون والیاں نا انصافیاں، انقلاب، مارکسزم، آزادی وغیرہ دی گل کیتی۔ ایس حوالے نال ترقی پسند تحریک دا جیہڑا اعلان کیتا گیا اوہدے الفاظ انج نیں:

”ہم چاہتے ہیں کہ ہندوستان کا نیا ادب ہماری زندگی کے بنیادی مسائل کو اپنا

موضوع بنائے یہ بھوک، افلاس، سماجی پستی اور غلامی کے مسائل ہیں۔“ (2)

ایس تحریک دا مقصد ادب نوں حیاتی دے حقیقی آگوں دی حیثیت نال اچارناسی۔ اک مکمل ادبی تے ثقافتی تحریک جس سماج تے حیاتی نوں متاثر کیتا۔ ترقی پسند ادب انسان وچ جمہوریت، آزادی، برابری، امن، طبقاتی شعور، احتجاج، تنقیدی نظری تے کوشش دا احساس پیدا کردا اے۔ تحریک نے ہرزبان ادب دے شاعراں تے ادیبوں دی سوچ نوں متاثر کیتا تے تمام صنفاں سخن نوں اپنی وگن وچ لٹا۔ پنجابی زبان ادب وچ ایس دی بھروس روایت اے۔ ایس سوچ دی آگوائی بابا فرید توں بلھے شاہ تے وارث شاہ کول موجود اے۔ جدید نثری صنفاں اتے وی ایس تحریک دے ڈونگھے اثرات نیں۔ پنجابی ناول اتے وچ ترقی پسند تحریک، مارکسزم، کمیونزم تے سرمایہ دارانہ فکر دے اثرات اگھڑویں نیں۔ ایہہ سوچ مشہور ناول نگار زاہد حسن کول دسدی اے۔ ترقی پسند ادب دی تعریف انج کیتی جاسکدی اے:

”وہ ادب جو زندگی کو اپنے حقیقی روپ میں پیش کرے جس میں زندگی کی تفسیر

ہی نہیں تنقید بھی ہو اور جس میں زندگی کو بہتر بنانے کی صلاحیت ہو۔“ (3)

زاہد حسن کلیم اپریل 1969ء نوں، جھوک پیراکورائی، تاندیلیاں والا، لائلپور وچ چودھری حسن محمد تے نواب بی بی دے گھر جمے۔ اوہ لاہور آن مگروں ”پنجابی ادبی پرواز“، ”حلقہ ارباب ذوق“ تے ”کہانی گھر“ دے سیکرٹری رہے اج کل ”لمز“ وچ ”ریسرچ ایسوسی ایٹ“ دے طور تے کم کر رہے نیں۔ زاہد حسن نے اردو تے پنجابی زبان وچ وکھو وکھ عنواناں پٹھ کتاباں لکھیاں پر پنجابی ناول نگاری دے حوالے نال اوہناں دی خاص پچھان اے۔ ایس کھیتر وچ ہن تیکر پنج ناول لکھے جا چکے نیں۔ جمیل احمد پال اپنے مضمون ”پنجابی ناول: پچھو کڑتے اجو کڑ“ وچ لکھدے نیں:

”پنجابی ناولاں دے اج دے حوالے نال اک ہور ناں زاہد حسن دا

اے۔ اوہ اک چنگے کہانی کاروی نیں۔ شاعری وی کردے نیں۔ اوہناں دا

پہلا ناول ”عشق لتاڑے آدمی“ ویہہ کوسال پہلاں مہینا وار ”سویرا نٹر

نیشنل“ دے ناول نمبر وچ چھپیا سی۔“ (4)

اوہناں دا پہلا ناول ”عشق لتاڑے آدمی“ 15 جولائی 1999ء وچ ادارہ پنجابی زبان و ثقافت ولوں چھاپے چڑھیا۔ پاکستان دے ڈھیر علاقیاں وچ اج وی جاگیر دارانہ نظام تے چودھریاں دی اجارہ داری اے۔ زاہد حسن نے ناول راہیں جاگیر دارانہ نظام دے ظلم تے چودھریاں دے جبر نوں سامنے لیاندا اے۔ اوہناں سوانیاں دی داستان اے جیہڑیاں شہری تے پینڈو ماحول دے ایسے سماج نال مقابلہ کر کے اپنے حق دی منگ کردیاں نیں جتھے مرداں دی اجارہ داری اے۔ سوانیاں سماج وچ اوہناں دے تحفظ تے حق دی گل کیتی اے۔

ناول دی کہانی روایتی پیار و محبت دی کتھا اے جس دا انجام موت دا حق مارن بارے اے۔ کہانی دا مرکزی کردار ’پارو‘ ساندل بار دے پنڈ دے چودھری دی دھی اے۔ کڑی ہوون پارو گھر والے اوس نال متریاں ورگا سلوک کردے۔ ’پارو‘ پنڈ دے منڈے ’احمد‘ نال محبت کردی سی۔ احمد تے پارو نوں اوہدا حق دیوان وچ ساتھ دتا پر جدوں چودھری نوں اوہناں دی محبت بارے پتہ لگا اوہ دونوں دا ویری ہو گیا اخیر پارو نوں عزت تے غیرت دے ناں تے دردناک موت دتی گئی۔ چودھری دے ظلم خلاف پنڈ دے کسے بندے وچ جرات نہیں سی کہ مقدمہ درج کراندا۔ ’پارو‘ نے مرداں دے وسیب وچ مرداں دا صرف ظلم تے جبر ویکھیا آل دوآلے دی چنتا نوں سینے لاکے اوہ سوانیاں

نال ہون والے ماڑے ورتارے تے اوہناں دے حق بارے سوچدی پر سوانیاں دے حق مارن تے ظلم دے خلاف اوہدے کول چپ احتجاج دسد۔ ناول وچ پاروتوں وکھ ہور وی سوانیاں نیں۔ ”رنگی“، ”پیو کمہاری“، ”تاجی مہری“ دے بے خوف پاتر جیہڑیاں صاحبان تے ہیر دے روپ وچ جمدیاں نیں۔ سارے پاتر چودھری دے ظلم دے خلاف لڑے تے اوہدانا نشان وستی وچوں مکادتا۔ ناول دے دو بے مرکزی کردار احمد نے ترقی پسند سوچ راہیں وستی وچ امن امان قائم کیتا تے لوکائی وچ اکسارتا پیدا کر کے تیر میر مکائی۔ اک انقلابی پاتر ’کامریڈ جان محمد‘ انقلاب روس، مزدوراں، کساناں تے ماڑے لوکاں دے حقان دی گل اے سیاسی تے حکومتی اداریاں دے دوہرے روپ نوں سامنے لیا کے سماج وچ طاقتور تے کمزور لئی اجیہا قانون تے انصاف لئی امیر تے غریب دافرق مٹاون دا چارہ اے۔ بھونیں نال محبت کرن والے اپنیاں لوڑاں پوریاں کرن لئی بھونیں نال دھرو نہیں کردے۔ پر مفاد پرست ایہناں نال اجیہا دھرو کیتا کہ اوہناں دے پلے کجھ نہ رہیا جدوں بالاں نوں بھکھ نے تنگ کیتا تاں اوہ ماں نوں آکھدے:

”پرلماں، میں دنیا دے نال رل کے ٹرنا ہمتاں جو میں اگے رہ کے روٹی کھاسکاں۔“ (5)

زاهد حسن تبدیلی تے بدلاء دے چاہیوان تے استحصالی نظام نوں بدل کے برابری تے امن دے چاہیوان نیں۔ لاہور تے کراچی دی خراب صورتحال، ات گردی، سماجی نا انصافیاں، آ پادھاپی تے شرپسند عنصران، قیدیاں نال ہوون والے مندے ورتارے تے نوکری کرن والیاں سوانیاں دیاں اوکڑاں نوں بیانیا اے۔ کرداراں دے نفسیاتی پکھ سامنے لیا کے اوہناں وسیب وچ جنم لین والیاں برائیاں تے مسئلیاں راہیں انسان دے من نوں لگیاں بیماریاں تے روگ جان دیاں اوہناں دا نفسیاتی حل لہسن دی کوشش کیتی اے نیں۔ محبت دی کہانی دے نال نال وسیب دے سیاسی، سماجی تے ثقافتی پکھاں نوں سامنے لیا ند اے۔ ڈرتے خوف دی فضا راہیں قاری اتے کمبہنی طاری کردتی اے۔ کرداراں دی سوچ کھل کے سامنے نہیں آوندی۔ شروع وچ اسلوب پاروں پڑھن تے سمجھن وچ اوکڑ نیں پر اگے چل کے زبان سادہ تے عام فہم اے۔ واقعاں وچ تسلسل نہیں ناول دا پلاٹ وی مضبوط نہیں ایس بارے فوزیہ حنیف ”پاکستانی خواتین کے پنجابی ناولوں کا فنی و فکری اور تہذیبی مطالعہ“ وچ لکھدیاں نیں:

”زاهد حسن کا ناول ’عشق لتاڑے آدمی‘ (۱۹۹۹) میں استحصالی اور مظلوم

عورتوں کی کہانی بیان کی گئی ہے۔ اگر فنی نقطہ نظر سے دیکھا جائے تو ناول کا

پلاٹ مضبوط نہیں ہے اور واقعات میں بھی تسلسل نہیں پایا جاتا۔“ (6)

زاہد حسن دادو جانا ناول ”غلیچہ انن والی“ پنجابی مرکز لاہور ولوں جون ۲۰۱۲ء وچ چھپیا۔ ناول وچ قالین انن والیاں تے غلیچہ بناون دی صنعت نال جڑے مزدوراں تے کاریگراں دے مسئلیاں نوں ڈھیر سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا گیا اے۔ اوہ ایس ثقافتی صنعت نال جڑے مزدوراں، زنانیاں، غریب تے ماڑے لوکاں دیاں مجبوریاں نوں سامنے لیا کے اوہناں دے معاشی دھرو تے حق مارن دے خلاف آواز چکی اے اوہناں دے حق بارے گل کیتی اے۔ ہر گھر وچ مرد، زنانی نال سویر توں شام تیکر قالین بناوندے پر اوہناں دے گھراں دی دوویلے دی روٹی وی پوری نہیں ہوندی۔ غلیچہ انن والیاں کڑیاں بچپن توں قالین بناندیاں، داج جوڑ دیاں جوڑ دیاں لہو تھکدیاں بڈھپے تیکر اپڑ جاندیاں نیں۔ داج تے نہیں جڑ دا سگوں ٹی بی، پھھرے خراب، جوڑاں دی بیماری تے کئی ہور دوجے روگ لگ جاندے نیں۔ صدیاں پرانی ثقافتی صنعت نال ملک دی معشیت نوں ڈھیر منافع ہوندا اے۔ پر حکومتی ادارے ایس صنعت دی بقا تے بچائی کاریگراں دی بھلائی تے صحت، بھکھ تے غربت نوں مکاؤن لئی کجھ وی نہیں کردے۔ اوہناں نوں مزدوراں دے حقان دی کوئی پرواہ نہیں۔ حکومتی بے حسی نوں زاہد حسن ایہناں اکھراں وچ بیان دے نیں:

”۔۔۔۔ ہمیش ای تواریخ وچ تمدن، اُنن والا ننگے پنڈے تے واہن بچن

والا بھکھے ڈھڈ ای نظریں آجیسی تے ہمیش ای ریاست تے ریاستی اداریاں

نے ظلم تے جبر دی چکی دے پڑگیٹن والیاں داسا تھ دتاسی۔“ (7)

’مرزا خاں‘ ناول د امرکزی پاتراے جیہڑا ترقی پسند سوچ رکھداسی۔ اوہدے ذہن وچ ڈھیر سوال پھٹدے۔ اوہ غلیچہ سازی دے ورثے دی سانجھ تے ایس صنعت نال جڑے ماڑے لوکاں دے حالات بدلن لئی اوہناں دے حق لئی آواز کدھن دی کوشش کیتی اے۔ ناول دے دوجے پاترے بنو، سمیرا، رابعہ تے عبید خواجہ اوہداسا تھ دیندے نیں۔ زاہد حسن موجب نوں معاشی نظام نے انسانیت کھوہ کے انسان نوں روباوٹ بنا دتا اے۔ انسان دے رویے تے تہذیبی انگاں نوں بدل دتا۔ انسان دی ذہنی پستی تے تنگ نظری وچ وادھا ہویتے اوہدے وچ آمرانہ سوچ تے رویے نے جنم لیا۔ نوں سماج دی تبدیلی نوں زاہد حسن ہوراں انج بیان کیتا:

”۔۔۔۔۔ اوس نوں تہذیب دے نمائندے ساں جیہدے وچ انسان

مادیت اگلن والی مشین دا اک پرزا بن کے رہ گیا سی۔ یاں اوس سرکاری
رعیت دا آگو جو سرکاری آمریت دے جناوی نیڑے ہوندا اے اپنے آپ
نوں اونا ای وڈا سمجھدا اے۔ ایس سرکاری آمریت نے انساناں وچ آمرانا
جرثومے پیدا کیتے۔۔۔۔“ (8)

حالات جیسے ہوں زاہد حسن امید نہیں چھڈ دے تے نہ ای قاری نوں مایوس ہون دیندے نیں۔ لوکائی دی
بہتری تے بھلائی لئی سماجی تے معاشی حالت تے روایاں وچ تبدیلی دا کارن اے۔ عبید خواجہ دے کردار راہیں ایس
ہمت امید نوں بیان کیتا اے۔ ناول دا کردار عبید خواجہ گھوڑیاں دی ریس دا شوقین سی۔ لکھاری ایس کردار راہیں
گھوڑیاں دیاں نسلاں، بریڈ، جوئے تے رسیاں بارے دسیا اے۔ ناول دے کردار غلیچہ سازی دے ثقافتی ورثے
دے راکھے نیں۔ زاہد حسن ناول راہیں نہ صرف کرداراں دے جغرافیے، تہذیب تے ثقافت نوں بیان کیتا سگوں غلیچہ
اُن والیاں دی حیاتی غلیچیاں دے نمونے، اُن دیاں قسماں، اُن رنگن دا طریقہ تے غلیچہ انن دا طریقہ کار وی سوہنے
ڈھنگ نال بیان کیتا اے۔ زاہد حسن کارپٹ سازی دی صنعت تے ایس نال جڑے لوکاں دے مسئلیاں نوں بڑے
سپہن نال ناول راہیں سامنے لیائے۔ ناول وچ رومانوی فضا وی اے۔ پلاٹ مضبوط اے۔ واقعاں وچ ربط اے تے
مکالمے ڈھکویں نیں۔ اسلوب من کچھواں اے۔ دلچسپی تے تجسس دا عنصر قاری نوں اکتاہٹ دا شکار نہیں ہون
دیندا۔ ناول پنجابی ناول کھیت وچ چنگا وادھا اے۔

تیجانا ناول ”قصہ عاشقاں“ زاہد حسن دی رومانوی لکھت اے۔ جیہڑی دسمبر ۲۰۱۴ء وچ چھاپے چڑھی۔ ناول
وچ اجیہی بے نام تے خاموش محبت دی داستان اے جہیدے روایتی ڈھبوں توڑ اپڑن دی کوئی امید نہیں۔ ناول دا
مرکزی کردار کہانی کار تے امریکن کڑی سارہ اک دو بے نال محبت کردے سن۔ سارہ بے خوف تے بے باک اک
پینڈ و منڈے نوں جہیدے پیراں وچ گھر وکی حالات تے معاشرتی قدراں دیاں بیڑیاں سن دل دے دیندی
اے۔ لکھاری تے ثقافتی تے معاشرتی قدراں دے گھیرے وچ قید ہون پاروں اپنے جذبیاں دا اظہار نہیں کیتا تے
سارہ دا ساتھ نبھاون توں پچھاں ہٹ گیا۔ ترقی پسند تحریک دی سوانی مرددا ساتھ نبھانا جانندی اے۔ سارہ وی ترقی پسند
فکر والی سوانی سی پراخیر داستان دا انجام وچھوڑا ای ہویا۔

ناول وچ لاہورتوں اسلام آباد تے اسلام آباد توں نوشہرہ، قصہ خوانی بازار، پشاور، مدین، بحرین، سوات تے مڑلاہور واپسی دے سفر نوں بیان کیتا گیا اے۔ سارے سفر وچ ڈر، خوف، وہم تے پریشانی نال سی۔ ان ہونی دا خوف، اسلحے تے طاقت دے زور تے اغواء کر کے دردناک موت۔ ڈھا بے توں چلی کباب کھا کے موت۔ ٹمبر مافیادی غنڈہ گردی جنگلاں دی تباہ کاری نیں۔ سوات وچ شرح خواندگی ودھ پر شہر پسند عناصر ملک دی قدر قیمت گھٹاون واسطے لوکاں دی سوچ وچ نفرت دا زہر گھول رہے نیں۔ لوکائی نوں مذہب دے ناں اتے سائنس تے میڈیکل توں دور کر کے پولیو دے قطرے پیاون تے فیملی پلاننگ دے خلاف نعرہ بازی تے نفرت دا اظہار دسد اے۔ کجھ مفاد پرست عناصر مذہب دے ٹھیکیدار بن کے اسلام دے نفاذ لئی شدت پسند رویہ ورتدے رہے۔ زاہد حسن سوات وچ کڑیاں دے حق دے استحصال بارے گل کیتی اے۔ سوات وچ ہون والے فوجی آپریشن، سوات دی تباہی، انسانی بنیادی حقناں دا قتل، گل گل اتے سولی چاڑھن تے گولی مارنا، کوڑیاں دی سزا دیون تے کڑیاں دے سکولوں نوں تباہ کرن ورگے واقعاں دا ذکر وی ملدا اے۔ ناول بنتر پکھوں تکنیک دے اعتبار نال ناول گھٹ تے سفر نامہ بہتا جا پدا اے۔ بولی، تکنیک، پلاٹ، پاتر اساری، سماجی، سیاسی تے عمرانی پکھوں ناول نوں یکلا تجربہ اے۔ پروین ملک ناول بارے اظہار ناچ کردیاں نیں:

”زاہد حسن نے پنجابی ناول نوں بنتر، کہانی تے پاتراں پکھوں نوں یکلا

ڈھنگ دتا اے۔ ایہناں دے ناول کسے بچھے ہوئے ڈھنگ تے نہ

چل دیاں ہو یاں اک نویں لیہہ بناندے نظریں آوندے نیں۔“ (9)

چوتھا ناول ”تسی دھرتی“ دسمبر 2015ء نوں پاکستان پنجابی ادبی بورڈ ولوں چھاپے چڑھیا۔ ناول دا موضوع بارو اسیاں، پنجاب و سوں تے وسیب اتے واپڑن والی پتا اے۔ ظالم تے مظلوم، ڈاڈھے تے کمزور تے پیار و محبت دی داستان نوں بیانیا اے۔ زاہد حسن نے بارو اسیاں دے مڈھلے حق، اوہناں نال ہون والے دھرو، پنجاب دھرتی اتے آون والیاں تبدیلیاں تے کالونیل دور نوں اپنے تاریخی تے سماجی شعور راہیں بڑے سوہنے ڈھنگ نال لوکائی آگے پیش کیتا اے۔ ”سعید بھٹا“ ناول بارے وچ اسانجھے کردیاں آکھدے نیں:

”ایہہ پہلا ناول ہے جیہڑا کسے بارو اسی، بار بارے لکھیا اے۔ جیہدے

اتے آگ ورھدی ہے اوہ اوہنوں کیوں بیانیا ہے، ایہی تاریخی شعور وڈے
وڈے جگا دھریاں دے پگھر کڈھ دیندا اے۔“ (10)

ناول دا اگھڑواں پکھ پانی اے۔ عام لوکا ئی وانگوں بار واسی وی اکو تھاں سکون نال وسنا چاہندے
نیں۔ پر رزق وسیلے گھٹ ہوون پاروں تے مٹھے پانی دی بھال اک تھاں ٹکن نہیں دیندی۔ اوہ باراں دی بنجرتے بے
آباد زمیناں نوں اکساہرا کر کے آباد کردے نیں پر اوہناں دی حیثیت کمیاں والی رہندی اے تے اوہناں نوں بھونئیں
دی مالکی کدی وی نہیں دتی جاندی۔ زاہد حسن نے انسان دی ازلی محرومیاں تے ازل توں ہور بے معاشی دھرونوں
تاریخ دے تن سمیاں راہیں بیان کیتا اے۔ اپنے پیو دادے دی تھاہراں توں دوری دا کرب زاہد حسن دی ذات وچ
گہرا اے تے ایہہ درد اوہناں دے ہر ناول وچ موجود اے۔ پروین ملک ناول بارے آکھدیاں نیں:

”دھتھلا ناول ’تسی دھرتی‘ سمجھو اوہدیاں پرکھیاں تے ہوئی بیتی دی وارتا
اے جیہنوں زاہد حسن نے دھرتی دا پتر ہون ناٹے بیانیا اے۔“ (11)

اپنیاں جڑاں توں ٹٹ کے نویں تھاہریں پھٹن دا درد، تکلیف تے جتن بار واسیاں دے جیون پینڈے
راہیں ناول وچ وی تھاں تھاں دسدے نیں۔ بھونئیں دی کپی مالکی دی حرص انسان نوں انسانیت بھلا دتی اے اوہ اپنی
اصلیت تے حقیقت بھل کے وحشی بن جاند اے، اخلاقی قدراں نوں بھل کے کھچ دھرتے لالچ نال دھرتی دا امن
وامان برباد اے۔ ناول بار واسیاں دی محرومیاں تے دکھانت دا سچا نمونہ اے جس نوں 2016ء وچ ایوارڈ دتا گیا۔ محمود
اعوان اپنے آرٹیکل the tale of a thirsty land وچ لکھدے نیں:

“It's an interwinded tale of struggle and
survival of natives who are bound to remain
homeless in their very own land. they are
uprooted after every hard settlement and never
find peace.” (12)

پنچواں ناول ’کہانی اک ماں دی‘ ستمبر 2021ء وچ چھاپے چڑھیا۔ زاہد حسن نے اپنی ماں دی حیاتی نوں

ناول راہیں سوہنے ڈھنگ نال بیانہ سماج دی ہرماں تے سوانی دی حیاتی دی عکاسی مشکلاں، پریشانیاں تے معاشی تنگلیاں داسا منا کہانی غربت تے اوکڑاں نال لڑدی ماں دی حیاتی دوآلے گھمدی اے۔ جس نوں گھر والے دے مرن توں بعد شریکاں، سماج تے معاشی محرومیاں داسا مناسی جہدا اثر اوہدی اولاد تے وی ڈونگھاپیا۔ ساندل بار دے خاندان دی سماجی صورت تے تہذیب دکھایا کے پنجاب دی تہذیب وچ سوانی دے مہاندرا تے حیثیت نوں سامنے لیاندا گیا اے لکھدے نیں:

”ناول دی کہانی اک زنانی دے پاتر دوالے بنی گئی اے جو دراصل پنجاب دے وسیب اوہدی تہذیب تے سماج وچ اوہدی حیثیت دا بھرواں مہاندرا دکھاندی اے۔ تسیں جے کر پنجاب دے تہذیبی تے سماجی پکھاں نوں ویکھنا ہے تاں ایس ناول دی پڑھت تہاڈیاں راہاں روشن کر دیوے گی۔“ (13)

ترقی پسند تحریک نے سوانیاں بارے بنے stereotype نوں توڑیا تے مرداں دے سماج وچ زنانیاں نوں جیون داحق دیوان دی کوشش کیتی۔ تحریک نے سوانی نوں کمزور تے بے ہمتی نہیں دکھایا سگوں سوانی نوں اوس دیاں صلاحیتاں نال قبولدیاں اوہدا مقام اوہنوں دتا۔ زاہد حسن نے ’ماں‘ دے پاتر راہیں سوانی دے مضبوط مہاندرا نوں من کھجیوں ڈھنگ الیکیا۔ کارل مارکس، سرمایہ دار، کامریڈ، انقلابی تے طبقاتی ونڈ دی گل کر کے مفاد پرست عناصر دے اصل چہرے لوکائی سامنے لیاندے نیں۔ سچے تے کجھے پاسے والے آپس وچ اکو نیں۔ غریب تے ماڑے لوکاں دے حقان دی پرواہ کسے نوں نہیں۔

سماجی ونڈ دے خلاف دکھ دا اظہار، غیر منصفانہ رویاں، انسانیت سوز طریقہ تفتیش، مذہب دی سچائی تے عمل دی تلقین، مذہب دا مکھوٹا پا کے انتشار کھلارن والے، غیر ذمہ دار سماجی رویے، شہری تے پنڈاں دی حیاتی تے اخلاقی قدراں دا موازنہ، ات گردی، ملکی سیاست، کرونا وائرس، جھوٹے مقدمے، بھونیں تے جائیداد اتے ناجائز قبضہ، فراڈ، اروزگاری جتن تے کلاسیکل رنگ دسدے نیں۔

کہانی دا مرکزی پاتر ’ماں‘ مویا ہو یا اے پر گھر دے جنیاں راہیں ’ماں‘ دا پاتر اگھڑ کے سامنے آوندا اے۔ کہانی دے واقعاں وچ ربط اے کوئی واقعہ ناول دی فضا توں اوپر نہیں۔ ماں دی اوکڑاں بھری حیاتی من

کچھویں اسلوب راہیں بیان کیتی گئی اے کہانی قاری اتے گہری چھاپ چھڈ دی اے۔ فنی تے فکری حوالے نال ناول پنجابی ادب وچ ودھیا وادھا اے۔

زاہد حسن چنگے ناول نگار نیں۔ جنہاں پنجابی وچ دکھو دکھو موضوعاں اتے ناول لکھ کے نہ صرف پنجابی ادب دا مان ودھایا اے سگوں ماڈے طبقے دی آواز بنے۔ ناولاں وچ ترقی پسند تے مارکسی فکری چھاپ ابھر کے سامنے آئی اے۔ اوہ انساناں نال ازل توں ہوون والے دھرو تے استحصال دی ننڈیا کر کے ناولاں راہیں لوکائی وچ سماجی شعور اکھیڑیا اے ماڈے تے غریب لوکائی دی آواز بن کے اوہناں دے حقان دی گل کیتی اے۔ اوہناں دے ناول پیٹھلے تے کمزور سماج دا بھرواں عکس نیں۔

حوالے

- 1- اختر حسین رائے پوری، ادب اور انقلاب، حیدرآباد: ادارہ عشرت اردو، سن 12، ص 12
- 2- احمد پراچہ، اردو ادب کی ترقی پسند تاریخ، لاہور: فکشن ہاؤس، 2021ء، ص 90
- 3- اوہی، ص 4
- 4- جمیل احمد پال، ڈاکٹر، پنجابی ناول: پچھو کڑتے اجو کڑ، ملتان: پیپلو پبلی کیشنز، شمارہ نمبر 18، سن 191، ص 191
- 5- زاہد حسین، عشق لتارے آدمی، لاہور: ادارہ پنجابی زبان و ثقافت، 1999ء، ص 49
- 6- فوزیہ حنیف، پاکستانی خواتین کا پنجابی ناولاں کا فنی و فکری اور تہذیبی مطالعہ، لاہور: پاک پنجاب فاؤنڈیشن، 2015ء، ص 39
- 7- زاہد حسن، غلیچہ اُنن والی، لاہور: پنجابی مرکز، 2012ء، ص 17
- 8- اوہی، ص 207
- 9- زاہد حسن، قصہ عاشقاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2014ء، دیباچہ
- 10- زاہد حسن، تیسری دھرتی، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2015ء، ص 11
- 11- اوہی، ص 7
- 12- Mahmood Awan, The Tale of a Thirsty Land, The News, 2016
- 13- زاہد حسن، کہانی اک ماہ دی، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2021ء، بیک فلیپ

ISSN:2518-5039

Research Journal

BIENNIAL
PARAKH
LAHORE *No. 13*

Department of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University,
Lahore-Pakistan
2022

ISSN: 2518-5039

- Patron-in-Chief:** Prof. Dr. Bushra Mirza (Vice Chancellor, Lahore College for Women University, Lahore)
- Editor:** Prof. Dr. Mujahida Butt
- Sub Editor:** Ms. Anila Sarwar (Ph.D Research Scholar)
- Editorial Board:** Dr. Anjum Tahira (Director ORIC), Dr. Rahat Ajmal (LCWU), Dr. Rehana Kausar (Chairperson Dept. of Urdu), Dr. Nasreen Mukhtar (Retd. Associate Prof. LCWU), Dr. Abida Hassan (Retd. Assistant Prof. LCWU), Dr. Samina Batool
- Advisory Board:** Prof. Dr. Dilshad Tiwana (Retd. Prof. Apwa College Lahore), Prof. Dr. Nabila Rehman (Chairperson Punjabi, Punjab University Lahore), Prof. Dr. Saeed Khawar Bhutta (Chairperson GCU Lahore), Dr. Sugra Sadaf (Director PILAC), Dr. Naveed Shahzad (Prof. Punjabi P.U Lahore), Prof. Dr. Arshad Iqbal Arshad (Diyal Singh College Lahore), Dr. Muhammad Munir (Chairperson Sargodha University), Parveen Malik (Chairperson Punjabi Adbi Board), Dr. Jaswinder Singh (Retd. Prof. Patiala University India), Prof. Dr. Dhanwant Kaur (Prof. Patiala Uni. India), Ajayb Singh Chattha (Chairman International Punjabi Conference Canada), Dr. Margoob Hussain Tahir (Prof. Osaka University Japan), Dr. Muhammad Idrees (Chairperson Punjabi, Patiala University India)
- Address:** Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan.
- Ph. No.** 042-99203806-297 +92-334-4050347
- E-mail:** parakhjournal@gmail.com, drmujahida@gmail.com
- Website:** www.parakh.ga
- Price:** Rs. 500/- (in Pakistan), US\$ 10 (Abroad)

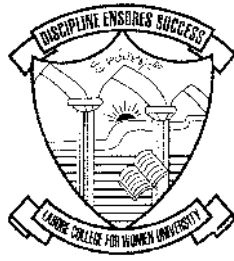
PARAKH

Issue 7

Jan. - June. 2022

Vol. 1

Serial No. 13

Patron-in-Chief

Prof. Dr. Bushra Mirza

Editor

Prof. Dr. Mujahida Butt

Department of Punjabi

Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan

2022

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University
Lahore (Pakistan) Vol: 7
Jan. -June 2022, pp

ਪਾਰਖ

ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਭਿਗ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ
ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ
ਮਹਿਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ)
ਲਈ: 7, ਜਨਵਰੀ-ਜੂਨ 2022, ਪੰਨੇ

ਡਾ. ਪਰਲਮੰਦਰ ਲਸੰਘ

ਅਣਗੌਲਿਆ ਸ਼ਾਇਰ – ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਲਹਿਮੀ (ਚੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਲਿਹੰਦੇ ਪੰਥਿ ਦੇ ਪਰਸੰਗ ਵ ਚਿ)

Abstract

17ਵੀਂ ਤੋਂ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਮਿਥ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਲ ਸਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਮਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਕਬੂਲ ਹੋਏ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੌਂਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਗਵਾਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵ ਚਿ ਪ੍ਰਗਤਿ ਸਕੌਂਕਿਆਂ ਲਈ ਸਵਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੌਂਕਾਰਾਂ ਵ ਚਿ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾ ਨਾਂ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਰੀ ਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਤਿਾਂ ਦੀ ਇੰਨੀ ਲਮੀ ਸਗਣਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵ ਚਿ ਸੁਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਸਕਤਿਾਨ ਦੇ ਅਦਬਕਾਰ ਅਲਤਾਫ਼ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਆਦਿ ਨਿ ਸਕ,

“ਅੱਜ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰਸ਼ਲਿਮ ਆਜ਼ਾਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸਨੌਕੇ ਸਜ਼ੋਂ ਸਪ੍ਰੈਂਡ ਵੱਚਿ ਬੈਠ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਭਿਠੀ ਵੱਡੀ ਮਨਿਵੀ ਸਲੀ-ਫੁਲ ਮਲੈਕ। ਰੱਬ ਨੇ ਇਸਕਤਾਬ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਸਕਤਾਬਾਂ ਵੱਚਿ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਸਦੌਤਾ।... ਪ੍ਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਲਮਾਂ ਪ੍ਰਫ਼ਰਕੇ ਮੁਲਿਮਾਨ ਇੱ ਨੇ ਤੇ ਫੁਲ ਮਲੂਕ ਪ੍ਰਫ਼ਰਕੇ ਮੇਮਨ ਬਣੇ ਨੇ।”(1)

ਧਰਮ ਪਾਲ ਸਾਗਿਲ ਅਨੁਹਿ ਮੀਆਂ ਮੁਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1246 ਸਜ਼ਿਰੀ ਅਤੇ 1826 ਈਵੀ ਨਿੰ ਵੱਚਿ ਤਿਹੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਜ਼ਲਹਾ ਮੀਰਪੁਰ, ਸਰਆਤਿ ਜਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਚਿ ਇੱਥੇ। (2) ਉਨਿੰ ਨੂੰ ਸਜ਼ਲਿਮ ਤਖ਼ਲਿ ਨਾਲ਼ ਮੀਆਂ ਮੁਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਜ਼ਲਿਮੀ ਆਂ ਕੇ ਵੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨਿੰ ਨੇ ਲਗਭਗ ਡੇਢ ਦਰਜਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ (17 ਰਚਨਾਵਾਂ), ਪੁਰ ਉਨਿੰ ਸਵਚੋ ਬੁਤੀਆਂ ਜਾਂ ਤੇ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ ਜਾਂ ਅਣਫ਼ਪੀਆਂ ਰਸੀ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਨਿੰ ਦੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਪ੍ਰਾਨਿ। ਉਨਿੰ ਦੀਆਂ ਸਲਤਿੰ ਸਵਚੋ ਫੁਲ ਮਲੂਕ, ਸਿੰ ਪ੍ਰੀਨੂੰ, ਸਿੰਟੀ ਮੀਵਾਲ ਤੇ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਰਿ ਸਕਤਾਬ ਗਿਲ ਨੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਪਾਲ ਸਾਗਿਲ ਰਿੰ ਆਪਣੀ ਸਕਤਾਬ ਮੀਆਂ ਮੁਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼-ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਵੱਚਿ ਬੁਤਿ ਜਤਨ ਕਰਕੇ ਫੁਲ ਮਲੂਕ, ਸਿੰਟੀ ਮੀਵਾਲ, ਕੀਦਾ ਬਰਦਾ ਅਤੇ ਨੌਰਸਿਗ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਉਨਿੰ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਾਠ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਕਰ ਆਪਣੀ ਸਕਤਾਬ ਵੱਚਿ ਛਾਸਪ੍ਰਾ ਹੈ। ਉਨਿੰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇੱ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿ:-

1) ਸਕੌਂ ਸਿੰਟੀ ਮੀਵਾਲ 2) ਤੁਫ਼ੀ ਮੀਰਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਗੌਸਿ-ਆਜ਼ਮ 3) ਤੁਫ਼ੀ ਹੁਲੀਆ ਮੁਅਜਜ਼ਾਤ ਜਨਾਬ ਰਿਵਰ ਕਾਇਨਾਤ 4) ਸਕੌਂ ਸੇਖ਼ ਨਿਆਨ 5) ਸ਼ੀਰੀ ਫਸਰਆਦ 6) ਨੌਰਸਿਗ ਸਿਆਲ (ਨੌਰਸਿਗ ਇਸ਼ਕ) 7) ਸ਼ੀ ਖ਼ਵਾਸਿੰ 8) ਸਮਰਜ਼ਾ ਸਿਬਿੰ 9) ਸ਼ਾਮਨੂਹਿ 10)

ਦਿਅਿਤੁਲ ਮੁਲਿਮੀਨ 11) ਗੁਲਜ਼ਾਸਰ ਫਕਰ 12) ਤਜ਼ਕਰਾ ਤਿਮੀ 13) ਸਿਰਿਫ਼ੀ ਸਿੰ ਪ੍ਰੀਨੂੰ 14) ਸਿਰਿਫ਼ੀ ਸਿਰ ਰਾਂਝਾ 15) ਫੁਲ ਮਲੂਕ ਬਦੀ ਜਮਾਲ 16) ਸ਼ਰਹਾ ਕੀਦਾ ਬਰਦਾ 17) ਪ੍ਰਜ ਗਜਿ ਵਗੈਰਾ। (3)

ਵਿਸਲਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਮੀਆਂ ਸਿਬਿ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਤਾਲੀਮ ਆਪਣੇ ਸਪ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰੀ ਗਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਫਰ ਉਨਿੰ ਨੂੰ ਵਿਵਾਲ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਵੌਂ ਬਕਾਇਦਾ ਮਦਗੌਂ ਭੇਸਜਆ ਸਗਆ ਸਜ਼ਬਿ ਫਿਜ਼ ਨਾਰਿਦੀਨ ਸਿਬਿ ਤੋਂ ਉਨਿੰ ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਤਾਲੀਮ ਗਿਲ ਕੀਤੀ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਸਿੰਫ਼ੀ-ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱ ਕਾਦਰੀ ਸਲਿਸਲਿ ਨਾਲ਼ ਸਿਬਿ ਗੌਦਿ ਨਿ। ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਦੌਦਿ ਨਿ ਸਕ, “ਇਨਹਾਂ ਦੇ ਸਪ੍ਰਿ ਪ੍ਰੀਰ ਗਾਜ਼ੀ ਕਲਾਦਿਰ ਉਰਫ਼ ਪ੍ਰੀਰ ਦਮੜੀ ਵਾਲਾ ਦੇ ਗੌਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਨਿ, ਕਾਦਰੀ ਸਲਿਸਲਿ ‘ਚੋ ਤੇ ਦੂਜੇ ਲਿਫ਼ਾ ਜ਼ਿਰਤ ਉਮਰ ਫਾਰੂਕ ਦੀ ਲੜਹੀ ‘ਚੋ ਨਿ।”4 ਆਪਣੇ ਸਪ੍ਰਤਾ ਦੇ ਗੌਦੀ ਮੀਆਂ ਸਿਬਿ ਨੂੰ ਦੇਣ ‘ਤੇ ਉਨਿੰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਵਾਲਾ ਦੇ ਇੱ ਤੋਂ ਫਿ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਦੌਤਾ।

ਮਨੌਤੋਂ ਸਕ ਮੀਆਂ ਮੁਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਰਿੰ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਲ ਪ੍ਰਾਉਣ ਲਈ ਖ਼ਿਤ ਤਪ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜ਼ਾਰੀ, ਬਾਤਨੀ ਇਲਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਸਿੰ ਤੋਂ ਕਥਿਰਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਲ ਤੈਅ ਕਰ ਆਪਣੇ ਮਿਕਾਲੀ ਫਕਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਲੇ ਅਤੇ ਸਗਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਵੱਚਿ ਕੋਈ ਉਜਰ ਨੀ ਕੀਤਾ।

ਮੀਆਂ ਮੁਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਇੱ ਗੁਲਾਮ ਮੁਮਿਦ ਪਲੇਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਤੇ ਲਿਫ਼ਾ ਨਿ। ਇੱ ਗੁਲਾਮ ਮੁਮਿਦ ਬਾਬਾ ਬੌਦੁ ਸ਼ਾ ਅਬਦਾਲ ਦੇ। ਇੱ ਸਿੰ ਬੌਗਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿਦਕ ਦਰਕਾਲੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੇ ਉੱ (ਐਨ ਗੋਜਰਾਨਿ) ਜ਼ਿਰਤ ਰਮਜ਼ੀ ਕਲਾਦਿਰ ਪ੍ਰੀਰ ਦਮੜੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਤੇ ਲਿਫ਼ਾ ਨਿ। ਦਰਬਾਰ ਵੱਚਿ ਮੀਆਂ

ਸਿਸਬਿ ਨੇ 14 ਵਰੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਆਪ੍ ਪ੍ਰੀਰ ਦਮੜੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਿਯਦ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਜੀਲਾਨੀ ਦੇ ਕੀਦੇ ਪ੍ਰੜਹਦੇ ਨੀ ਥਕਦੇ ਨਿ।

ਮੀਆਂ ਮੁੰਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਭਿ ਤੋ ਪ੍ਰਸਲਿੰ ਸਕੀਂ ਿਣੀ ਮੀਵਾਲ' ਸਲਸਆ। ਉਨਿੰ ਆਪ੍ਣੇ ਸਕੀਂ ਵ ਿਚ ਇੰ ਸਕੀਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਲਿੇ ਰਚਣੀਸਰਆਂ ਦਾ ਸਜ਼ਕਰ ਵੀ ਸਨਮਰਤਾ ਸਿਤਿ ਕੀਤਾ ਿ-

ਮਾਸਲਕ ਮੁਲੁੰਨਿ ਦਾ ਿਸਫ਼ਜ਼ ਬਹੁਰਿਦਾਰ,
 ਦੂਜਾ ਿਸਸਮ ਸ਼ਾੀ ਵ ਿਚ ਮੁਲਕ ਇਸਸ਼ਾਰਿ।
 ਫੇਰ ਵਲਾਇਤ ਸਸ਼ਅਰ ਦੀ ਲੈ ਲਈ ਅਸਮਿਦਯਾਰ,
 ਕਾਦਰ ਯਾਰ ਮੁੰਮਿਦਾ ਕੀਤੀ ਛੇਕੜਵਾਰ।
 ਸ਼ਾਇਰ ਭਲੇ ਜਨਿਨ ਤੇ ਕਰ ਕਰ ਗਏੁੰਨਿ,
 ਲਅਲ ਜਵਾਰਿ ਿਸਰਆਂ ਛੀਂਡੇ ਦਰ ਅੰਦਨ।
 ਬਾਰਾਂ ਿ ਸਤਰੀਤਿਰੀ ਸਜ਼ਿਰੀ ਅੰਦਿਰ ਿਨਿ,
 ਰਸਮਿਤ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਰ ਦੀ ਕੀਤਾ ਬਿਜ਼ ਚੰਮਿਨ। (3)
 ੁੰਨਿ ਨਾ ਰਸਆ ਰਸਿ ਸਗਆ ਨਾਵਾਂ ਵ ਿਚ ਸਾਿਬ,
 ਨਾ ਿਕੀ ਨਾ ਮਜ਼ਸਲਾ ਿ ਨਾ ਉੰ ਮੰਟਿ ਸ਼ਰਾਬ।
 ਗੋਂ ਕਲਵੰਤਿ ਨਾ ਦਾਰੀਏ ਨਾ ਉੰ ਤਾਰ ਰਬਾਬ,
 ਪ੍ਰੀਉ ਸ਼ਰਾਬ ਮੁੰਮਿਦਾ ਲਾਂਦਿ ਗਏ ਅਿਿਬ।

ਵਾਸਰੀ ਸ਼ਾ ਿ ਨੇ ਆਪ੍ਣਾ ਸਕੀਂ ਵੀ ਯਾਰਾਂ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ 'ਤੇ ਸਲਸਆ ਅਤੇ ਇੰਝ ਿ ਮੀਆਂ ਸਿਸਬਿ ਵੀ ਦਾੰਦਿ ਨਿ ਸਕ ਉਨਿੰ ਇੰ ਸਕੀਂ ਆਪ੍ਣੇ ਯਾਰ ਿਣੇ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ 'ਤੇ ਸਲਸਆ ਿ-

ਬਾਇੰ ਇੰ ਤਨੀਫ਼ ਦਾ ਿ ਿ ਸਕਿ ਜਵਾਨ,
 ੁਰਿਜੁਰਿਤੁਰਿਮਾ ਸਜ਼ਉਕਰ ਸ਼ੇਰ ਯਯਾਨ।
 ਿਣਾ ਮੁਕਿਮ ਬਦਨ ਉੰ ਸਜ਼ਉ ਿਮੀ ਨਿਦਾਨ,
 ਿਣੀ ਡਰਨ ਮੁੰਮਿਦਾ ਮਿਲਾ ਦੇਂ ਮੈਦਾਨ।

ਦਿਾ ਸਭਾਨੀ ਕਤੂਰੀਓ ਬੁਝਲ ਜੋੀ ਝੰਡ,
 ਸਮਯਗਾਂ ਵਾਂਗਣ ਅੱੀਆਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗਣ ਡੰਡ।
 ਮੇਰੀ ਉਂੀਗ ਦੇਂਤੀ ਆੀ ਪੈਦ ਕਮਾਲ,
 ਗਾਂ ਬਗਾਂ ਫਕੀਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰੇ ਉਂੀ ਨਾਲ।
 ਟਿਨੇ ਸਕੀਂ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਉਂੀਨੂੰ ਰੀਝ ਦਿਾ,
 ਗੱਲਿ ਕੋਂ ਕੋਈ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਅੱੋ ਲਾ ਦਿਾ।
 ਵਾਂਗਣ ਕਾਦਰ ਯਾਰ ਦੇ ਿੱਣੀ ਨਾਲ ਅਦਾ,
 ਦਿਾ ਮੁੰਮਿਦ ਯਾਰ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮ ਕਰਨ ਅਦਾ।

ਸਕੀਂ ਿੱਫੁਲ ਮਲੂਕ ਦਾ ਨੀਂ ਅਲਫ਼-ਲੈਲਾ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਣੀ ਹੈ। ਇੰ ਸਕੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਅਗੀ ਸ਼ਾੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵ ਿੱਚ ਹੁੰ ਅਫ਼ਜ਼ਾ ਦੇ ਨਾਮ ਿੱਠ ਸਵਚਰਦਾ ਸਗੀ। ਸਬਰਸਟਸ ਸਮਊਜ਼ੀਅਮ ਲੰਡਨ ਸਵੀਂ ਇਦਿ ਚਾਰ ਰਿਝੇ ਪ੍ਏ ਨਿ। ਸਜਨਿੰ ਸਵਚੇ ਇੱਕ ਦਾ ਰਿਝਾ ਿੱਟਰਲ ਿੱਟ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਪ੍ਸਟਆਲਾ ਸਵੀਂ ਵੀ ਸਪ੍ਆ ਿੱ-

- 1) ਸਕੀਂ ਿੱਫੁ-ਉਲ-ਮਲੂਕ 2) ਸਕੀਂ ਗੁਲੀਜ਼ਾ ਨਿਬਰ 3) ਸਕੀਂ ਜ਼ਿਾਰ ਗੁੰ ਵ ਬਾਦਸ਼ਾਸਿ ਸਮਰਿ 4) ਮੁਤਿਰਿ ਸਕੀਂ ਿੱਫੁ-ਮਲੂਕ (ਨਾ-ਤਮਾਮ) (4)

ਮਸਿਨਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਕ ਇੰ ਸਕੀਂ ਪ੍ਜਿਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ 'ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਸਬਰਸਟਸ ਸਮਊਜ਼ੀਅਮ ਦੇ ਰਿਸ਼ਝਾਂ ਤੋਂ ਇੰ ਨੂੰ 17ਵੀਂ ਦਿੀ ਦੇ ਅੰਤਿ ਦਾ ਅਨੁਮਾਸਨਆ ਸਗਆ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਮੁੰਮਿ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ 1863 ਈਵੀ ਵ ਿੱਚ ਆ ਕੇ ਇੰਨੂੰ ਪ੍ਜਿਾਬੀ ਰੰਗ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ -

ਮੁਲਕਾਂ ਥੀ ਮੰਗਵਾ ਸਕਤਾਬਾਂ, ਬਾਤ ਤਮਾਮੀ ਲੋੜੀ।

ਚੀਂ ਸਕਤਾਬਾਂ ਦੀ ਤੱਕ ਸ਼ਾਦੀ, ਸਕਿ ਸਾਦੀ ਕਰ ਜੋੜੀ।

ਇੰ ਸਾਦੀ ਵ ਿੱਚ ਮਤਲਬ ਬੁਤਿ, ਜੋੀ ਜਗ ਕੋਈ ਚਾਓ।

ਪ੍ਵੇ ਰੱਬਿ ਕਬੂਲ ਮੁੰਮਿਦ, ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਦਰਗਾਓ। (5)

ਇਨਿੰ ਚਾਰ ਸਕਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਸਨਸ਼ਸਚਤਤਾ ਨਾਲ ਆਣਿਾ ਅੰੀ ਹੈ। ਸਾਦੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਮਾਅਨਾ ਪ੍ਜਿਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਤੋਂ ਹੈ। ਪ੍ਸਲਿੋ ਪ੍ਸਲਿ ਪ੍ਜਿਾਬੀ ਨੂੰ ਹੈ ਸਾਦਿਵੀ ਆ ਸਦੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਸਿਸਬਿ ਤੋਂ ਪ੍ਸਲਿੰ ਇੰ ਸਕੀਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਰਿ ਗਵਾੀ ਨੀ ਸਮਲਦੀ ਅਤੇ ਉਨਿੰ ਚਾਰ ਸਕਤਾਬਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਬੁੰ ਨੀ ਸਜਨਿੰ ਦਾ ਸਜਕਰ ਉੰ ਕਰ ਗੋ ਨਿ। ਿੱ ਪ੍ਜਿਾਬੀ, ਸਾਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਵ ਿੱਚ ਇਦੀ ਕੋਈ ਦੀਂ ਨਾ ਪ੍ਦੀ ਿੱ ਕਰਕੇ ਇੰ ਸਕੀਂ ਨੂੰ ਿੱਡੇ ਤੱਕ ਪ੍ਜਿਾਉਣ ਦਾ ਸਾਗਿ ਮੀਆਂ ਸਿਸਬਿ ਸਰਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰੋ ਧਰਮ ਪਾਲ

ਸਾਗਿਲ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਆਦਿ ਨਿ ਸਕ ਉਨਿੰ ਿਮਿਣੇ ਇੰ ਸਕੀਂ ਦਾ ਫ਼ਾਰੀ ਆੰਗਿੰ ਵ ਿਚ ਫ਼ਸਪੁਆ ਿਫ਼ ਮਲੂਕ ਿੰ ਸਜਦਿ ਲੇਕਿ ਦਾਇਮ ਇਕਬਾਲ ਕਾਦਰੀ ਵੁੰ ਿ। ਉਨਿੰ ਇੰ ਸਕੀਂ ਮੀਆਂ ਸਿਬਿ ਤੋ ਿੰ ਲਿ ਬਾਅਦ ਸਲਸਿਆ ਿੰ। ਦਾਇਮ ਇਕਬਾਲ ਕਾਦਰੀ ਵੁੰ ਦੀਂਦਿ ਨਿ ਸਕ ਿ ਤੋ ਪ੍ਸਲਿੰ ਇੰ ਸਕੀਂ ਅਸਮਿਦਯਾਰ ਨੇ ਸਲਸਿਆ ਸਫਰ ਅਰੂੜਾ ਰਾਇ, ਲੁਤਫ਼ ਅਲੀ ਬਾਵਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਸਫਰ ਬਾਵਲ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੋ ਬਾਅਦ ਇੰ ਸਕੀਂ ਮੀਆਂ ਮੁੰਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਿੰ ਸਲਸਿਆ।

“ਇੰ ਸੀਘ ‘ਰਾਜ਼ੀ’ ਨੇ ਇੰ ਸਕੀਂ ਦੇ ਚਾਰ ਫ਼ਾਰੀ ਰਿਤ ਸਗਣਾਏ ਨਿ। ਉਨਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਮੁੰਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਨੀਂ ਸਦੀਂ, ਪ੍ਰ ਉਨਹਾਂ ਤੋ ਉੰ ਨੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਿਕੇਤ ਕੀਤਾ ਿੰ।... ਿਫ਼ ਮਲੂਕ ਤੇ ਬਦੀਅਉਲ ਜਮਾਲ ਦੀ ਗਾਥਾ ਕਵੀਆਂ ਵ ਿਚ ਬੁਤਿ ਲੋਕ-ਸਪੁਰਅ ਗੀ ਿੰ ਤੇ ਇੰ ਉੰਤੇ ਮਿੰ-ਮਿੰ ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕਲਮ ਚਲਾਈ ਿੰ। ਮੁੰਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੋ ਪ੍ਸਲਿੰ ਇੰ ਸਕੀਂ ਪ੍ਜਾਬੀ ਵ ਿਚ ਬਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਮੌਲਵੀ ਲੁਤਫ਼ ਅਲੀ ਬਾਵਲਪੁਰੀ ਵਲੋਂ 1781ਈ. ਵ ਿਚ ਅਤੇ ਉੰਦਿ ਸਪ੍ਫੋ ਮੌਲਵੀ ਅਮਿਦਯਾਰ ਮਰਾਲਵੀ (1768-1848) ਵਲੋਂ ਸਲਸਿਆ ਸਗਆ। ਇਨਿੰ ਦੋਂ ਤੋ ਵੀ ਪ੍ਸਲਿੰ ਗੀਵੀ ਨੇ ਦੀਂਦਿ ਵ ਿਚ ਇੰ ਸਕੀਂ 1625ਈ. ਵ ਿਚ ਰਸਚਆ।”6

ਇੰ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਜਾਬੀ ਦੇ ਰਿੇ ਪ੍ਰੀਤ ਸਕੀਂ ਸਵਚੋ ਿ ਤੋ ਵੱਡੀ ਿੰ। ਇੰ ਦੇ-ਤੁਕੇ ਬੈਤਾਂ ਵ ਿਚ ਰਚੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਸਕੀਂ ਸਵਚੋ ਇੰ ਸਕੀਂ ‘ਯੁਫ਼ਿ ਜੁਲੈਂ’ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਮੇਲ ਿਦਾ ਿੰ। ਸਮਥਿ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂ ਰਚਨਾ ਲਈ ਮੀਆਂ ਜੀ ਨੇ ਮਨਿਵੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਪਣਾਈ ਿੰ। ਇੰਨੂੰ ਪ੍ਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਕਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵ ਿਚ ਸੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਿੰ। ਇੰ ਸਕੀਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਫ਼ਿਰ-ਉਲ-ਇਸ਼ਕ ਿੰ। ਤੀਵੁਫ਼ ਤੇ ਫਕਰ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨਾਲ (6)

ਰੱਬ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਫ਼ਿਰ, ਆਂ ਪੈਂਡੇ, ਸਦਰੜ ਸਵਸ਼ਵਾਂ, ਸਨਮਰਤਾ, ਮਿਜਕ ਿਲਾਤ ਦਾ ਕਿਕੀ ਮਜ਼ਿਰ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਅਤੇ ਵਲਵਸਲਆਂ ਨੂੰ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਕੇ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਕਿਕੀ ਦਾ ਬਾਖ਼ੂਬ ਸਚਤਰਣ ਕੀਤਾ ਸਗਆ ਿੰ।

ਇੰਕ ਪ੍ਰੀ ਸਜੀਥੇ ਵਣਾਂ ਜਾਗਲਾਂ ਮੁੰਮਿਰ ਜਾਨਵਰਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਦਸਰਆਵਾਂ, ਮੁੰਦਿਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁੰਦਿਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸਜਕਰ ਦੇ ਉੰਥੇ ਿ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰਾਂ, ਮਿਜਕ ਗੁੰ ਰੀਤਾਂ ਅਤੇ ਵਸਮਿੰ ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਸਵਸਿਤਰਤ ਵਰਣਨ ਿੰ। ਇੰ ਤੋ ਇਲਾਵਾ ਦੇਵਾਂ ਪ੍ਰੀਆਂ, ਸਜੀਨਾਂ ਭੂਤਾਂ, ਦੇਣ ਲੋਕ ਦੇ ਰਿ ਨਜ਼ਾਸਰਆਂ, ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਆਸਦ ਦਾ ਜੀਵੀਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਸਗਆ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤ ਿਦਾ ਿੰ।

ਸਜੀਥੇ ਇੰ ਵ ਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਵੇਰਵੇ ਦਰਜ ਨਿ ਉੰਥੇ ਿ ਕਥਾ ਰੀ ਦੀ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਿੰ ਿੰ। ਭਾਵੇਂ ਦੁਰਿਅ ਕਾਫ਼ੀ ਕੀਤਾ ਸਗਆ ਿੰ। ਕਵੀ ਸਕੀਂ ਵ ਿਚ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਸਖ਼ਿਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮੁੰਚਿਤਾ ਜ਼ਾਰਿ ਕਰਦਾ ਿੰ। ਸ਼ਾਇਰ ਮਲਕਾ-ਿਤੂਨ ਦਾ ਧਰਮ ਭੈਣ ਬਣ ਸਸਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਪਿਰੀ ਦੇ ਸਮਲਾਪੁ ਲਈ ਕੀਤੀ ਚਾਰਾਜੇਈ ਨੂੰ ਸਵਤਿਰਤ ਸਬਆਨ ਕਰਦਾ ਿੰ। ਇੰ ਤੋ ਇਲਾਵਾ ਕਵੀ ਮਨੂੰਂ ਕਿਕਿਤ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹੀਚੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਵ ਰੂਪ ਵ ਿਚ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਟੂਕਾਂ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਿੰ ਅਤੇ ਮਨਮੋਕਿ ਸਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀਨੀ ਕਰਦਾ ਿੰ-

ਬੇਲਣ ਖੁਸ਼ ਆਵਾਜ਼ ਤਮਾਮੀ, ਰੰਗਿ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਬੇਲੀ,

ਇਕਨਾਂ ਕੁਕ ਉਚੇਰੀ ਆੀ, ਸਕਿਨਾਂ ਦੀ ਗਲ ਲੀ।

ਬੁਲਬੁਲ ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਬਾਰਾਂ ਬੋਲੇ ਖਿਨ ਜ਼ਿਰਾਂ,
ਕੈਦ ਈਆਂ ਵੱਚਿ ਸਪ੍ਰੀਜਰੇ ਸਜਿਰੇ, ਕਰਦੀ ਲਿਲ ਪੁਕਾਰਾਂ। (7)

ਪ੍ਰੀਤ ਰੂ ਤੇ ਸਪ੍ਰੀਜਰ ਜੁੱਗਿ, ਬੰਗਲਾ ਦੁਨੀਆ ਨਿਨਾ,
ਬਾਗ ਬਸਸਿਤ ਤੇ ਰੂ ਸ਼ਸਜ਼ਿਦਾ, ਯਾਰ ਲਕਾਇ ਯਗਾਨਾ।
ਪ੍ਰੀਤ ਵੇ ਸ਼ਸਜ਼ਿਦੇ ਤਾਈ ਸਮਠੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨਾਂ,
ਰਿਹੇ ਬੁਤਿ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰ ਬੋਲੇ, ਸਫਸਰਆ ਨੇਕ ਜ਼ਮਾਨਾ। (8)

ਇਤੋ ਇਲਾਵਾ ਮੀਆਂ ਸਿਸਬਿ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਲਤਿਾਂ ਵੱਚਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸਵਸ਼ੇ ਛੋਂ ਨਿ। ਸਜਨਿਾਂ ਵੱਚਿ ਸੂਫੀਆਨਾ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਖ਼ਾ ਥਾਂ ਨੇ। ਉਨਿਾਂ ਨੇ ਕਈ ਗੱਲਿਾਂ ਨੂੰ ਇੱਝ ਆਸਿਆ ਨੇ ਸਕ ਮਿਝਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਹਿ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਕੱਢਿ ਤਾਲੀ ਲਿਲ ਕਰਦੇ ਨਿ-

ਮਿਝ ਵਾਲੇ ਮਿਝ ਲੈਣਗੇ, ਰਿ ਗੁਝਾਂ ਵੱਚਿ ਪੁਤਲੀ,
ਫੇਲ ਨਾ ਰਮਜ਼ ਮੁਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ਾ ਦੋਂ ਕਿਕਤ ਉਤਲੀ।

ਮੀਆਂ ਮੁਮਿਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਅਲੋ ਤੁਫੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਫ਼ਰਾਖ ਸਦਲ ਇਨਾਨਿ ਨਿ। ਉਨਿਾਂ ਸਜੱਥੇ ਇਲਿਮੀ ਪ੍ਰੀਰਾਂ-ਪ੍ਰੈਗਥਿਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਥਿ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਨੇ ਉੱਥੇ ਉਨਿਾਂ ਆਪਣੇ ਸਬਥਿ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਾਦੂ ਸਮਸਥਿ ਸਵਚੋ ਵੀ ਚੁਣੇ

ਨਿ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਠਾਕਰ ਪੂਜਾ, ਰਾਮ, ਸ਼ਾਮ, ਕਾਨਿ ਆਸਦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋ ਉਨਿਾਂ ਗੀਨ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਬਾਖੁਬੀ ਕੀਤੀ ਨੇ। ਉਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵੱਚਿ ਨਾ ਪ੍ਰੈ ਕੇ ਵਿਚੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮੁਰੀਦ ਨਿ। ਉਨਿਾਂ ਆਪਣੇ ਸਕੀਂ ਵੱਚਿ ਸਵਆ ਵੇਲੇ ਸਮਰਿ, ਬਰਾਮਿਣ ਤੇ ਪ੍ਰੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਥੀਆਂ ਫੇਲਦੇ ਵੀ ਸਵਾਇਆ ਨੇ ਜੇ ਪ੍ਰੀਜਾਬ ਦੇ ਚਿਝੇ ਸਿਭਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਲਾਇਕ ਨਿ-

ਸਮਸ਼ਰ ਬਰਾਮਿਣ ਪ੍ਰੰਡਤ ਫੇਲਣ ਸ਼ਾਤਿਰਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਥੀ,
ਆ ਮੁਮਿਦ ਇਸ਼ਕ ਕਚਸਰੀ ਭਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਥੇਥੀ।
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਸਬਿ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਸਦਆਂ ਕਵੀ ਆਦਿਾਂ:-
ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਦਿਰ, ਬਾਤ ਕੀ ਯਕ ਰੰਗੀ
ਵਾਇਆ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਨਾ ਰੀਸਤ ਜਿਨ ਦੀ ਚੰਗੀ। (9)

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਦੇ ਭਿ ਤੋ ਪ੍ਰਸਲਿ ਗ਼ਜ਼ਲਗੋ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਨਿ। ਮੀਆਂ ਸਿਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਕੌਂ ਵ ਚਿ ਦਰਜਨਾਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਸਦੌਤੀਆਂ ਨਿ। ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਵ ਚਿ ਠੇਠ ਰਚਨਕਾਰੀ ਉਨਿੰ ਦਾ ਗਿਲਿੰ। ਸਜ਼ਬਿ ਉਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਬਬਿ ਠੇਠ, ਰਿਰਥਕ ਅਤੇ ਬੁ-ਪ੍ਰੀ ਰੂਪ ਵ ਚਿ ਵਰਤਦੇ ਨਿ ਉਥੇ ਿ ਉਨਿੰ ਆਪਣੇ ਸਕੌਂਸਿਆਂ ਵ ਚਿ ਪ੍ਰਤਰਾਂ ਅਨੁਰਿ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੌਰਿਤਾ ਅਤੇ ਸਵਲੌਣਿਤਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਂ। ਉਨਿੰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀਂ। ਉਨਿੰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਠੇਠ, ਟਕਾਲੀ, ਰਿਲ ਅਤੇ ਿ ਪ੍ਰਜਾਬੀਂ। ਉਨਿੰ ਤੌਵਿਫ਼ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਲਾਂ ਸਜ਼ਵੇਂ ਫ਼ਨਾਸਫਲ ਸੇਖ (ਗੁਰੂ ਵ ਚਿ ਲੀਨ ਠੇਠ), ਫ਼ਨਾਸਫਲ ਗੁਲ (ਮੁਹੰਮਦ ਗੁਲ ਸਿਬਿ ਵ ਚਿ ਲੀਨ ਠੇਠ), ਫ਼ਨਾਸਫਲਿ (ਗੌਬਿ ਵ ਚਿ ਅਭੇਦ ਠੇਠ) ਆਸਦ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸਦੌਤੇ ਨਿ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਕਾਰ ਰਚਨਾ 'ਫੁਲ ਮਲੂਕ' ਿੰ। ਇੰ ਸਕੌਂ ਉਨਿੰ 33 ਗਿਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵ ਚਿ ਪ੍ਰਿਰਨ ਕੀਤਾ। ਉਨਿੰ ਦੀ ਇੰ ਇਕੌਲੀ ਰਚਨਾ ਿ ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਸਿਤਿ ਨੂੰ ਸਦੌਤਾ ਵਡਿ ਤੋਡਿ ਸਗਸਣਆ ਜਾ ਕਿਦਾ ਿ। ਇਦਿ ਸੁਰੂਆਤੀ ਬੈਤ 9128 ਨਿ ਸਜ਼ਨਿੰ ਵ ਚਿ ਮਗਰੋਂ ਧਿ ਕਰਕੇ ਰਿ ਵਾਧਾ ਕਰ ਇਨਿੰ ਦੀ ਸਗਣਤੀ 9190 ਤੌਕ ਪ੍ਰਿਚਿ ਗਈਂ। ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਿਰੌਥਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਇੰ ਸਕੌਂ ਨਿ ਸਜ਼ਨਿੰ ਤੋਂ ਿਨੂੰ ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਯਕੀਨ ਜ਼ਿਦਾ ਿ। ਮਸਿਨਆ ਜਾਂਦਾ ਿੰ ਸਕ ਉਨਿੰ ਦੇ ਗਿ ਵ ਚਿ ਇੰਨੀ ਬਸਰਿ ਆ ਗਈ ਿ ਸਕ ਜੇ ਉਂ ਖ਼ਤ ਵੀ ਸਲਦਿ ਤਾਂ ਸਸ਼ਅਰਾਂ ਵ ਚਿ ਿ ਸਲਾਂ ਜਾਂਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਲੇਕਿੰ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਿੰ ਸਕ ਉਨਿੰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਲਤਿੰ ਵ ਚਿ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਅਤੇ ਦੁਰਿਓ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹਿਦਾ ਿ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨਿੰ ਦੀਆਂ ਸਲਤਿੰ ਦਾ ਕੌਦਿ ਸਕੌਂ ਪ੍ਰੀ ਵੀ ਉਣਾ ਨੀਂ। ਉਨਿੰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨਿੰ ਦੀਆਂ ਸਲਤਿੰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਬਣਦੀ ਥਾਂ ਨੀਂ ਸਮਲੀ। ਉਰਦੂ ਪ੍ਰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਆਲੋਚਕਾਂ ਉਨਿੰ ਦਾ ਬਣਦਾ ਸਿਤਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇੰ ਸਰਣ ਉਦੋਂ ਉਂਤਸਰਆ ਜਾਪਦਾ ਿੰ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਸਕਤਿਤਾਨੀ ਲਸੌਦਿ ਪ੍ਰਜਾਬ ਦੇ ਅਦਬਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਿਲਾਂ ਕਰ .

ਵਾਸਰਾ ਸ਼ਾ ਰਿਲੇ ਦਾ 'ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼' ਸਵਸੇਸ਼ ਨਬਿਰ ਕੌਸਿਢਆ। ਉਨਿੰ ਇੰ ਕਾਰਜ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਲੇਕਿੰ ਤੋਂ ਲੇ ਸਲਵਿਏ, ਸਚੌਠੀਆਂ ਸਲੀਆਂ, ਇੰਟਰਸਵਉ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਲਤਿੰ ਦਾ ਮੁਤਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਲਤਿੰ ਉਂਤੇ ਲਸੌਦਿ ਪ੍ਰਜਾਬਿ ਵ ਚਿ ਅਨੇਕਾਂ ਿ ਐਮਿ. ਸਫਲ ਅਤੇ ਪੀਐਚ.ਡੀ ਪ੍ਰਿਥਰ ਦੀਆਂ ਜਿੰ ਿ ਚੁੌਕੀਆਂ ਨਿ ਅਤੇ ਠਿ ਵੀ ਅਸਜਾ ਕਮਿ ਜਾਰੀ ਿੰ। ਚੜ੍ਹਦੇ ਪ੍ਰਜਾਬਿ ਵਾਲੇ ਉਨਿੰ ਨੂੰ ਉਂ ਬਣਦਾ ਮਾਣ ਸਿਤਕਾਰ ਨੀਂ ਦੇ ਕਿ ਸਜ਼ਦਿ ਉਂ ਕਿਦਾਰ ਨਿ ਅਤੇ ਇੰ ਮਾਮਲੇ ਵ ਚਿ ਲਸੌਦਿ ਵਾਸਲਆਂ ਬਾਜ਼ੀ ਮਾਰੀਂ। ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਇੰਤਕਾਲ 31 ਜਨਵਰੀ, 1907 ਨੂੰ ਿਇਆ ਅਤੇ ਉਨਿੰ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਝਿਹੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਵੀਂ ਬਣੀ ਿਈਂ। ਭਾਵੇਂ ਉਨਿੰ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪ੍ਰਜਾਬਿ ਵਾਲੇ ਸਵਾਰਿ ਗਏ ਠਿ ਪਰ ਲਸੌਦਿ ਪ੍ਰਜਾਬਿ ਵਾਲੇ ਉਨਿੰ ਦੀ ਯਾਦ ਵ ਚਿ ਠਿ ਵੀ ਉਰਾ ਮਨਾਉਦੇ ਨਿ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਧਰਮਪਾਲ ਸਾਗਿਲ (ਡਾ.) (ਪ੍ਰਿੰਪਾ.), **ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਵਿਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ**, ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ਼ ਆਰਟ ਕਲਚਰ ਐਂਡ ਲੈਗਵੇਸਜਜ਼, ਜੰਮੂ, 1981, ਪ੍ਰੀ-1
2. ਓਹੀ, ਪ੍ਰੀਨਾ-2
3. ਓਹੀ, ਪ੍ਰੀਨਾ-16
4. ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ, ਚੌਧਰੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਫਜ਼ਲ ਿ (ਪ੍ਰਿੰਪਾ.), ਰਘਬੀਰ ਸਾਧਿਯ ਭਰਤ (ਸਲਪੀ.), **ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦਾ ਤਜਕਰਾ**, ਪ੍ਰੀਜਾਬੀ ਿਸਤਿ ਅਕਾਡਮੀ, ਲੁਸਧਆਣਾ, 2013, ਪ੍ਰੀਨਾ-238
5. ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਸਜਮਿਲੀ, ਸਪੁਆਰ ਸਾਧਿਯ (ਡਾ.), **ਲਕੌਸਾ ਸੈਫ ਮੁਕਿ**, ਭਾਸ਼ਾ ਸਵਭਾਗ ਪ੍ਰੀਜਾਬ, ਪੁਸਟਆਲਾ, 1992, ਪ੍ਰੀ-79
6. ਓਹੀ, ਪ੍ਰੀ-41
7. ਓਹੀ, ਪ੍ਰੀਨਾ-223
8. ਓਹੀ, ਪ੍ਰੀਨਾ-225
9. ਓਹੀ, ਪ੍ਰੀਨਾ-99

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University
Lahore (Pakistan) Vol: 7
Jan. -June 2022, pp

ਪਾਰਖਿ

ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਭਿਗ ਜਰਨਲ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ
ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ
ਮਹਿਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ)
ਲਈ: 7, ਜਨਵਰੀ-ਜੂਨ 2022, ਪੰਨੇ

ਡਾ. ਅਜੀਤ ਰਸੰਘ ਕੋਟਕਪੂਰੀ
ਡਾ. ਕਰ ਆਣ ਰਸੰਘ ਕਰ ਆਣ

ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਮੁੜਾਂ ਝਿਟੜੇ ਤੋ

Abstract

Heer Waris Shah tells us that Waris had a much bigger and noble goal in front of him in composing Heer. He advanced forward the classical Punjabi tradition and his whole story is structured around it. He differs from other classical poets by converting the philosophy to a social drama. He adopted the plot of a well known Punjabi folklore of Heer Ranjha. Being a keen and sensitive observer he could not stay silent about the social ills prevalent around him in his society. He used a host of characters of the story to bid his calling. These characters were living and acting in real lives around him. Until Heer's marriage Ranjha had not negated the social boundaries because he was still hoping to get her. But after the marriage his hopes are dashed. He negates entirely and is done by going to jogi's place having his ears pierced and wrapping himself in ashes. But having Ranjha refuse jogi's advice to consider every young woman a sister or an elder a mother. Waris lays down another condition of real knowledge. Real knowledge must be tested within the social order based on material evidence. Waris Shah made it clear that Panj Peers or Jogi may symbolize the human being's struggle, but they cannot change the course of history. It means that love may be a struggle to change society, but it does not guarantee social change.

ਹੀਰਿ ਝਿੜੇ ਦੇ ਰਕਸੇ ਨੂੰ ਬੈਤਾਂ ਰਵਚ ਰ ਖਣ ਤੋ ਪਰਹ ਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰੀਤ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਰਵਤਾ ਦੀ ਮਾ
ਰ ਰਵਚ ਪੌਇਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ | ਇਹ ਕੰਮ ਕਨਿ ਵਾਰ ਆਂ ਰਵਚ ਦਮੇਦੀ (ਸਮਾਂ 1486 ਈ ਤੋ 1568 ਈ) ਦਾ
ਨਾਮ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋ ਉਪਿਆਓਦਾ ਹੈ | ਰੀ ਇਸੇ ਤੀ ਰਵਚ ਅਰਹਮਦ ਗੁਜ਼ਿ (ਸਮਾਂ 1692 ਈ) ,ਗੁਦਿਸ ਗੁਣੀ
(ਸਮਾਂ 1706 ਈ),ਮੀਆਂ ਅਵਾਨ (ਸਮਾਂ 1710 ਈ) ਨਾਬੀਨਾ ਕਵੀ ਮੁਕਰਬ (ਸਮਾਂ 1746 ਤੋ 47 ਈ) ਆਓਦੇ

ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਹਮਦ ਗੁੱਜਰੀ ਪਰਹਾਰ ਕਵੀ ਸੀ ਰਜਸ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬੈਠਾਂ ਰਵਚ ਰ ਰਖਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਧਤਿਪੁੰ ਰਪੁੱਛੋ ਮੁਕਰਬ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਹੁੱਥ ਇਸ ਰਕੁੱਸੇ ਉਪੀ ਅਜਮਾਇਆ ਰਜਸ ਨੂੰ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਈ ਨਮੂਨਾ ਬਣਾਇਆ।¹

ਅੱਜ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਕੋਦੀ ਰਹੁੱਸਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਈ ਅੱਜ ਤਕ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੀ ਹੀ ਦਾ ਰਕੁੱਸਾ ਰ ਰਖਆ ਰਗਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੀਤਾਂ ਰਵਚ ਅਤੋਕ ਗੀਤਾਂ ਰਵਚ ਵੀ ਹੀ ਦਾ ਰਬੰਬ ਵਰਿਤਆ ਰਗਆ ਹੈ। ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰਆਚਾਰੀ ਦੀ ਿੜਹ ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਹੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੁੱਕੀ ਪਰੀਤ ਤੇ ਪੁਣਿ ਗੁੜ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੁਣਿ ਤੇ ਰਮੁੱਠੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਆਵਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੇ ਸੇਮੇ ਵੀ ਉਤਨੇ ਹੀ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਰਵਸਰਤਰਤ ਹਨ।

ਅਨੇਕਾਂ ਰਕੁੱਸੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀ ਦਾ ਕੋਦੀ ਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਰਕਸਮ ਨਾ ਹੀ ਨੂੰ ਿੜੇ ਕੋਂ ਖੋਹ ਹੀ ਈ ਹੈ ਰਕਓਰਕ ਅੱਜ ਹੀ ਨੂੰ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਵਾਰਸਿ ਤਕ ਹੀ ਨੂੰ ਪੁਜਰਦਆਂ ਉਸ ਹੀ ਨੂੰ ਅਮਕਿਥਾ ਮੰਰਨਆਂ ਜਾਣੁੰਗ ਰਪਆ ਸੀ। ਰਕਓ ਜੇ ਵਾਰਸਿ ਦੀ ਹੀ ਅੰਦੀ। ਸਿ ਰਨਵੇਕ। ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਕਾਨਿ ਇਹ ਹੈ ਰਕ ਵਾਰਸਿ ਕੇਵ ਇੱਕ ਰਕੁੱਸਾਕਾਰੀ ਨਹੀ ਹੈ ਉਹ ਇੱਕ ਦਾਰਨਸਵੀ ਵੀ ਹੈ। ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਅਠਾਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਸਰਆਚਾਰੀ, ਆਰਿਥਕਤਾ ਅਤੇ ਜਿਨੀਤਕ ਰਦਰਸ਼ ਦਾ ਪਰਮਾਰਣਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ।

ਸਿ ਤੋਂ ਪੁਣਿ ਵਿਇਤ ਰਜਹੜੀ ਬੋਰਚਸਤਾਨ ਤੇ ਅਗਿਾਰਨਸਤਾਨ ਰਵਚ ਵੀ ਆਮ ਪਰਚਰ ਤ ਹੈ ਤੇ ਰਜਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਡੀ. ਮੈਂ ਨੇ ਅਸ ਅਬੀ ਰਵਚੋ ਅੰਗੋਜ਼ੀ ਰਵਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਕਿ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਜਸ ਦਾ ਹਵਾ ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਰਸੰਘ ਨੇ ਵੀ ਰਦੁੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਬੀ ਇਸ ਤੀ ਸੰਕੇਤ ਰਦੰਦਾ ਹੈ

ਜਦੋ ਹੀ ਗੁਮਾਨਣ ਆਹੀ
ਸੁੱਰਦਆਂ ਸੁੱਦ ਨਾ ਦੇਦੀ।
ਸੁੰਜੀ ਇਸ਼ਕ ਕੀਤੀ ਦੀਵਾਨੀ,
ਆਈ ਝ ਰਚੋਦੀ।
ਸ਼ੀਹਾਂ ਦੀ ਅਸਵਾੀ ਕਦੀ,
ਨਾਗਾਂ ਚੇਟ ਮੋਦੀ।
ਮੁੱਕੇ ਦੇ ਰਵਚ ਰਡਠੀ ਫੁਕੀ,
ਗਿਖੜੀ ਵੰਡੋਦੀ।²

ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰੀ ਚਿਨਾ ਹੀ 1180 ਰਹਜੀ ਰਵਚ ਕੀਤੀ ਰਜਸ ਨੂੰ ਈਸਵੀ ਰਵਚ ਬਦ ਠ ਈ ਹੇਠ ਰ ਰਖਆ ਆਸਾਨ ਢੰਗ ਵਤਿ ਕੇ ਇਸ ਤੀ ਬਦਰ ਆ ਰਗਆ ਹੈ -

$$\begin{aligned} 1180 \text{ ਰਹਜੀ} &= 1180 \text{ ਦਾ } 97\% + 622 \\ &= 1144-45 + 622 \end{aligned}$$

= 1766-67 ਈਸਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕਰਿਬਕਰਮੀ ਰਵਚ ਤਬਦੀ ਕਨਿ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਰਵਚ 57 ਜੋੜ ਕੇ 1823 ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਈ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਕਾਵ ਰਕਸਾ 1180 ਰਹਜੀ ਅਥਿਤ 1767 ਈਸਵੀ ਜਾਂ ਰਬਕਮੀ 1823 ਰਵਚ ਰਿਚਆ ਦੁੱਰਸਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਰ ਖੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ

ਸੰਨ ਯਾਗਿ ਸੈ ਅਸੀਆ ਨਬੀ ਰਹਜਤਿ,
ਮੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰਵਚ ਰਤਆਹਿ ਹੋਈ ।

ਜਦੋਂ ਰਕ ਕੁਝ ਹੁੱਥ ਰ ਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਗੁਮਿਖੀ ਰਵਚ ਸਨ ਵਿੱਚੋਂ ਿਸੀ ਰਵਚ ਉਪ ਦਿ ਹੋਈਆਂ ਦੇ ਰ ਖਾਗੀ
ਵੀ ਟਪਾ ਖਾ ਗਏ ਡਾਕਟਰ ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਿਮਕਾ ਰਵਚ ਦਜਿ ਅਨੁਸਾਗਿ ਇੱਕ ਹੁੱਥ ਰ ਖਤ ਰਵਚ ਜੋ 1821
ਈਸਵੀ ਵੀ ਹੈ ਰਵਚ ਗੁਮਿਖੀ ਰਵਚ ਰ ਰਖਆ ਰਮਰ ਆ ਰਕ -

ਸੁਣ ਯਾਗਿ ਸੈ ਅਸੀਆਂ ,
ਬਤੀਆ ਸੰਮਤਾਂ ਤੇ ਰਹਜਤਿ
ਅਤੇ 1827 ਵੀ ਰ ਖਤ ਵੀ ਇਸ ਤਾਂ ਹੈ -
ਸੰਨ ਯਾਗਿ ਸੈ ਅਸੀਆਂ ਤਦੋਂ ਆਹਾ ,
ਮੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰਵਚ ਹੀ ਹੋਈ।
ਅਠਾਗਿ ਸੈ ਬਤੀਆਂ ਸੰਮਤਾਂ ਦਾ ,
ਇਸੇ ਤਾਂ 1856 ਈਸਵੀ ਵੇ ਨੁਸਖੇ ਰਵਚ ਇਹੋ ਤਾਗਿਖ ਇੰਝ ਅੰਰਕਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ
ਦਰਹਸਤ ਸੋ ਅਸੀਏ ਬਣੀ ਰਹਜਤਿ
ਸਤਾਗਿ ਸੈ ਰਬਆਸੀਆਂ ਸੰਮਤ -
ਿਸੀ ਔਖਾਗਿ ਵੇ ਹੁੱਥ ਰ ਖਤ ਨੁਸਖੇ ਰਵਚ ਦੇਵੇਂ ਸੰਮਤਾਂ ਦੀਆ ਤੀਕਾਂ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀ
ਜਾਪਦੀਆਂ -
ਸੰਨ ਯਾਗਿ ਸੈ ਅਸੀਆਂ ਨਬੀ ਰਹਜੀ ,
ਅਠਾਗਿ ਸੈ ਤੇ ਬੀਸੀਆਂ ਸੰਮਤਾਂ ਦਾ
ਇਸ ਪਰਕਾਗਿ ਇਕ ਹੋਂ ਵੀ ਪੁਾਣੇ 1834 ਈਸਵੀ ਰਵਚ ਿਸੀ ਔਖਾਗਿ ਰਵਚ ਰ ਖੇ ਕ ਮੀ
ਨੁਸਖੇ ਰਵਚ ਇਹ ਤਾਗਿਖਾਂ ਇਓ ਰਮੀਆਂ ਹਨ -
ਸੰਨ ਰਹਜੀ ਸੈ ਯਾਗਿ ਸੀ ਤਦੋਂ ਆਹਾ
ਸਤਾਗਿ ਸੈ ਬਸਿ ਉਪਤਿ ਔਸੀ ,
ਜਿਜੇ-।

ਉਪੱਕਿਤ ਸਾਰਿਆਂ ਵੇਰਿਵਆਂ ਤੋਂ ਰਕਸੇ ਵੀ ਖੇਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੇਧ ਨਹੀ ਰਮ ਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਈ ਹੀ
ਸ਼ਾਇਦ ਇਨਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਤੀਖਾਂ ਰਵਚ ਇਕਸਾਤਿ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕੀ ।

ਪਤ੍ਰਿ ਇਸ ਗੁਥੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਇਬਰੇਗੀ ਰਵਚ ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਰਸੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਤਨ
ਸਦਕਾ ਪਾਰਕਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉਚੇਚੇ ਤੋਂ ਤੇ ਮੰਗਵਾਏ ਗਏ ਿਸੀ ਔਖਾਗਿ ਵੇ ਕ ਮੀ ਨੁਸਖੇ (1844 ਵੀ ਰ ਖਤ) ਨੇ

ਸੁ ਝਾ ਰਦੁੱਤਾ । ਉਥੇ ਸਬੰਰਧਤ ਬੰਦ ਰਵਚ ਇਹ ਤੀਖਾਂ ਇੰਜ ਰਦਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਮੀਆਂ ਰਜਨਹਾਂ
ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੌ ਿਮਿ ਿਖੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਸੰਨ ਯਾਗਿ ਸੈ ਅਸੀਆਂ ਸੀ ਨਬੀ ਰਹਜਤਿ ,
ਮੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰਵਚ ਰਤਆਹਿ ਹੋਈ ,
ਅਠਾਗਿ ਸੋ ਤੇਈਸੀਆਂ ਸੰਮਤਾਂ ਦਾ ,
ਜਿਜੇ ਰਬਕਮਿਜੀਤ ਦੇ ਸਾਹਿ ਹੋਈ ।

ਰਪਆ ਦੇਸ ਦੇ ਰਵਚ ਹੈ ਬਹੁਤਾ ,
 ਹਰਿਕਸੇ ਦੇ ਹੁੱਥ ਤ ਵਾਹਿ ਹੋਈ ।
 ਜਦੋਂ ਦੇਸ ਦੇ ਜੁੱਟ ਸਦਿਹਾ ਹੋਏ ,
 ਘੋਂ ਘੀ ਨਵੀ ਸਕਿਹਾ ਹੋਈ ।
 ਅਸ਼ੀ ਖਾਬਿ ਕਰਮਨ ਤਾਜੇ,
 ਰਜਮੀਦਾ ਨੂੰ ਵੁੱਡੀ ਬਹਾ ਹੋਈ ।
 ਚੋਂ ਚੋਧੀ , ਯਾਨੀ ਪਾਕ ਦਾਮਨ ,
 ਤਿ ਮੰਡੀ ਇਕ ਤੋ ਚਾ ਹੋਈ ।

ਇਸ ਰਵਚ ਰਹਜੀ ਸੰਮਤ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮੁਤਾਰਬਕ ਰਬਕਰਮੀ ਸੰਮਤ ਜਹਿਦਾ ਅੰਕਰੜਾਂ ਰਵਚ ਵੀ ਰਦੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਅਸ ਰਵਚ ਠੀਕ ਬੈਠਦਾ ਹੈ । ਉਪਾ ਅੰਕਰੜਾਂ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕੀ ਕੇ ਵੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀ ਰਦਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਰਗਆ ਰਕ ਵਾਰਸਿ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਿਨਾ ਨੂੰ 1180 ਰਹਜੀ, ਅਥਿਤ ਸੰਮਤ 1823 ਰਬਕਰਮੀ ਜਾਂ 1767 ਈਸਵੀ ਰਵਚ ਰ ਖੀ ਗਈ ਸੀ । 3

ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਰਜਸ ਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦੀ ਰਕਸਾਨ ਰਵਦੋਹਿ ਤੇਜੀ ਨਾ ਹੋ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵੇਂ ਰਕਸਾਨ ਰਮਸ ਸਦਿਹਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤਾਕਤ ਤਿ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਮੁਗਾਂ ਦੀ ਕੋਦੀ ਸਤਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਗਗਿ ਮੁਗਾਂ ਹੁੱਥੋ ਰਨਕ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਇਥੇ ਸਦਿਹਾ ਦਾ ਆਪਸੀ ਟਕਾਅ ਰਸਖੀ ਨੂੰ ਛੋਹਣੁਗਾ ਕੁਝ ਜੁੱਟ ਸਦਿਹਾ ਰਸੁੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁਸ ਮਾਨ ਵੀ ਸਨ । ਬਹੁਤੇ ਜਾਗੀਦੀ ਚੋਧੀ ਸਦਿਹਾ ਮੁਸ ਮਾਨ ਸਨ ਪਤੂ ਹੇਠੀ ਰਕਸਾਨੀ ਰਵਚ ਮੁਸ ਮਾਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਨਿ ਉਹ ਉਤਨੇ ਤਾਕਤਵੀ ਨਹੀ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਰਜਤਨੇ ਰਸੁੱਖ ਸਦਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਅੰਦੀ ਜੁੱਟ ਸੁੱਰਆਚਾ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਉਘਾੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਦਿਾ ਹੈ ।

ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ਜੰਰਡਆ ਾ ਸ਼ੇ ਖਾਨ ਰਜ਼ ਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁ ਪਰਹਾਂ ਗੁਜਾਵਿਾ ਰਵਚ 1720 ਈਸਵੀ ਰਵਚ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਆਪਣੀ ਮੁਢੀ ਰਸਰਖਆ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਪੰਡ ਰਵਚ ਹੀ ਗਰਰਹਣ ਕੀਤੀ । ਮੁਸ ਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦੀ ਸਯਦ ਘਾਣਾ ਪਰੜਹਆ ਰ ਰਖਆ ਘਾਣਾ ਸਮਰੜਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਸ ਸਯਦ

ਘਾਣੇ ਨਾ ਸਬੰਰਧਤ ਸੀ । ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਅ ਮੁੱਕੀ ਦਾ ਉਤੀ ਅਰਧਕਾੀ ਸੀ ਰਜਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤੀ ਸਯਦ ਬਦੁਦੀਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁੱਦੀ ਸੀੀ ਸੀ । ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਪਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁ ਸ਼ੇ ਸ਼ਾਹ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਮ ਬਾਨੂ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਮਾਪੇ ਉਸ ਵਕਤ ਅੁੱਹ ਨੂੰ ਰਪਆਂ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਾ ਛੋਟੀ ਉਮੀ ਰਵਚ ਹੀ ਸੀ ।

ਉੱਚ ਦਜੇ ਦੀ ਰਵਰਦਆ ਦੀੜ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਚ ਰਸਰਖਆ ਈ ਕਸੂੀ ਰਵਚ ਮੰ ਵੀ ਗੁ ਮ ਮਤਿਜੀ ਦੇ ਮਦੁੱਸੇ ਰਵਚ ਰਿਜਆ ਰਗਆ । ਅਕਮਿ ਸ਼ੇਖ ਦੇ ਅਨੁਸਾ ਇਹ ਮਦਸਿਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਵਸ਼ਵ ਰਵਰਦਆ ਦੇ ਦਜਿ ਖਿਦਾ ਸੀ । ਪਤੂ ਮਦਸਿਾ ਤਾਂ ਮੁੱਠ ਦੇ ਪੁੱਧਾ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਰਜਥੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਰਸਰਖਆ ਰਦਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਈ ਮਦਸਿਾ ਰਵਸ਼ਵ ਰਵਰਦਆ ਾ ਤਾਂ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਕਸੂੀ ਸ਼ਰਹੀ ਅੰਦੀ ਪਰਤੀਧੀ ਰਧੀ ਤਕਿ ਦੀ ਗੁੱ ਕਰਿਦਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਰਹੀ ਰਵਚ ਬਹੁਤ ਤੀ ਦੇ ਰਵਰਗਆਨਾਂ ਨਾ ਸਬੰਰਧਤ

ਰਸਰਖਆ ਵੀ ਰਦੁੱਤੀ ਜਾਇਆ ਕਦੀ ਸੀ | ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਮਕਾੀ ਬਾਬਾ ਬੁ ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਕਸੂਰਵਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ | ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਹਿ ਕਸੂਰ ਅੰਦੀ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰਗਆਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹਰਥਆਓਦਾ ਹੈ |

ਰਜਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸਤ ਰਮੁੱਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀਂਦਾ ਰਕੁੱਸਾ ਰ ਖਣ ਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਦ ਮਾ ਕ ਹਾਂਸ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਰਜਹੜਾ ਝੰਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ | ਇਹ ਵੀ ਸੀਵਿ ਹੈ ਰਕ ਸ਼ਾਇਦ ਵਾਰਸਿ ਝੰਗ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਰੁਗੋਰ ਕ ਸਰਥਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੇ ਉਹ ਹੀਂ ਤੇ ਇਝੇ ਰਵਚੀ ਪੀਢੀ ਰੀਢ ਨੂੰ ਅਤੇ ਬੇਰ ਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰੁਗੋਰ ਕ ਪੁਿ ਰਵਚ ਸਮਝ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਨਿ ਉਹ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਰਿਝਆਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਤੀ ਅਤੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਦਿਦਾ ਹੈ | ਯਾੀ ਵੋਂ ਰੁੱਖੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਇਸ ਤੀ ਕ ਮ ਬੁੱਧ ਕਦਿਦਾ ਹੈ ਰਕ

ਯਾੀ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਆਣ ਸੁਆ ਕੀਤਾ ,
ਇਸ਼ਕ ਹੀਂਦਾ ਨਵਾਂ ਬਣਾਈਏ ਜੀ |
ਏਸ ਪਰੇਮ ਦੀ ਝੋਕ ਦਾ ਸਿਰਕਸਾ ,
ਜੀੀ ਸੋਹਣੀ ਨਾ ਸੁਣਾਈਏ ਜੀ |
ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸੁੱਜਣਾ ਰਪਆਰਿਆ ਦਾ ,
ਰਕੁੱਸਾ ਅਜਬ ਬਹਾੀ ਦਾ ਜੋਰੜਆ ਏ |
ਰਕੀ ਜੋੜ ਰਕ ਖੂਬ ਦੁੱਸਤ ਕੀਤਾ ,
ਨਵਾਂ ਰੁੱਗੁ ਾਬ ਦਾ ਤੋਰੜਆ ਏ |4

ਵਾਰਸਿ ਦੀ ਹੀਂ ਨੂੰ ਕੇਵ ਰਕਸਾਕਾੀ ਵਜੋ ਪੇਸ਼ ਨਹੀ ਕਦਿਦਾ ਇਸੇ ਕਾਨਿ ਉਸ ਦੀ ਹੀਂ ਕਥਾ ਰਵਚੀ ਹੀਂ ਨਹੀ ਹੈ ,ਰਕਓ ਜੋ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਹੀਂ ਇਝੇ ਦੇ ਰਕਸਾ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰਹ ਂ ਵੀ ਰ ਰਖਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ | ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਗਆਨ ਦੇ ਸੰਦ ਵਤਿ ਕੇ ਹੀਂ ਨੂੰ ਤੀਸ਼ ਕੇ ਇਕ ਚਟਾਨ ਰਵਚੋ ਕੁੱਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਦਿਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਅੰਦੀ ਖੁੱ ਪਾ ਹਿ ਹੀਂ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਕਤਵ ਹੀਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਦਿਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਝੇ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਾਤੀ ਵਜੋ ਪਰਗਟ ਕਦਿਦਾ ਹੈ ਰਜਸ ਦੇ ਅੰਦੀ ਮਦਿਦਾ ਵੀ ਹੈਕੜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਂ ਤੋਂ ਰਕਨਾੀ ਕੀ ਆਪਣਾ ਮਦਿਦਾਵਾਂ ਪੁੱਖ ਹੀ ਰਵਖਾਉਦਾ ਹੈ | ਜਦੋਂ ਰਕ ਬਹੁਤ ਸਗੋਂ ਰਵਚਾਵਿਨ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਾੀ ਰਵੀਧੀ ਗਦਿਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਖਿ ਤੰਤੀ ਵ ਝੁਕਾਅ ਪੁੱਖਦਾ ਦਸਦੇ ਹਨ | ਪਤ੍ਰਿ ਸੰਤ ਰਸੰਘ ਸੇਖੋ ਦੇ ਮੁਤਾਰਬਕ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਵੋਂ ਵਤੀ ਗਈ ਸ਼ਬਦਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪਾਤੀ ਦੁਆੀ ਬੋੀ ਹੋਈ ਹੈ | ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਰਸੰਘ ਸੇਖੋ ਹੀਂ ਵਾਰਸਿ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਅਤੇ ਹੋਂ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੀ ਤੀ ਬੈਤ ਨੰਬੀ ਨਹੀ ਰਦੰਦਾ ਸਗੋਂ ਮੁਕਾ ਮਾਕਾੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਜਥੇ ਵਾਰਸਿ ਸੂਤਧਿਾ ਵਜੋ ਆਪ ਰਟਪਣੀ ਕਦਿਦਾ ਹੈ | ਵਾਰਸਿ ਦਾ ਨਾੀ ਰਵੀਧੀ ਹੋਣਾ ਦਸਣ ਵਾਰ ਆਂ ਦਾ ਪੁੱਖ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਾਰਸਿ ਹੀਂ ਅਤੇ ਸਰਹਤੀ ,ਰਜਹੜੇ ਰਕੁੱਸੇ ਦੇ ਦੇ ਪਾਤੀ ਹਨ ,ਵੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਤਕਿ ਅਤੇ ਰਸੜਿ ਪੁੱਖੋ ਪਰੀਵਸ਼ਾੀ ਦਸਿਏ ਗਏ ਹਨ | ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਤਿ ਗੁ ਾਮ,ਚਰੁੱਤੀ ਨਾ ਪਿਪੁ,ਅਤੇ ਦਾਸੀ ਆਰਦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾ ਦਸਿਏੀ ਜਾ ਹਿ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਵੋ ਹੀ ਔਤਿਾਂ ,ਹੀਂ ਅਤੇ ਸਰਹਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦੀ ਂ ਨਾ ਕਾਇ ਕੀ ਪੁਖਿਤੰਤੀ ਨੂੰ ਹੀਣਾ ਕੀ ਰਦੰਦੀਆਂ ਹਨ | ਇਸ ਤੀ ਵਾਰਸਿ ਆਪਣੀ ਫ਼ਕੀ ਵੀ ਪਰੰਪਾ ਕਾਇਮ ਪੁੱਖਦੇ ਹੋਏ ਔਤਿ ਨੂੰ ਇਕ ਦਾਸੀ ਦੇ ਪੁਿ ਰਵਚ ਨਾ ਦਸਿਾ ਰਕ ਮਦਿਾਂ ਦੇ ਬਾਬਿ ਕਦਿਦਾ ਹੈ | ਵਾਰਸਿ ਦਾ ਹੀਂ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਨਿ ਦਾ ਮਕਸਦ ਵੀ ਔਤਿ ਨੂੰ ਇਕ ਸੀਗ ਯੋਗ ਵਸਤੂ ਨਾ ਰਵਖਾ ਕੇ ,ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਔਤਿ ਵਜੋ ਰਵਖਾਉਣਾ ਹੈ ਰਜਸ ਰਵਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਦਿ ਚੁਣ ਸਕਣ ਦਾ ਹੁੱਕ ਹੋਵੇ | ਇਹ ਹੁੱਕ ਇਸ ਾਮ ਦੇ ਅੰਦੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਰਜਹੜਾ ਉਸ ਵੋਂ ਤਕ ਕੇਵ ਇਕ ਸਿਮ ਮਾਤੀ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਿਹ ਰਗਆ ਸੀ |

ਵਾਰਸਿ ਦੀ ਕਰਵਤਾ ਰਕਓਰਕੈ ਕਸੀਕ ਅਥਿਾਂ ਰਵਚ ਬੁੱਝੀ ਹੋਈ ਨਹੀ ਹੈ ਰਜਵੇ ਮੁੱਧਕਾੀ ਕਰਵਤਾ ਰਵਚ ਅਕਸਰਿ ਰਮ ਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਾਨਿ ਹੀੀ ਵਾਰਸਿ ਦੇ ਰਵਚ ਬਹੁਤ ਸਾਓ ਰਬੰਬ ਰਸਜਿੰਦੀ ਹੈ ਰਜਨਹਾਂ ਨੂੰ ਰਵਦਵਾਨੈ ਕਸੀਕ ਅਥਿਾਂ ਗਿਹੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਰਸ਼ਸ਼ ਕਦਿ ਹਨ ਪਾਤੂ ਵਾਰਸਿ ਦੇ ਰਬੰਬਾਂ ਰਵਚੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਮਾਓ ਬਹੁ ਰਦਸ਼ਾਵੀ ਹੈ ਰਜਵੇ ਵਾਰਸਿ ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਡੰਬਾ' ਵਤਿਦਾ ਹੈ ,ਰਜਹੜੀ ਮੁੱਛੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਮ ਛੁੱਪੜਾਂ ਰਵਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਾਓ ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜੜਹ ਤਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੋਇਆ ਡੰਬੜੀ ਹੀ ਵਤਿ ਰਦੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰੇ ਰਪਆਓ ਰਸੰਘ ਪਦਮ ਡੰਬੋਂ ਦੀ ਜਗਹ ਨੁੱਢੜੇ ਵਤਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਾਓ ਸੰਤ ਰਸੰਘ ਸੇਖੋ ਡੰਬੋਂ ਹੀ ਵਤਿਦਾ ਹੈ ਰਕਓ ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਰਪਛੇਕੜ ਪੇਂਡੂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁੱਰਿਆਚਾਓ ਅੰਦੀ ਡੰਬੋਂ ਦਾ ਮਹੁੱਤਵ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਈ ਉਹ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾ ਕਦਿਦਾ ਹੈ ।

ਡੰਬਾ ਪੰਜਾਬ ਰਵਚ ਵੁੱਡੀ ਰਗਣਤੀ ਰਵਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨੀ ਮਾਛੀ ਹੈ ਵਾਰਸਿ ਇੰਝੇ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਓ ਦਾ ਡੰਬਾ ਕਰਹ ਰਹਿਾ ਹੈ ਰਕਓਰਕ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਰਕ ਇੰਝੇ ਦੀ ਤਸਬੀਹ ਨੀ ਨਾ ਹੀ ਰਦੁੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਡੰਬਾ ਨੀ ਵੀ ਹੈ ,ਤਾਕਤਵੀ ਵੀ ਹੈ,ਅਤੇ ਹੁੱਡੀਆਂ ਨਾ ਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੈ । ਉਹ ਵਿੰਗੀ ਤੀੀ ਜਵਾਨ ਹੈ । ਇਸ ਚੁਸਤ ਨੀ ਮੁੱਛੀ ਨੂੰ ਤਿਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਾਨਿ ਮਛੀਂ ਤਿੰਗ ਦੇ ਮੁਤਾਰਬਕ ਜਾ ਦੇ ਗਿ ਰਵਚ ਤਬਦੀੀ ਕਦਿ ਰਿਹੰਦੇ ਹਨ । ਹੀ ਤਿੰਗ ਰਵਚ ਜਾ ਦੇ ਗਿ ਦੀ ਤਬਦੀੀ ਚੁਸਤ ਡੰਬੋਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਈ ਹੈ । ਵਾਸਿੀ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਤੁੱਖੀ ਨਜ਼ਾ ਇਕ ਸਤੀ ਦੇ ਰਬੰਬਾਂ ਰਵਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨੂੰ ਪਿਮਾਨ ਕਨਿ ਦੀ ਤਾਕਤ ਪੁੰਦੀ ਹੈ । ਵਾਰਸਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਵਚ -

ਏਸ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਓ ਦੇ ਡੰਬੋਂ ਨੂੰ ,
ਗਿ -ਗਿ ਦੀਆਂ ਜਾੀਆਂ ਪਾਓਦੀ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤੀ ਜਦੋ ਉਹ 'ਨੁੱਕ ਅ ਫ਼ ਹੁਸੈਨੀ ਦਾ ਰਪਪਾ ਸੀ ' ਆਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਦੇ ਨੁੱਕ ਦੀ ਨੋਕ ਨੂੰ ਰਤੁੱਖਾ ਬਣਾਉਣ ਈ ਹਜ਼ਤਿ ਇਮਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਤ ਵਾ ਦੀ ਨੋਕ ਨੂੰ ਰਪਪਾ ਨਾ ਤਸਬੀਹ ਰਦੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਤੀ ਰਮਥ ਿ ਸੀ ਰਗਆਨ ਇਰਤਹਾਸ ਅਤੇ ਰਕੁੱਤੇ ਦੀਆਂ ਬੀਕੀਆਂ ਆਰਦ ਨਾ ਨਕੋ ਨੁੱਕ ਿਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਖਕ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਰਕ ਉਹ ਰਕੁੱਸਾ ਕਾਵ ਰਵਚ ਰਚੰਤਨ ਿ ਕੇ ਵਾਸਤਰਵਕ ਜਗਤ ਈ ਨਵੀਆਂ ਪੈੜਾ ਰਸਜਿ ਰਹਿਾ ਹੈ ।

ਵਾਰਸਿ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾ ਆਪਣੀ ਹੀੀ ਰਵਚ ਰ ਰਖਆ ਹੈ ਰਕ ਰਕਸ ਤੀ ਹੀੀ ਬਹਾਦੀ ਨਾ ਇੱਕ ਿਆਂ ਹੀ ਮਦਿਾਂ ਨਾ ਹਾੈ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ । ਜਦੋ ਹੀੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇ ਿਆਂ ਨਾ ਕੈਦੋ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਚਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਹੀੀ ਆਰਖਆ ਵਾੜ ਕੇ ਿਹੇ ਅੰਦੀ ,
ਗੁੱ ਪਾਏ ਸੀ ਮੂੰਹ ਘੁਟ ਘੁੱਤੇ ,
ਕੇ ਕੁਤਕੇ ,ਕੁਢਣੇ ਮਾਛੀਆਂ ਦੇ ,
ਧੜਾ ਧੜ ਹੀ ਮਾਓ ਕੇ ਕੁੱਟ ਘੁੱਤੇ ।
ਟੰਗੋ ਪਕੜ ਕੇ ਰਵਚ ਪਾ ਜੀੀ ,
ਰਕਸੇ ਟੋਇੜੇ ਦੇ ਰਵਚ ਸੁੱਟ ਘੁੱਤੇ ।
ਮਾਓ ਏਸ ਨੂੰ ਏ ਕੇ ਅੁੱਗ ਝੁੱਗੀ ,
ਸਾੜ ਬਾ ਕੇ ਚੀਜ਼ ਸੁੱਟ ਘੁੱਤੇ ।5

ਰਜਸ ਵੇਂ ਗੀਂਦੇ ਮਾਘੇ ਉਸ ਨੂੰ ਝਿੰਝੇ ਤੋਂ ਵਜਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੀਂਦੀਂ ਨਾ ਆਪਣੀ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ
ਅਤ ਦਸਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨਹਾਂ ਤਕਿੰ ਰਵਚ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ੀ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਵਚ ਦਸਿਾ ਹੀ ਹੈ ਰਜਸ ਰਵਚ ਦ
ੀ ਦਾ ਬਾਖੂਬੀ ਪਰਗਟਾ ਕੀਤਾ ਰਗਆ ਹੈ

ਅੰਮਾਂ ਬੁੱਸ ਕੀ ਗੀਆਂ ਦੇਹ ਨਾਹੀ ,
ਗਾ ਹ ਰਦਆਂ ਵੁੱਡੜਾ ਪਾਪ ਆਵੇ |
ਨੀਹੁੰਬ ਦੀ ਪੁੱਟਣੀ ਬਹੁਤੀ ਔਖੀ ,
ਧੀਆਂ ਮਾਰਿਆਂ ਵੁੱਡਾ ਸਪਿ ਆਵੇ |
ਜਾਵੇ ਮੈਨੂੰ ਯਿ ਰਪੁੱਟੜੀ ਨੂੰ ,
ਕੇਈ ਗ਼ੈਬ ਦਾ ਸੂ ਰਕ ਤਾਪ ਆਵੇ |
ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਮੁੜਾਂ ਝਿੰਟੜੇ ਤੋਂ ,
ਵਿੱਥੋਂ ਬਾਪ ਦੇ ਬਾਪ ਆਵੇ | 6

ਗੀਂਦੀ ਦੋੀ ਇਸ ਬੈਤ ਰਵਚ ਵੀ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਗੀਂ ਆਖਦੀ ਝਿੰਣਾ ਬੁਠਿ ਹੋਇਆ ,
ਏਥੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚੁੱਜੇ ਚ ਨਾ ਏ |
ਦੇਵੇਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੜੇ ਹਿ ਪਈਏ ,
ਕੇਈ ਅਸਾਂ ਨੇ ਦੇਸ ਨਾ ਮ ਨਾ ਏ | 7
ਝਿੰ ਏਸ ਦਾ ਉਤੀ ਬੜੇ ਸੀਕੇ ਨਾ ਰਦੰਦਾ ਰਵਖਾਇਆ ਰਗਆ ਹੈ -
ਗੀਂ ਇਸ਼ਕ ਨਾ ਮੂ ਸਵਾਦ ਦੋਦਾ ,
ਨਾ ਚੋੀਆਂ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਆਂ ਦੇ |
ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਸਿੰ ਸਿ ਜਾਣਦੇ ਨੀ ,
ਐਬ ਖੇਰਟਆਂ ਰਿਨਆਂ ਵਾਰ ਆਂ ਦੇ | 8

ਉਸ ਵੇਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਵੋ ਰਵਆਹ ਕਵਿਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਤਿ ਵੋ ਰਸ਼ਿਤਾ ਕਬੂ ਕਨਿ ਏੀ ਰਕਹਾ
ਜਾਂਦਾ ਸੀ | ਪਾਤੂ ਜਦੋਂ ਗੀਂ ਵੋ ਰਨਕਾਹ ਏੀ ਜ਼ਿਮੰਦੀ ਜ਼ਾਹਿ ਨਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾ ਕਾਜ਼ੀ ਆਪਣਾ ਸਿੰ ਦੁੱਸਦਾ
ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਬਦਿਸਤੀ ਰਨਕਾਹ ਕਨਿ ਦੀ ਸ ਾਹ ਰਦੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਾਰਸਿ ਨੇ ਇਸ ਤੀ ਦਸਿਾਇਆ ਹੈ

ਕਾਜ਼ੀ ਆਖਦਾ ਇਹ ਜੋੜਿ ਪੁੱਕਾ,
ਗੀਂ ਝਗਰੜਆਂ ਨਾ ਨਾ ਹਾਦੀ ਹੈ |
ਰ ਆਉ ਪੜਹੋ ਰਨਕਾਹ ਮੂੰਹ ਬੰਨਹ ਇਸਦਾ,
ਰਕਸਾ ਕੇਈ ਸਿਦ ਗੁਜ਼ਾਦੀ ਹੈ |
ਛੁੱਡ ਮਸਜਦਾਂ ਵੇਹੜੇ ਰਵਚ ਜਾਈ ਵੜਦੀ ,
ਛੁੱਡ ਬੁੱਕੀਆਂ ਸੂੀਆਂ ਚੜਹਦੀ ਹੈ |
ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਮਧਾਣੀ ਹੈ ਗੀਂ ਜੁੱਟੀ,
ਇਸ਼ਕ ਦਹੀ ਦਾ ਰਘੌ ਰਨਤਾਦੀ ਹੈ | 9

ਇੱਥੇ ਨੂੰ ਹੀ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਈ ਜੋਗ ਧਾਨਿ ਕਨਿ ਰਪਆ | ਉਸ ਨੇ ਜੋਗ ਕਬੂ ਕੀਤਾ ਰਕ ਇਸ ਪੁੱਜ ਹੀ
ਨੂੰ ਰਮ ਸਕੇਗਾ ਪਤੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸਰਖਆ ਰਦਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਰਸਰਖਆ ਸੁਣ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਸੀਅਤ
ਦੁੱਸੀ ਰਕ ਉਸ ਨੇ ਜੋਗ ਧਾਨਿ ਰਕਓ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਨਿਣ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਵੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦ
ਵਤਿ ਕੇ ਦੁੱਸਦਾ ਹੈ -

ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਗੋਟੜੀ ਸੁਣੀ ਨਾਥਾ ,
ਕਾਏ ਝੁਗੜਾ ਚਾਏ ਉਜਾੜਦਾ ਮੈਂ |
ਜੀ ਇਸ਼ਕ ਥੋ ਹਿ ਜੇ ਚੁੱਪ ਮੇਰੀ ,
ਕਾਏ ਏਡੜੇ ਪਾੜਨੇ ਪਾੜਦਾ ਮੈਂ |
ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਕੰਨ ਤੂੰ ਪਾੜ ਮਾਂ ,
ਏਹ ਮੁੰਦੀ ਮੂ ਨਾ ਸਾੜਦਾ ਮੈਂ |
ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਸਣੋ ਮਨਹਾ ਕਨਿ ,
ਤੋਂ ਰਟੇ ਤੇ ਧਾਨਿ ਮਾਦਿ ਮੈਂ |10

ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਤਾਰਬਕ ਇਸ਼ਕ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਰਦ ਮੂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ਼ਕ ਹੋਇਆ ਤਾਂ
ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਸਾਜੀ | ਆਪਣੀ ਵੇ ਰ ਖੀ ਹੀ ਦੀ ਸ਼ੁਆਤ ਵਾਰਸਿ ਨੇ ਇਸ ਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ -

ਅਵੁੱ ਹਮਦ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਰਵਦਿ ਕੀਚੈ ,
ਇਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਗ ਦਾ ਮੂ ਮੀਆਂ |
ਪਰਹ ਆਪ ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਨੇ ਇਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ,
ਮਾਸੂਕ ਹੈ ਨਬੀ ਸਿ ਮੀਆਂ |11

ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਰਜੰਦਗੀ ਦਾ ਅਸ ਸਵਾਦ ਮੰਰਨਆ ਰਗਆ ਹੈ ਇਸ ਨਾ ਨਾ ਕੇਵ ਜੀਵਨ ਬਣਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ
ਇਕ ਰਮੁੱਠਾ ਗਿ ਗਦਾ ਹੈ ਰਜਸ ਨਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਵਾਦ ਬੁੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ | ਇਹ ਰਕਸੇ ਰਵੀ ਜਿੱਥੇ ਦੇ ਰਪਆਂ ਨੂੰ
ਹੀ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਇਸ਼ਕ ਪੀਂ ਫਕੀਰੀ ਦਾ ਮਤਿਬਾ ਹੈ ,
ਮਦਿ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਿ ਸਿ ਮੀਆਂ |12

ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਨਾ ਮਦਿ ਦੇ ਰਦਾਂ ਦਾ ਬਾਗ ਰਖੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦੁੱ ਬਹਾਦਿ ਵਾਸਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਰਖੇ ਰਤਨਾ ਦੇ ਬੈਗ ਕੂਬ ਅੰਦਿ ,
ਰਜਨਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ਼ਕ ਕਬੂ ਮੀਆਂ |13

ਇਸ਼ਕ ਰਵਚ ਮਾਖਾ ਕੇ ਉੱਠ ਖੜੇਦਾਂ ਹੈ ਉਹ ਜੋ ਕੇ ਹਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁੱਸਦਾ ਹੁੱਸਦਾ ਹੀ ਨਿੱਗ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ | ਅਰਜਹਾ ਇਸ਼ਕ ਪਰਹੀ ਮਾਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੁੱਜਪਰਹੀ ਦਾ ਠ ਤੋਂ ਬਰ ਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਈ
ਆਪਣੇ ਮਸੂਕ ਦਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਦਿ ਹੈ -

ਕੂਕੇ ਮਾਹੀ ਮਾਹੀ ਤੇ ਪਕੜ ਫਮਕਾਂ ,

ਪਾਰਿਆਦਮੀ ਤੇ ਕਰਹਵਿਨ ਹੋਈ |
 ਝਿਓ ਉੱਠ ਕੇ ਆਰਖਿਆਂ 'ਵਾਹ ਸੁੱਜਣ',
 ਗੀਂ ਹੁੱਸ ਕੇ ਤੇ ਮੇਹਬਾਨ ਹੋਈ | 14

ਅੱਖਾਂਗਣ ਸਮੇਂ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰਜਹਾ ਇਸ਼ਕ ਜਣੇ ਖਣੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ | ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸੁਮਿ ਹੀ ਕੀ ਸਕਦੇ ਹਨ ਝਿਓ ਗੀਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰਬਖੜੇ ਿਹ ਤੋਂ ਤੁਦਿਾ ਹੈ | ਇਸ਼ਕ ਜੁੱਗ ਦਾ ਗੁੰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਚੇ ਾ ਬਣਨਾ ਆਸਾਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕੋਈ 'ਹੇਵੰਦ ਸੌਦਾ' ਹੈ ਇਸ ਵਧੀ ਰਵਚ ਕਦੇ ਰਕਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖੁੱਰਟਆ ਹੈ | ਇਸ ਰਵਚ ਰਜੰਦਗੀ ਗਾਨੀ ਹੀ ਪੈਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧੀ ਕੁਝ ਗਵਾਉਣਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੈ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਵਚ -

ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਇਸ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਵਣਜ ਰਵਚੋਂ,
 ਰਕਸੇ ਪੁੱ ਨਾ ਬੁੱਧੜੀ ਦੰਮੜੀ ਹੈ | 15

ਸੁੱਚਾ ਇਸ਼ਕ ਤਾਂ ਸੁੱਚੇ ਬੁੱਧ ਦੀ ਯਾਦ ਰਵਚ ਉਮੀ ਗੁਜ਼ਾਨਿਾ ਹੈ ਕਚੇ ਆਸ਼ਕ ਜਾਂ ਰਹਸਿ ਹਵਸ ਦੇ ਬੰਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਹਣਾ ਔਦੇ ਹਨ | ਸਾਚੇ ਆਸ਼ਕ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰਿਕਆ ਰਗਆ ਹੈ | ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਰਵਛੇੜਾ ਹੋਂ ਰਤੁੱਖਾ ਕਦਿਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਵਛੇੜੇ ਦਾ ਹਮ ਾ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੀ ਸਰਹ ਸਕਦਾ ਹੈ | ਸਾਚੇ ਆਸ਼ਕ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਰਬ ਕੁ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਦਿੇ ਮਨਸੂਫਿ ਅਤੇ ਸਮਿਦ ਵਗਿੇ ਸੂੀਆਂ ਤੇ ਚੜਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਧੀ ਰਦੰਦੇ ਹਨ ਪਾੜੂ ਇਸ ਿਹ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੱਟਦੇ ਇਸ਼ਕ ਸਚੀ ਪਰੀਤ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਰਜਸ ਰਵਚ ਮੁਸ਼ਕ ਾਂ, ਤਾਹਰਨਆਂ ਤੇ ਮੇਹਰਣਆਂ ਦੀ ਿਓ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਦਿੇ ਹਨ | ਇਸ਼ਕ ਇਕ ਰਚੁੱਟੀ ਚਾਦੀ ਰਜਹਾ ਹੈ ਰਜਸ ਉਪੀ ਹੁੱਸ, ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਦਾਗ ਰਬ ਕੁ ਵੀ ਨਹੀਂਗਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਉਪੀ ਕੋਈ ਤੇਹਮਤੁੱਗਣ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ | ਮੈਦਾਨੇ ਇਸ਼ਕ ਰਵਚ ਕੁੱਦਣ ਵਾੇ ਜੁਝ ਮਨਿਾ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਿਓ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਅੰਦੋਂ ਨੁੱਸਣਾ ਰਬ ਕੁ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਰ ਖਦਾ ਹੈ ਰਕ

ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਮੀਆਂ ਇਨਹਾਂ ਆਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ
 ਰਕੀ ਜ਼ਿ ਨਾ ਰਜੰਦ ਗਵਾਵਣੇ ਦਾ | 16

ਹਵਾਈ

1. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 31, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ
2. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 31-32, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ
3. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 43-44, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ
4. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 18, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਵਚ 6ਵੇਂ ਪਰਹੀ ਦਾ ਸੁਅਤੇ 7ਵੇਂ ਪੇਹਿ ਦਾ ਅੰਤ. (ਹਵਾ ਪੰਨਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ 6ਵਾਂ ਪਰਹੀ ਦਾ ਆਅੀ ਅਤੇ 7ਵੇਂ ਪਰਹੀ ਦਾ ਅੰਤ ਪ)
5. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 46, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ 132 ਵਾਂ ਪਰਹੀ
6. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 46, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ 128 ਵਾਂ ਪਰਹੀ
7. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 56, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ 175 ਵੇਂ ਪਰਹੀ ਦੀਆਂ ਸੁਵਾਰ ਆਂ ਸਤੀ
8. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 56, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ 176 ਵੇਂ ਪਰਹੀ ਦੀਆਂ ਸਤੀ
9. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 64, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ 212 ਵਾਂ ਪਰਹੀ
10. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 78, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ 272 ਵਾਂ ਪਰਹੀ
11. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 18, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਪਰਹ ਪਰਹੀ
12. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 18, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਪਰਹ ਪਰਹੀ
13. ਹਵਾ ਪੰਨਾ 18, ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰਿਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਪਰਹ ਪਰਹੀ

ਅਸੀ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਆਣ ਮੈਦਾਨੁਧਿ,

ਬੁਠੀ ਸੁਮਿ ਨੂੰ ਟਿੱ ਹੁੱ ਠਾ ਈ ।

ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਜੇ ਦਦਿ ਰਫ਼ੀਕ ਛੁਟੇ,

ਇਕ ਕਟਕ ਗੀ ਆਖ ਰਕਸ ਤੁੱ ਠਾ ਈ ।

ਵਾਰਸਿ ਦੀ ਹੀ ਦੇ ਰਵਚ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਸ਼ੰਕ ਪ ਸਾਚੇ ਸੁਚੇ ਰਪਆ ਵਾ ਪ ਹੈ ਇਹ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਾਕ ਪਰਵੁੱਤੀ ਰਸ਼ਿਤਾ ਹੈ ਇਹ ਸੀਠੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਰਬ ਕੁ ਵੀ ਨਹੀ । ਦੁਰਨਆਵੀ ਪਰੀਤ ਕੇਵ ਉਸ ਸਾਚੀ ਪਰੀਤ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਅੰਦੀ ਆਸ਼ਕ ਪਾਕ ਦਾਮਨ ਰਿਹੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗੇ ਜਹਾਨ ਰਵਚ ਵੀ ਸੁਖਿੁ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ -

ਦੇਵੇਂ ਦਾਨਿਹਾ ਥੀ ਗਏ ਸਾਬਤ ,

ਜਾਇ ਸੀ ਨੇ ਡਾ ਬਕਾਇ ਮੀਆਂ ।

ਦੇਵੇਂ ਹਿ ਮਜਾਜ਼ੀ ਦੇ ਗਏ ਸਾਬਤ ,

ਨਾ ਰਸਦਕ ਦੇ ਗਏ ਰਵਹਾਇ ਮੀਆਂ |17

ਸਯਦ ਵਾਰਸਿ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਉਮੀ ਦੇ 76-77 ਉਮੀ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕੇ 1799 ਈਸਵੀ ਰਵਚ ਪਾਕਪੁੱਟਣ
ਰਵਚ ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਾਇਸ਼ ਮ ਕਾ ਹਾਂਸ ਤੋਂ ਕੇਵ 12 ਰਕੋਮੀਟੀ ਰਵਥ ਤੇ ਸੀ ਤੇ ਅ ਹ ਨੂੰ ਰਪਆਇ
ਹੋ ਰਗਆ ਸੀ।

- 14 ਹਵਾ ਾ ਪੰਨਾ 29 ,ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰੁਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ
59ਵੇਂ ਪਰਹੋਂ ਦੀਆਂ
- 15 ਹਵਾ ਾ ਪੰਨਾ 39 ,ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰੁਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ
105 ਵੇਂ ਪਰਹੋਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤੀਆਂ ਸਤੀ
- 16 ਹਵਾ ਾ ਪੰਨਾ 72 ,ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰੁਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ ਹੀ ਵਾਰਸਿ
245 ਵਾਂ ਪਰਹੀ
- 17 ਹਵਾ ਾ ਪੰਨਾ 18 ,ਜੀਤ ਰਸੰਘ ਸੀਤ ਦੀ ਰਕਤਾਬ ਹੀ ਵਾਰਸਿ ਰੁਮਕਾ ਸਮੇਤ ਰਕੁੱਸਾ
ਹੀ ਵਾਰਸਿ 604 ਵੇਂ ਪਰਹੋਂ ਦੀਆਂ ਸਤੀ